

XXX. kötet IV. füzet.

1900. december 1.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1900.

TARTALOM.

	Lap
MUNKÁCSI BERNÁT. A vogul nép ősi hitvilága. (VII.)	353
PATKANOV SZERAFIM. Irtisi-osztják szójegyzék. (I.)	407
GOLDZSIHER IGNÁCZ. Müller Miksa	458

Ismertetések és bírálatok.

<i>Indogermanische Forschungen.</i> (Szerk. Brugmann K. és Streitberg V. XI. kötet.) — Ism. PETZ GEDEON	469
J. Stöcklein. Bedeutungswandel der Wörter. Seine Entstehung und Entwicklung. — K. O. Erdmann. Die Bedeutung des Wortes. — Ism. BALASSA JÓZSEF	479

Kisebb közlések.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN. Elkövetkezík	457
SZILASI MÓRICZ. Írماغ	484
— — Férfi, férj	—
GOMBOCZ ZOLTÁN. Bakesó	487
— — Csardak	—
— — Kar	488
— — Koslat	—
Új könyvek, füzetek	406

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, mégpedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII. József-körút 17.

A vogul nép ősi hitvilága.

(Hetedik közlemény.)

F) A vogul hitrege főbb alakjai.

1. Az é g a t y a : *Numi-Tārēm*.

A vogul pogányság mythikus képzeteinek s vallási tiszteletének legfenségesebb alakja: *Numi-Tārēm*, a mennyekben trónoló, mindenható ősiszten. alkotója a világnak s mindannak a mi benne jó, élet és halál ura, ki kegyesen viseli gondját teremtményeinek, de nem hagy megtorlatlanul bünt s igazságtalanságot. Mindnyájan — ember, állat ép úgy, mint a szolgálatában álló isteni lények serege — az ő gyermekei vagyunk s ő a mi «kedves atyánk», «apuskánk» (*Numi-Tārēm āškēm žum*: «N. T. atyácskám férfi» III: 381; *āšikeu*: «atyuskánk» III: 469; *āplēm, āplū*: «apácskám, apuskánk» III: 59, 296; I: 68; KV. *Nuñ-Tōrēm jān, jān*: «atyád, atyátok» IV: 103, 193; *šomē jārēm* «kedves atyám» III: 126; LV. *Nuñz-Tārēm jāum, āšēm* II: 414; *Tūrum-jig* «atya» ПАТК. II: 40.). Ő minden hatalom kútfeje, az igazi «isten»; midőn a *tārēm* nevet közelebbi meghatározás nélkül emlegetik, őt értik, minthogy e szó fogalmának egész tartalma egyedül őt illeti megvalójában. A hívők dicsőítése alkalmazza ugyan e legmagasabb fokú díszjelzőt az ő alatta álló s tőle függő jótekonny hatalmakra, a bálványistenségekre is; de ezek tulajdonkép csak «*Tārēm-szerü*» személyek, a mint magát a lopmúszai istenke nevezi «*Tārēm-szerü, Kworēs-szerü* szent fejedelemnek» (*Tārēm-siriñ, Kworēs-siriñ jel-piñ ātēr* II: 276.). A «hatalmasabb istenségek» (*nañrā tārēm, vāriñ tārēm*) révén terjedt a *tārēm* szó használatának köre általában a «jó istenségekre», tehát a csekély erejűekre is (*ajēmkitēm tārēm*), sőt ezek nyomán «fürtös *tārēm*-bácsikámnak» nevezheti az egér a

halászmadarat is (*nār xallew xum sa'in tārēm akim-ās* IV : 318.): mert ez állat amannak szemében szintén rendkívüli hatalmasság : pusztíthatja, kimélheti, ép úgy mint valami «istenség». Mielőtt tárgyalásunk során tovább haladnánk, vegyük közelebbről szemügyre ez érdekes mythikus szónak a közbeszédben és költői nyelvben igazolható egyéb jelentéseit, annál is inkább, minthogy ezeknek vizsgálata világot derít a *Numi-Tārēm*-hoz füződő képzeteknek is eredetére s fejlődésére.

A *tārēm* szónak, melynek déli vogul változatai : LV., PV., KV. *törēm*, TV. *tārēm* s mely az osztják testvérnyelvben is előfordul *törēm* (AHLQV. ; *törem, törum* CASTR., *tārom, torom* PÁPAI K.), IO., KO. *tūrēm* (*tūrum* PARK.) alakban, minden többinek alapjául vehető közkeletű értelme: az ég mint a földnek ellentéte. Mint ilyennek ékesítő jelzői: a «fényes» (*pašēn törēm* I : 170 ; II : 431.), míg vele szemben a föld: «fekete» (*sēmél mō*), továbbá: «az abroncskarika módjára menő (v. forgó) kerek ég», melynek «hét tájéka», «hét ruhaszárnya» van (*kis-lakw minēm lakwiñ tārēm sāt sām* II : 123 ; *kis-lakw jññēm lakwiñ tārēm sāt kēmpli* II : 372 ; *kis jññxi sāt tārēm* II : 331.), holott a föld «ülő, egy helyt álló» (*ünlöp jelpiñ mā* II : 430 ; *ti ünlep sāt mā-lynt* II : 353 ; *ōmēsta mēy* PARK. II : 174.) Kettős számi összetételes szerkezettel *mā'i-tārmi'* (I : 101 ; *mēri-tōrmi* IV : 316—7.) a földet és eget mint összetartozó két felet, mint párt jelzi, olyformán mint ezekben: *ēkwāi'-qjkāi'* «egy asszony s egy ember», *šaiiārā-āsārā* «anyja s atyja», *nēri'-xummi'* «nő és férj» s érdekes találkozás, hogy itt is a nő gyanánt felfogott föld (*sēmél mā āñkw* «fekete föld anyja») szava van elül az összetételben s utóbb a férfinak, atyának képzelt égé (*tārēm ās* ; l. erre nézve bővebben : Vog. Népk. Gyűjt. I : 176.). A tavdai nyelvben megkülönböztetve az «isten» jelentésű egyszerű *tārēm* szótól az «ég» neve: *tārēm-poñ*, melyben *poñ* = LV. *pāñk*, ÉV. *puñk* «fő» (v. ö. LV. *khuj-pāñk* «hajnal pir az égen»).

Az «ég» jelentés alapján fejlétt további értelme a *tārēm* szónak: időjárás, levegő ég, természet. A közbeszédben is járják az efféle szólások: *tārēm xātlāli, ās ētimi* «az idő (v. ég) nappalodik és esteledik» (IV : 392.), TV. *toi-tārēm* «nyár» (= ÉV. *tūw*), PV. *tōrēm polux ints* «az időjárás fagyásra vált» (III : 521.), *tōrēm tākwēs-poqlāi pāts* «az idő ős felé jutott» (u. o.), *lūl tōrēm* (PV.) «rossz idő», *rākwēñ tōrēm, vōtēñ tōrēm voarlēš* «esős idő,

szeles idő képződött» (KV. IV : 321.), *tārēm vōtī ti pokaps, tārēm tūjtī ti jāñzēs* «az időjárás szelessé változott (széllé tört elő), hóra fordult» (IV : 305.). Egészen az idő fogalmát fedezi a *tārēm* szó e kifejezésekben: KLV. *āñ törēmt* «mostanság; jetzt», *pēs-is törēmt* «hajdanta, a régi időben»; ÉV. *pēs tārēmt id.* (IV : 321.) || *am pū-tēm ȳoti jisēñ ȳum jisēñ tārēmt pajēlti?!* «az én üstöm micsoda korabeli ember koros idejében fog felfőni»? = «nem akar felfőni» (отнынѣ до вѣки не скипнѣть»; SZOTYINOVA), *ēlēm-ȳalēs jisēñ tārēm, naȳtñ tārēm sāñkēmti* «ember idejebeli, ember korabeli világot (= időt) teremt (I : 80.). V. ö. itt: *tārēm sātērēñ ȳātēl kāsētēl ti ȳūltis* «az ezredik napig (= mindörökre) elmaradt (IV : 127.), melyben azonban *tārēm* mint mythikus személy is fölfogható (t. i. «T. ezredik napjáig»).

Az «idő» szavainak más nyelvekben is észlelhető átvitelével (l. BALASSA-SIMONYI: TMNy. 586.) használatos a *tārēm* szó az állapot elvont fogalmának jelzésére is, mint pl. ez idézetekben: *jārām tārēm sāt jārēm ti jārnīlēmū, muñsēm tārēm ȳat muñsēm ti ȳājēsū* «inséges világ (= állapot) hét inségébe estünk, szükös világ hat szükségébe jutottunk» (II : 349, 15), *jārēm tārēmne, mon-sēm ārtne ȳājīlāimū* «inséges világba, szükös időbe jutottunk» (II : 425.), *marīñ tārēm saka marīlāsēt* «szorult világban nagyon megszorultak» (II : 402.); IO. *jermem tūrūm, mōn'dem tūrūm* «bedrängte welt, dürfelige welt» (ПАТК. II : 46.); *sawīñ tārēm* «inséges világ» (IV : 95.) | *urīñ tārēm sāt ur jāñȳeu, ārtīñ tārēm sāt ārt jāñȳeu* «oldalas világ hét oldala, módos világ hét módja szerint (= mindenféleképpen) forgolódunk» (II : 415.). Az eredeti «ég» képzet együtt mutatkozik az állapottéval e példában: *pus kāt, pus lu'il posiñ tārēm elül ȳātławē* «egészséges kéz, egészséges láb fényes ege (= egészség boldog világa, víg állapota) tovább derül (nappalodik); II : 431.).

Másrészt az ég «hét tájékú» voltának (*tārēm sāt sām*), illetőleg végtelen kiterjedésének előtérbe lépésével kifejezheti a *tārēm* szó a világ (mundus), továbbá a táj, vidék fogalmait is, mint pl. ezekben: *tārmūw mōtālē ti sāsȳati* «világunk im elöntödvé másra változik» (I : 69.); IO. *ȳanda-jagēñ sañka tūrūm* «des ostjakischen volkes heller welt» (= «e napfényes, emberek lakta földi világ»; ПАТК. II : 88.) | *mōt ȳum ūnlēne nājīñ tārēm, ātērīñ tārēm* «másféle ember lakta úrasszonyos, uras égtáj» (= «idegen vidék, ország»;

I: 45.), *çasü tārēm çasüi' minestä, väti tārēm väti' minestä* «hosszú világtáját (vidéket) hosszan járt, rövid világtáját röviden járt» (I: 52.). Az utóbbi példákban a *tārēm* már valósággal nem az ég, hanem a föld vidékeit, tájait jelzi s így érthető az az ellentmondásnak tetsző jelentésfejlődés is, mely szerint a költői nyelvben magának a *földnek* is előfordul *joli tārēm* nevezete (III: 111, 116.), mely mint «alsó világ» (nem: «alsó ég»; v. ö. *joli mā çumiñ tārēm* «alsó földet lakó emberes világ» II: 101.) szemben áll a *numi tārēm*-nak nevezett «felső világgal», az éggel. Hasonlóképen vonatkozik a *mā* «föld» szó is az égre e kifejezésben: *tārēm-mān tēlem jani' aytēs* «égbe (tkp égi földbe) nyúló (termett) nagy kő» I: 59.). — A «rendkívüli nagyság» fogalomrészlete emelkedik ki a *tārēm* szó következő alkalmazásában: *tārēm jani' esermän ta patmēm* «igen nagy szégyenbe estem» (IV: 4.), mely szóolásnak változata: *paul jani', ūs jani' esermän pati* «falu nagyságú, város nagyságú szégyenbe esik» (III: 500.).

Vizsgálataink szempontjából különösen figyelemreméltók az ég s időjárás jelenségeinek ama kifejezései, melyekben *tārēm* cselekvő alanyként szerepel, mint «*tārēm* nappalodik, esteledik, fagyni kezd, szellé tör elő, hóra változik» stb. Ezek t. i., mint az énekek és regék világosabb előadásából kitetszik, voltaképp elhomályosult mythikus kifejezések, melyekben eredetileg *tārēm* alatt nem magát, a földünk fölött elterülő s szemmel látható *égboltot* értették, hanem ama hatalmas isteni személyt, melynek székhelyét és műveleteit az ősi néphit az égbolton s fölötte képzelte. Az égbolt neve: ÉV. *tārēm-çar* «égterület» (úgy mint: *mā-çar* «föld színe, felülete»), az *Numi-Tārēm* égatyának lakó területe, ő ott úgy jár, kél, munkálkodik, mint mi itt a földön s ama változások, melyeket az égen s levegőben látunk, az ő ténykedésének tünetei. «*Numi-Tārēm* atyuskánk» az, ki «nappali világosságban földerül s elsötétedik», ki a napot borússá, meleggé és hideggé «alkotja», «nyárrá, téllé változik», az évszakokat «megnyitja», a hőséget és fagyot «rendeli»; ő hull eső s hó alakjában a földre, ő bocsátja a szeleket, az ő hangja dörög a zivatarban, ő sujt nyilával s mennykövével a villám tüzeiben. Imhol az e felfogást igazoló adatok:

a) *Numi-Tārēm atya* «nappalodik», «világosodik», a nappalt «alkotja», «nyitja»: *çolit Numi-Tārēm asēm ti çätälēs* «reggelre N. T. atyám im kinappalodott» (III: 64.) | *ülēm-samēl at majwäsēm,*

Numi-Tārēm jā'ikēm postilēmā samēl ūrāslēm «egy szemnyi álmat nem adtak (= nem hagytak aludni), N. T. atyuskám virradását (kivilágosodását) szemmel (= ébren) vártam (IV : 4.) || *Tārēm vārne saw χātēl vor-uj ali* «T. alkotta sok napon át öl erdei vadat» (II : 294.), *Numi-Tārēm āšikēm sarni sa'ipā sa'ih χātēl akw' χātēl vārēs: āwiñ kwol āwim lap tumētawē*; *Numi-Tārēm āšennē vārēm sarni sa'ipā sa'ih χātēl kitit χātēl āwiñ kwol āwim pali pūnsawē* «N. T. atyuskám arany sugarú sugaras (hajfonatos) napot, egy napot alkotott: ajtós házam ajtaját lelakatolja; a N. T. atyámtól alkotott arany sugarú sugaras nap második napján ajtós házam ajtaját kinyitja» (III : 1, 2.), *Numi-Tārēm āškēm χum takwsi-pāl wāti χātēl wārīlāli* «N. T. atyuskám, férfi ősztáji rövid napot alkotgat» (III : 381, 31.) | *Numi-Tārēm āšēm sorñi saγip jāmēs χātēl ti pūnsēm, sorñi vēšip jelpiñ jāmēs χātēl ti pūnsēm* «N. T. atyám arany sugaras szép napot nyitott (derített föl, hozott elő), arany szépségű (arcú) igen szép napot nyitott» (II : 274—5.), *Numi-Tārēm āšēm vārne sorñi sa'ipā saw χātēl wārñātā mañtiñ, sorñi vēšpā saw χātēl pūsnātā mañtiñ kwol-kiwrēmte kāsīñ jol ūnlilēm* «N. T. atyám alkotta arany sugaras sok napját mialatt ő alkotja, arany szépségű sok napját mialatt ő megnyitja, házam belsejében a vigasságos helyet üldögélem» (III : 34—5.)

b) *Numi-Tārēm* atya «kitavaszdodik», «tavaszszá, nyárrá, őszszé válik»; az évszakokat «alkotja», «nyitja»: *Numi-Tārēm χum āšēm χūntē tūjīmēm* «N. T. férfi, atyám valahogyan kitavaszdott» (III : 296—7.), *Numi-Tārēm āšēm tūjīmālēs, tūw-kwołlāi' ti jēmtes* «N. T. atyám kitavaszdott, im nyárközéppé lett» (III : 79.) | *Numi-Tārēm āšū lāwi: . . . am tujji' jēmte'im* «N. T. atya szól: én nyárrá válok» (I : 151.), *Numi-Tārēm āšēn, Numi-Tārēm jāγēn tūjāi' ti jēmts* «N. T. atyjuk, N. T. apjuk im tavaszszá vált» (I : 54.), *Numi-Tārēm āšikeu χār-la'il, uj-la'il χarēs takwsi' ti jēmtilālēm* «N. T. atyuskánk szarvasbika, vad lábnyoma látható vékonyhavú őszszé változott im el» (III : 469.), *Tārēm-ōni āšikēm takwsi-pālī' ti jēmtilālēm, χqmās sampā samih tūjtā ti patilāli* «Nagyságos T. atyuskám im őszi félre (őszi tájra) változott el, zombéknyi szemű szemes hava im hulladozik» (III : 138.), *Numi-Sorñi āšikēm takwsi-pālī' jēmtilālēm, qsiñ sampā samih tūjtā ti patilāli* «Fentvaló Aranyos (= N. T.) atyuskám őszi félre változott el, vastag szemű szemes hava im hulladozik» (III : 241.).

Az Égatyá nevének említése nélkül, de kétségtelen odaértésével: *tujji' jēmti* «nyárrá lesz» (t. i.: N. T.), *tēliji' jēmti* «télle lesz» (I: 153.) | *noys sāt lēsiñ, uj sāt lēsiñ xum āšékém lāwi*: *am takwsi-pāl ārtēmnē patsēm, pālā punēm, pālā lōptām xālilēm* «nyusztfogó, vadfogó hét vadászhurkos férfi (= N. T.) az én atyácskám szól: én őszi táj időmbe estem; fele füvem, fele levelem elhervadt» (III: 11.) || *xulax-nol soliñ tāl, sakwālek-nol soliñ tāl Tārēm vāri* «holló orra, szarka orra zuzmarás telet alkot Tārēm (IV: 129.), *Numi-Tārēm āškēm vōrēn tēlēm vōr-pil nusā tūw vārs* «N. T. atyuskám erdőben termő erdei bogyóban szükös nyarat alkotott» (III: 26.), *Numi-Tārēm āšikēm vārilālēm sāñk qsmāñ, muñim qsmāñ xqsā tūw jāmilēm* «a N. T. atyuskám alkotta forró vánkösű, izzadságos vánkösű hosszú nyarat járdogalom» (III: 150.), *Numi-Sorñi āškēm vārilālēm sāñk qsmēñ, muñēm qsmāñ kāsīñ tū* «a Fentvaló Aranyos (= N. T.) atyuskám alkotta forró vánkösű, izzadságos vánkösű kedves nyár» (III: 238.) | *am vārnē jāñkiñ ālpā xqsā tāl pūnsilēm* «a magam alkotta jéggel való, hóval való hosszú telet megnyitom» («előhozom», mondja N. T. III: 54.), *Numi-Tārēm āšēm ponsēm jāñkiñ tāl, tūjtiñ tāl ti xālēs* «a N. T. atyám megnyitotta (előhozta) jeges tél, havas tél ím elmúlt» (III: 90.), *sāñk qsmāñ kāsīñ tū Tārēm-ōñ āšū ti ponsilālēm, muñēm qsmāñ kāsīñ tū, vātēm pil kāsīñ tū Numi-Tārēm āšikeu ponsilālēm* «forró vánkösű kedves nyarat nyitott meg Nagyságos Tārēm atyánk, izzadságos vánkösű kedves nyarat, szednivaló bogyóval kedves nyarat nyitott meg N. T. atyuskánk» (III: 464.).

c) *Numi-Tārēm* atya «alkotja», «rendeli», a meleget, borút és hideget: *Numi-Tārēm āšēm, Numi-Tārēm āplēm āserēm nōlp nōliñ xātél vārs* «N. T. atyám, N. T. apuskám hideg orrú orros napot csinált» (III: 82.) | *tūjē-poglt vušmēñ khq-tél Tōrēm jalti* (PV.) «tavasztájt borús napot rendel Tōrēm» (IV: 104.). A kondai bálványhősnek vállalkozása sikeréhez egyszer hosszú hőségre volt szüksége, erre ő «*Nom-Tōrēm* atyjához hét hetes hőségért kiáltott föl» (*Nom-Tōrēm jāřētān soāt soātēñ rei' qjřēs* II: 224.) s ő hőséget csinált (*rei' voqrēm* u. o.). Hasonló esetről szól PATKANOV-nak egyik irtisi osztják regeközlése: *Tūrum jgeden, Tūrum ankeden tēreñ vāgeñen; tēreña juvōt* «ihren himmlischen vater und ihre himmlische mutter baten sie um hitze; es wurde heiss» (II: 166.).

d) *Numi-Tārēm* atya «havazik», «esőzik», «szelet fú», illetőleg «havat hullat», «szelet nyit, tesz», «jéget fagyaszt»: *Numi-Tārēm āsēm xūn tūjilem, asiñ sampā samīñ tūjtā xūn patilēm, xum-nol pēltal, āmp-nol pēltal pal mā kis-mejāsem* «N. T. atyám midőn lehavazott, vastag szemű szemes hava midőn lehullott, férfi orrának, eb orrának áthatolhatatlan sűrű vidéket kerestem» (III : 310.) | *Numi-Tārēm āsū lāwi : . . . xgnal aserēm nolp nolīñ vōt pineyēm-pēl, pāñxwiñ samp samīñ tūjt pate'im* «N. T. atyja szól : . . . midőn egykor hideg orrú orros szelet fogok tenni (= támasztani), széles szemű szemes hókép esem le» (I : 144.), *Numi-Tārēm āsēm xum māñ sampā samīñ tūjt patitā, pāxwiñ sampā samīñ tūjt minitā* «N. T. atyám, férfi kis szemű szemes havát hullatja, széles szemű szemes havát meneszti» (III : 506.), *Numi-Tārēm āsēm vāri paẓwiñ sampā samīñ tūjt pattitā, māñ sampā samīñ tūjt pattitā* «N. T. atyám, melyet alkotni szokott, széles szemű szemes havát hullatja, kis szemű szemes havát hullatja» (III : 256.), *Numi-Tārēm āsāñl asit tūjt ti pattēs* «N. T. atyjuk im vastag hórétet hullatott» (IV : 308.), *Numi-Tārēm jāyēmñē numēl patēm sāt tārēs tūjtēm* «N. T. apámtól, felülről aláhullott hét arasznyi havam» (IV : 302.). Az Égatyá nevének említése nélkül: *tūjt-porẓejiñ, vōt-porẓejiñ xātēl vārēm* «hóviharos, szélviharos napot alkotott» (t. i. : N. T.; IV : 304.). Ugyane mythikus képzet találós mesére alkalmazva: *Jāni' tārēm jolī-pālt māñ tārēm tūji : ālēk* «nagy *tārēm* (isten ég) alatt kis *tārēm* havazik : szita» (IV : 388.) | *KLV. Nuñ-Torēm jāñ numēl pātēm pēñkhvēñ šāmpā tūjt-nūt, rāẓw-nāl* «N. T. atyától felülről hullott széles szemű hódara, jégeső-szem» («hó-nyil, hó-srét», «eső srét»; IV : 103.); v. ö. *PV. oẓtwēs-nūt* «jégeső» (tkp «kő-nyil»). A kondai vogul közbeszédben a jégesőt így fejezik ki: *tōrēm-šiskwē oẓwtēsēl rākwēs* «isten ke kö velesett», || *Numi-Tārēm āsū rakw-ke rakwi, nāwlā rakw-rēyil sūsti* «N. T. atyja, ha esőként esőzik, húsa az eső által gyarapodik» (II : 104.) || *Numi-Tārēm jāyā vōt-ke vōti, luwā vōt-rēyil lūti* «N. T. apja, ha szélként fú, csontja a szél által erősödik» (u. o.) | *Numi-Tārēm āsū ali vōtā-ke vāri* «ha N. T. atyja felvidéki szelét alkotja» (II : 103.), *Numi-Tārēm āsēñ mōt vōt vāri* «N. T. atyjuk más szelet csinál» (I : 135—6.), *vōt-māriñ jāmēs xātēl Tārēm vāri* «csendes szellőjű szép napot alkot T.» (IV : 129.) | *Numi-Tārēm āsēñ lui turp turiñ vōt pini* «N. T. atyjuk altorkú torkos (= alvidéki) szelet tesz» (= «támaszt»;

I : 135.), *mõt vôt pini* «más szelet tesz» (I : 136.) | *Numi-Tārēm āsēm vāri asērēm ūolpā ūoliñ vôt pūnsitā, sajik ūolpā ūoliñ vôt vāritā* «N. T. atyám, melyet alkotni szokott, fagyos orrú orros (= csípős) szelét megnyitja (= előhossa), hideg orrú orros szelét alkotja (III : 256.). A találós mese a szél zúgását a *Tārēm*-fiak hárfázásának tulajdonítja: *Tārēm-pīt sāñkwelte'it, limés-limés jēkwi : vôt vōti, porsēt vōtjēslawēt* «a *Tārēm*-fiak hárfáznak, ringy-rongy tánczol: a szél fú, a szemetet fölkapja» (IV : 389, 393.) || *Numi-Tārēm āsēm vāri tāl pōlēm alāñ jāñk, jūriñ jāñk pōlitā* «N. T. melyet alkotni szokott, a télen fagyó födeles jeget, peremes jeget megfagyasztja» (III : 256, 506.) | *Numi-Tārēm χum āplēm tūjtā, jāñkā χūntē tolamēt* «N. T. férfi apuskám hava, jege valahogyan fölolvadt» (III : 296.).

e) *Numi-Tārēm* atya jár az égen a mennydörgés zajával; az ő «nyila», «éke» és hajító «köve» a mennykő: *'Noχs sāt lēsīñ, ūj sāt lēsīñ χum āsēkēm ūañrā saχl, vaχēñ saχl miriñ sujil jissētēnāt sujti* «nyusztfogó hét, vadfogó hét vadászhurkos férfinak, az én atyuskámnak (N. T.-nak) erős mennydörgés, hatalmas mennydörgés csattogó zajával hallik megjöve tele» (III : 8.), *Numi-Tārēm āsēkēm... ūoχs sāt, ūj sāt, saw lēsāñ ūañrā saχl, vaχēñ saχl miriñ sujil ta mini* «N.-T. atyuskám [felöltözködik s] nyusztfogó hét, vadfogó hét, sok vadászhurokjához erős mennydörgés, hatalmas mennydörgés csattogó zajával távozik» (III : 4.), *Numi-Tārēm āsēm ūltē va'ilawēm, ūañrā saχl miriñ turēl, vaχēñ saχl miriñ sujil va'ilawēm* «N. T. atyám felől száll valaki (a Világügyelő férfi, N. T. fia) le hozzám, erős mennydörgés csattogó hangjával, hatalmas mennydörgés csattogó zajával száll le hozzám» (III : 153, 157.). A tavadai vogul találós mese szerint: *čōlēñ āñsux mēreχtēχtel : tārēm ūlkānt* «ősz öreg ordít: mennydörög» (IV : 404.), melyben az «ősz öreg» az «ősz fejű» (*šul puñkpā* II : 329, 325.) Égatyá képzete. Hasonlóan van alkalmazva a mythikus képzet a villám találós meséjében: *pāñ khūm tāūt khōškhānt : čaχl sailānt* «fekete ember tüzet esihol: a viharfelhő villámlik» (u. o.); a közbeszédben is mondják: *tārēm khōškhant* «villámlik» (tkp. «*tārēm* tüzet esihol»). Az «Égen-függő-hét fiú» íjidege rezgésétől keletkezik mennydörgés a következő hely szerint: *Tārēm-χannē sāt pī, tan lēχēt : japāk jānteuw raqmeñ suj atēr tārēm-χarāñēlnē ūntēnē qsiñ tul-saplā, ness ūnti ;*

Sqwiñ Mā-āñkwänélné nañrā šaxl jōrné, ness tǎmpi «az, Égen-függő-hét fiú, ők lőnek: a selyem idegnek zengő hangja derült égboltjukra ülő vastag felhőoszlopként ül oda; Kérges Föld-anyjukhoz' erős mennydörgés gyanánt verődik oda» (IV: 209.). — A lecsapó villámnak nevei: ÉV. *tārēm-ñāl*, TV. *tārēm-ñēl* «isten v. menny nyila» («громовая стрѣла»; *tārēm-ñāl pats* «isten nyila esett», *tārēm-ñēl il-ālus* «громовая стрѣла его ударила, megölte az isten nyila», *ti jiw tārēm-ñēlné il-khaškhus* «гр. стр. лисину разщепала, az isten nyila széthasította ezt a fát»), melyhez hasonló kifejezés: PV. *tērēñ ñāl*, TV. *tērēm-ñēl* «meteor». Az éjszaki osztyákban is «nyil» a «mennykő», mint AHLQVIST következő adatából kitetszik: «*pai-ñol* (gewitter-pfeil), donnerkeil (*pai* «wolke, gewitter»); szintígy a zürjénben: *gim-ñöl*, *čard-ñöl* «blitzstrahl, donnerkeil» (*gim*, *čard* «donner», *ñöl* «pfeil»; WIED.) s a permiben: *gom-ñil* id. (GENETZ). A találós mese szerint is: *turuj-tqul lēsīñ ñāl sāt tal māñ jolā sāliti*: *tārēm-sañkw* «turuj-sastollal szárnyazott nyíl hét önyire halad a föld alá: mennykő» (IV: 389.) | ÉV. *tārēm-sañkw*, PV. *tōrēm-sañkw* «isten v. menny éke» (pl. *tārēm-sañkw pats* «isten éke esett» = «lecsapott a villám»; *ti jū tōrēm-sāxwné vqjléwés* «ezt a fát megfogta a mennykő»; *tū-ke joxtimēn*, *man tārēm-sañkwēn patawēmēn* «ha oda érkezünk [a marók városába] mi isten nyila érhet bennünket?!» = «semmi bajunk sem lehet» II: 62.); REGULY szótári adatai közt: «*tull-squgh* mennykő» (*tul* «felhő», *sañkw* «ék: keil»); v. ö. ném. donnerkeil | KLV. *tōrēm-soñkhw-oxwtēs*, ALV. *tōrēm-soñkh oxwtēs* «isten v. menny ékének köve»; KLV. *Tōrēm soñkhw-oxwtēsēl juniti* «becsap a mennykő» (tkp. «*Tōrēm* ék-kövel üt») | KV. *tōrēm-oxwtēs* «isten v. menny köve» (pl. *tōrēm-oxwtēsne jiw pāli khqłtaus* «a villám széthasította a fát»); v. ö. magy. menny-kő, votják *in-kolē* id. (*in* «himmel», *kolē* «kleiner stein»), zürjén *gim-iz* id. (*gim* «donner», *iz* «stein»; WIED.). Egy irti-i osztyák hősénekből, az Égatyához emelkedett hősök «*kő-nyilakat*» lövöldöznek alá (*keu-ñotat estemen*) ellenségeikre, még pedig PATKANOV magyarázata szerint (II: 39.) *villám* képében.

f) De nemcsak változásainak működésében, hanem nyugalmában is ott látja a vogul néphit *Numi-Tārēm* atyát az égen; ő az, kire a földi fölnez, midőn a mennybe tekint; ő hozzá megy az égbe törekvő hang, vagy füst; ő

hozzá emelkedik a magasba nyúló hegyorom. Egy kondai vogul mesebekezdés: *Jāni törēm tokhwē ūlnät-mqs, tokhwē khwojnät-mqs kiské-ākiñs ūla* «a nagy törēm (= széles e világ) a mint úgy él (= megvan), a mint úgy fekszik (= áll), él egy macska a bácsijával» (IV : 371.). Szatiga kondai fejedelem mondja énekében: *kwon kwāle'im, sēmēl sosi' kitzäyémteł Numi-Tq̄rēm jārännē nāñx-sunse'im, kāseuw-sam jānit tul-raw ālmä at va'em* «kimegyek, fekete ribiszke kettőmmel (= két szememmel) N. T. atyámhoz (= az égbe) fölnezek, egy konczerhal szeme nagyságú felhőmorzsának sem látom létezését» (IV : 123.). Szintígy szól a medvéének: *möt-pāl sqw-pälēn Numi-Tq̄rēm jārännē nāñxāl sunsi, Surmiñ Kworēs āsēn zoťāl ālnä sāt sqwä pusēn lowintiän, pusēn šāñriän* «egyik oldali fél, csillagod' (= szemed, t. i. a medvéé) N. T. atyádhoz (= az égbe) néz föl, tetőnyilásos (= tetőnyíláson át szemlélhető) Kworēs atyád (= N. T.) mindenfelé levő hét csillagát mind megszámlálod, mind végig tekinted» (III : 198.). — A vorjából fejedelemhősök játékbábra lönek s *jānteuw patnē suj Numi-Tq̄rēm jārännē nāñx-χasili* «az új-ideg visszapattanásának zaja N. T. atyjukhoz nyúlik (= az égbe hangzik) föl» (II : 205.). Hasonló adat: *jāpēx jōnghtilēn' rāmmiñ rāmmiñ suj Num-Törēm jātän nuñk-khqrri* «a selyem [-ideg] pördülésének zengő, zengő zaja N. T. atyjához (= az égbe) fölzúg» (IV : 105.). — Midőn a tengerben úszó *Kul-q̄tēr-t* a víz hullámai igen magasra emelik: *Numi-Tq̄rēm ūšā-pält nāñx ālā joxti* «csaknem N. T. atyjához (= az égbe) jut föl» (II : 291.). A kondai fejedelmek hősénekében egy várnak legfelsőbb gerendái *Ŋom-Törēm ŋōñkhwē khōjēm* «fölerik az Ég-atyát» (II : 223.). Hogy a felsőlozvai szent bércz pár igen magas, istenkéinek himnusa ekkép adja elő: *Numi-Tq̄rēm jārännē lāñxēñ pupi'-lāñjān pājā lūlitēl at joxtjats, lāñxēñ tq̄rēm lāñjān tq̄rēs lūlitēl at joxtjats* «N. T. apátokig (= az égig) hogy beszédes bálvány beszédetek [föl nem ér]: ahhoz csak egy hüvelyknyi magasság hiányzik; hogy beszédes isten beszédetek [föl nem ér]: ahhoz csak egy arasznyi magasság hiányzik» (II : 399.); más szóval ha a bérczek kevéssel magasabbak volnának, az égbe nyúlnának. — A füstről szóló idevágó adat: *čaximet Tūrum jgeda juxtōt* «der rauch stieg zu seinem himmlischen vater empor» (PATK. II : 102.).

Világosan kitetszik mindezekből, hogy az a mindenható s ethikai tekintetben is igen magas színvonalú istenség, melyet a

vogul néphit a természetfölötti lények rangsorozatának legfelső fokára helyez, a világ javai végokának s minden erő kútfejenek tekint: az eredetében, illetőleg fejlődése alapfokán nem más, mint az ég személyítése, az emberi élet és működés tényeinek, képzeleteinek és nyelvi kifejezéseinek alkalmazása a levegő s természet jelenségeire. *Numi-Tārēm* (KV. *Ngm-Tōrēm* II : 223, 230 ; KLV. *Nuñ-Tōrēm* IV : 103, 193 ; ALV. *Nuñγ-Tōrēm* II : 414.) mithikai alakjának ily eredetéről tanúskodik több mellékneve és jelzője is, minők:

a) *Numi-Voikēn* «Felső-Fehér»: *Numi-Tārēm žum āšēmnē, Numi-Voikēn žum āplēmnē pojkse'im* «N. T. férfi atyámhoz, N. V. férfi apuskámhoz imádkozom» (III : 312.) | *Numi-Voikēn āšūw, Numi-Voikēn āpluw* (= N. T. ; III : 67, 81.) | *Voikēn-Tārēm āplēm, V. T. āšēm* (III : 72, 75, 80.) | [a két név egyesítésével:] *pūñkēm Numi-Voikēn-Tārēm jāžēmnē, Numi-Voikēn-Tārēm āplēmnē nāñγ rāñγawē* «fejemet N. V. T. atyámhoz fölkiáltják» (fölajánlják; III : 104.) | *Numi-Posžen jā'in, Numi-Voikēn jā'in* «Felső-Kedveskéd, apád ; N. V. apád» (III : 197 ; ÉV. *posžēm* «kedveském», tkp. «vérem», *kēlp-posēž* «vércsepp»). Megfelelő kondai vogul kifejezés: *Sairiñ-Tōrēm otēr-jāim* «Fehér-Tōrēm, fejedelem-atyám» (II : 376.). *Voikēn-Tārēm*-ot (войкань торумь), mint *Numi-Tārēm*-nak (нуми торумь) másik nevét ismeri GONDATTI is (17. l.). — Az égnek természetes jelzője a «fehér», szemben a «fekete» földdel (*sēmēl mā*).

b) *Numi-Sorūi* «Felső-Aranyos»: *Numi-Tārēm āšikēmnē tū pojkilālān, Numi-Sorūi āplikēmnē tū lūñšilālān!* «N. T. atyácskámhoz, hozzá könyörögjete; N. S. apácskámhoz, hozzá siránkozzatok!» (II : 426.), *Numi-Sorūi āšēmnē, Numi-Tārēm jāžēmnē tē' ti sātsawāsēm* «N. S. atyám, N. T. apám im ide igézett engem» (II : 258.), *Numi-Tārēm āšūnē, Numi-Sorūi jāžūnē rāñγ-sijū nāñγ oss žōlawē!* «N. T. atyánk, N. S. apánk kiáltásunk hangját hadd hallja meg!» (II : 18.) | *Numi-Sorūi āšūwnē etā-ke sāt, žātel sāt pojkseu* «N. S. atyánkhoz hét éjjel, hét nap imádkozunk» (II : 161.), *āñtiñ ujin Numi-Sorūi āšānnē tū alān!* «szarvas állatotokat N. S. atyátoknak oda [szánva] öljétek le!» (II : 282.), *Numi-Sorūi āškēm vārīlālēm sāñk qsmāñ kāsīñ tū* «N. S. atyácskám alkotta forró vánkösű vigasságos nyár» (III : 238.), *Numi-Sorūi āšikēm takwsi-pālī' jēmtilālēm* «N. S. atyuskám őszi tájra változott» (III :

241.) | *Numi-Sorní ōn āšémné Ajäs-tārem ājkā tī' sātuwāsem* «N. S. fölséges (nagy) atyám, Ajász-isten öreget, ide ígézett engem» (II : 1.), *Numi-Sorní ōn āšüné tī' sātuwēsü, Numi-Sorní ōn jājüné tī' joltāsawēsü* «N. S. fölséges atyánk ide ígézett, ide rendelt bennünket» (II : 415.) | *Sorní ōn āšikém, Sorní ōn jājém!* = N. S. (II : 356.); *Tārem ōn Sorní āšémné, Tārem ōn Sorní jājémné tī' ti sātawāsem* (II : 256.), *Sorní-āškén* (II : 424.) | *Sorní, Pos āšém* «Arany-Fény atyám» = N. T. (III : 61.), *Sorní-Pos jājémné ājin líli, pījén líli ūruñkwé sātuwāsén* «Arany-Fény apád, hogy leányod lelkét, fiad lelkét megőrizd, azért ígézett téged» (II : 364.). A közbeszédben is mondják: *Sarní-Pos tī' sējémālén!* = *Tārem tī' voss jojtnūn!* «Istenem, bár ide szállnál!» Közönsegesebb felkiáltó szólás: *Sorníkwé!* «Aranyoska!» (= N. S.) (I : 51.), melyet csodálkozás, vagy hirtelen ijedség alkalmával alkalmaznak olyformán, mint mi ezt: «Uram isten!» — A *sorní* «arany» általában jelzője az égi istenségeknek (*Sorní-āter, Sorní-Kaltés, Sorní-'Sis*) s vonatkozik ezek égi fényességére (v. ö. ÉV. *sarní žān* «cár», tkp. «arany-khán»). Ellentéte e jelzésnek a «piszkos (szemetes) hátú föld» (*pāñkiñ sispā mā*). Az irtisi osztják énekekben is szerepelnek az Égatya következő nevei: *Sorní-Sanka jig* «Arany-Világosság atya» (PATK. II : 38, 64.), *Num-Sanka* «Felső-Világosság», *Jem-Sanka* «Jó-Világosság» (*sanka* «klar, licht; himmel; gott» PATK. I : 99.). Az éjszaki osztjakra vonatkozólag egyelőre POLJAKOV adatát idézhetjük: *Сорне-Туромъ* (58. l.).

c) *Numi-Kworés*. Ez utóbbi szó a közbeszédben ismeretlen, de a költői nyelvben használatos e kifejezés: *kit tārem, kit kworés*, melyen a két *tārem*-et, jelesen a «felsőt» (*numi tārem*) és «alsót» (*joñi tārem*), vagyis az eget és földet értik. Így: *kit tārem, kit kworés žalén nañž ta laplawēsš'*: [a Világügylő férfi és testvére táltos lovukon! «az ég és föld közé emelkednek» (I : 45; *nāñž ta lapsi'* «fölemelkedtek» I : 64.), *kit tārem-žalén, kit kworés-žalén nāñžä lapén!* («emelkedjék föl!» II : 317.); *kit tārem-žalén, kit kworés žalén jolü tārätawäst* «az ég és föld közé alábocsátódtak (az égből); II : 98.), *kit t., kit kw. žalén tū pūuwēs* «az ég és föld közé oda fogta» (= «nem bocsátotta le egészen az égből a földre»; II : 103.), *kit tārmí', kit kworsí' žalné tū ti pojeltawāsem* «az ég és föld közé, oda visszatartattam» (mondja a levegőben bölcsőjében csüngő medve; III : 116, 117.); *kit tārem-, kit kworés-žal pasél*

q̄tēr ti jinātā nānki «ég és föld köze távolnyiról látszik egy úrnak jövetele» (II : 62.), *kit tārēm ɣal, kit kworēs-ɣal num-pālne minnē lānɣén pūsne jāni' tārēm, mān tārēm sujil voss sujtawē!* «a föld és ég közötti fölfelé menő útnak megnyílása nagy isten, kis isten hangjával (= ezüst tárgyainak csilingelésével) hangozzék» (mondják a medvének végső útjára való kikísérése alkalmával; III : 193.). Ezenkívül a *kworēs* szónak köznévi alkalmazására csak egy példát idézhetek népköltési gyűjtéseimből, ezt t. i.: *āyirisēn tārēm ālnē q̄ti jurti', kworēs ālnē q̄ti jurti' ti totilēnālēm* «leánykádát világot (= életkort) élő kedves társúl vinném el» = «feleségül venném» (II : 286, kétszer). Már ezen adatokból kitetszik, hogy *kworēs* = *tārēm*; de még inkább mutatkozik ez a *Numi-Kworēs* mithikai névnek, illetőleg jelzős változatainak használatából, a mennyiben ez igen gyakran *Numi-Tārēm* s a vele egyértékű nevek párhuzamos ismétlése gyanánt szerepel, másrészt pedig többször önállóan használva ép úgy szolgál az ég s természeti jelenségek személyesítő kifejezésére, mint *Numi-Tārēm*. Ime néhány idevágó példa:

Páros névjelzések: *Numi-Tārēm āsēm, Numi-Kworēs jāyēm, nañ lāwūn ēlēmɣlāsēn tēls* «N. T. atyám, N. Kw. apám, a te tőled rendelt ember megszületett» (I : 148; itt tanulságos a *nañ* egyes számi volta: «te» s nem «ti», a mint kellene, ha N. T. és N. Kw. külön mythikus személyek volnának); *ēlāl' ālnē nq̄mtiñ lātɣēl Numi-Tārēm āsēm voss lāwawēn, ēlāl' ālnē nq̄mtiñ lātɣēl Numi-Kworēs āsēm voss ɣaństawēn!* «további életre való okos szóval hadd értesítsen téged N. T. atya, hadd tanítson téged N. Kw. atya» (I : 138.); *jārēl-ke lāuwāsēn: Numi-Tārēm āsēm lāuwāsēn; va'il-ke sātūwāsēn: Numi-Kworēs jāyēm sātūwāsēn* «ha van részedre erő rendelve: N. T. atya rendelte; ha meg vagy igézve tehetséggel: N. Kw. apa igézett meg» (I : 141.); *am ūnlēnē Numi-Tārēm āsēm sātēm, Numi-Kworēs āsēm sātēm mā-lāmtēmēn ti joɣtmēmēn* «a magam lakó N. T. atyám, N. Kw. atyám elbigézte földrészemre érkezünk meg» (II : 272.) || *Numi-Tārēm āsēm, Sq̄rni-Kworēs jāyēm sq̄rni vānsiñ jāmēs mā q̄ńsi* «N. T. atyámnak, Arany-Kworēs apámnak arany gyepes szép földje van» (III : 5—6.); *Numi-Tārēm āplēm, Sorni-Kworēs jāyēm sorni sirpā siriñ kēr-kwolā* «N. T. apuskám, Arany-Kworēs apám arany tetőrúdú tetőrudas vasháza» (III : 59, 61.) | *Sorni-Kworēs āsēm, Voikēn-Tārēm āplēm laq̄ puñkpā puñkiñ sūpā pali pōnsi, lāwi* «Arany-Kworēs atyám,

Fehér-*Tārém* apuskám tíz fogú fogas száját szétnyitja s [így] szól» (III : 75; itt *pōnsi*, *lāwi* szintén egyes számúak jeléül annak, hogy a két névvel jelzett alany egy mithikai személy) | *Sorni-Kworés* *āsénne*, *Sorni-Pos* *jārenne ārin lili*, *pīren lili ūruŋkwé sātūwāsén* (II : 364; l. fentebb) || *Tārém-ōni āsémne*, *Kworés-ōni āsémne* *ās ti pojksé'im* «fölséges T. atyámhoz, fölséges Kw. atyámhoz ím ismét imádkozom» (III : 139.) | [minden jelző nélkül:] *ti Tārém joltém*, *ti Kworés joltém sari mutém jelpiñ māmne ti pināslém* «ezen T. rendelte, Kw. rendelte igaz igézetem szent földemre helyeztem» (II : 417.); *Tārém-siriñ jelpiñ uji'*, *Kworés-siriñ jelpiñ uji' ēlā ta jāmāsém* «*Tārém*-szerű szent állattá, *Kworesz*-szerű szent állattá [válva] lépdeltem én [medve] most tova» (III : 479.), *Tārém-siriñ jelpiñ ātēr*, *Kworés-siriñ jelpiñ ātēr Tārém-pī' ājkāi' lāwāsawém* «*Tārém*-szerű szent fejedelem, *Kworesz*-szerű szent fejedelem, *Tārém*-fi öregnek neveznek engem» (II : 276.).

Kworés, mint a természeti jelenségek intézője: *Sorni-Kworés jā'ikém*, *taw tēltālem ur-lōptatā*, *vōr-lōptatā tīl kwoss* *χāntilmiñ patém*: *Sorni-Kworés āsém lākw samp samiñ tūjtā ti pats* «Arany-Kworész apácskám, az ő teremtetete hegyi levelére, erdei levelére a mint figyelmessé lettem: Arany-Kworész atyám sűrű szemű szemes *hava esett ím le*» (III : 270.) | '*Sorni-Kworés jā'ikātā lāwi*: . . . *am tūjā-pāl χāsā-χātél vārnēm χātél* «Arany-Kworész apuskája szól: . . . midőn tavasztáji hosszú napot alkotok» (I : 89.). — *Kworés* az eget személyesíti: *Sorni-Kworés jā'ikwé*, *Sorni-Kworés āšukwé āln taχtēp-kēr jāniñ ti sāñkēmlés* «Arany-Kworesz apuska (= az ég) ezüst orsókarika nagyságában alkotódott» (I : 77.) | *Kworés-Sgrni āškeuw jolī-pālt*, . . . *sāt juns-uj tūlīt Tārém āškeuw kistém kis-lakw jāñχém lakwiñ mā sāt lantūw num-pālt* «Kworesz-Arany (= ég) atyuskánk alatt . . . hét feketesas [röptényi] magasságbeli *Tārém* atyuskánk hajlítottá abroncskerék módjára forgó kerek földünk hét tája felett» (II : 311.) | *mōt pāl sqw-pālén Numi-Tārém jārenne nāñχāl sunsi*, *Surmiñ-Kworés āsén* *χotāl ālnē sāt sawā pusén lowīntiān* «másik oldali fél ,csillagod' (= ,szemed', a medvéről mondva) N. T. atyádhhoz (= az égre) fölfelé néz vala, tetőnyíláson át látszó Kworesz atyád (= az ég) mindenfelé levő hét csillagát mind megszámláltad» (III : 198.) | *χūrmit ét Sorni-Kworés jāren ūnlénē jiwā χarā χarā mān nēilē'in* «harmad éjjel az Arany-Kworesz atyád lakta fája ritka, ritka földre

fogsz érkezni» (= «fölszállsz az égbe», III : 215; v. ö. III : 252, hol a medve égbemenetele bővebben van előadva).

Ezek szerint *Numi-Kworés* — vagy, mint nevének változatait a fent elősorolt idézetekben találjuk: *Sorni-Kworés*, *Kworés-Sqrni*, *Surmiñ-Kworés*, *Kworés õni ās* (GONDATTI szerint: rope топымъ, 45. l.) — azonos mythikus személy *Numi-Tq̄rém*-mal, minek bizonyosságát láthatjuk abban is, hogy személyük külső alakjának leírása, sőt a reájuk vonatkozó történeti mithosok is jobbadán egyezők (l. e. pontokat alább). Ha mindezek mellett olyan felfogást is találunk az élő szóbeli hagyományokban, hogy *Sorni-Kworés* és *Numi-Tq̄rém* különálló, egymással származati kapcsolatban levő istenségek (amaz emennek atyja), könnyen megérthetjük ezt, mint újabb fogalmi fejlődést abból, hogy a *kworés* szó a közbeszédben ismeretlen s értelmének azonossága a *tq̄rém* szóéval a nyelvtudatban elhomályosult. Ennek következtében t. i. a régi időkből átörökölt szövegek egymás mellett említett *Numi-Tq̄rém* és *Numi-Kworés* mythikus neveinek azonossága is kétségesse vált s így fölmerült az a gondolat, hogy ezek külön személyek lehetnek, mit látszólag támogatott az a körülmény, hogy midőn a hagyományos szövegeket kevésbé tökéletesen adták elő, a párhuzamos ismétlések mellőzésével az egyik előadó *Numi-Tq̄rém*, a másik *Numi-Kworés* nevet emlegetett s innen aztán a hagyomány helyenként pusztán egy névvel, evvel vagy amavval, öröklődött tovább, esetleg ketté választva az eredetileg egy személyhez fűzött mythosokat is. Megjegyzendő, hogy az eddigelé följegyzett verses (tehát szövegükben kevésbé változott) énekek a szóban forgó két név külön személyjelzéséről mit sem tudnak.

d) ÉO. *Num-Jēlēm*: REGULY éjszaki osztják énekeiben gyakran előforduló párja a *Num-Torom* istennévnek, így: *Num-Torom ažem mullmal, Num-Jēlēm jigem mullmal* «N. T. atyám igézte, N. J. apám igézte» (*Nātiñ ar*); *Sqrni sēm žonmañ nāj Num-Tōrēm ašēn pušl, sqrni sēm piltāñ nāj Num-Jēlēm jirēn verl* «aranyos szemét hűnyő napot N. T. atyánk nyit, aranyos szemét fátyolozó napot N. J. apám szerez» (*Pūliñ āwēt ār*; PÁPAY JÓZSEF átírásában). || *Torom ulom jeming keu, Jēlēm mulom pašing keu* «Tōrém-től való szentséges Uralbércz, Jēlēm-től igézett fényességes Uralbércz» (*Nātiñ ār*) | *Tōrēm partēm ont-juž, Jēlēm mulēm vur-juž* «T. adta erdei fa, J. igézte erdei fa» (*Polēm-*

törém ar ; PÁPAY J. közlése). Ugyane párhuzamossággal találkozunk a pelimi istenke vogul énekében (II : 254.) : *tārēm ālnē āti jurtkēm, jēlēm-aul āti jurtkēm* «világot (= életkort) élő kedves társacsakám, idők-végeig [való] kedves társacsakám» (= «feleségem»), mely kifejezésnek fentebb idézett változatában a *jēlēm* szó helyett *kworēs-t* találunk jeléül annak, hogy e két szó értelmében egymáshoz közel áll, vagy egészen azonos. Nem más e szó, mint АНЛQVIST *jilem-tut* «nordlicht» = vog. *tārēm-nāj* id. (tkp. «égi tűz») adatának elő-része. A közbeszédbeli éjszaki vogul alak: *ēlēm* = KLV. *ilēm*, ALV. *jelēm* «idő, időjárás; levegő» (pl. ÉV. *ašerēm ilēm vārēs* погода холодна стала; az időjárás hideg lett); KLV. *lul' ilēm* «rossz idő», *kišnē ilēm* «vadászatra alkalmas idő», *pon voarnē ilēm* «szénagyűjtés ideje», *tajnē ilēm* «hótalpon járáshoz való idő»; ALV. *jämēs jelem* «хорошая погода, jó idő»); az énekben szereplő ÉV. *jēlēm* alak ennél fogva osztják jövevényszónak tekintendő. Ugyane szóval találkozunk az «ember» ÉV. *ēlēm-žalēs*, KV. *ēlēm-kholēs*, KLV. *ilēm-khals* nevében, mely talán legalkalmasabban a «*levegő ég emberének*» fogható föl szorosabb meghatározással a LV. *khals*, TV. *khals* «ember» (tkp. «haló, halandó») kifejezéshez képest s ellentétben a *menny-égben (tārēm)* és *föld alatt lakó lényekkel*.

e) Végül az ég istenének igazolja *Numi-Tārēm* személyét több ékesítő jelzője is, mint: *sāt jūs-uj tūlit Tārēm āškeuw* «hét feketesas [röptényi] magasságú T. atyuskánk» (= «magas ég» II : 311, 316.), *sāt jūs-voj tūlit Numi-Sorūi ās* (II : 354.) | *žat jūs-voj tūlit Sorūi-āškennēl, nē'ilēnē žātēl sorūi-sam, ūntnē žātēl sařiñ žan sāt jūs-voj tūlit jā'ikennēl nañ voss lūnšila-mēn!* «hat feketesas [röptényi] magasságban [lakó] Aranyos atyácskádhoz, a kelő nap aranyos szemével, nyugvó nap fürtjeivel (= sugaraival tündöklő) királyhoz, hét feketesas [röptényi] magasságban [lakó] apácskádhoz siránkoznál te (Paszēt-bálvány) érettünk» (II : 424.) | *atēr tārēm sāt žaltē sātīt tārēm mol Tārēm jā'ikwē!* «derült egek hét közében hetedik égbeli gazdag *Tārēm* apuska» (II : 335.), *sāt tārēm patit tārēm sūl puñk, jāniñkwē!* «hét ég hegyiben levő ég ősz fejű öregecskéje» (II : 325.).

Az «ég» és «isten» fogalmainak azonos szóval való kifejezése, a mint ezt itt a vogul-osztjában a *tārēm*, *kworēs* és *jēlēm* szavaknál

tapasztaltuk, el van terjedve az ural-altaji nyelvcsalád több ágában. Így igazolható a rokon nyelvek közül a votjákban, hol *inmar* (Kaz. *iŋmar*) 1. «himmel; luft» (pl. *inmar juġit luä* «es tagt», *inmar zorä* «es regnet», *učied cěrdoz iŋmarěn* «deine nachtigall singt in der luft»); 2. «gott» (pl. *žel šizim ju-puñ kildiš-vordiš Inmarä!* «hét gabonafőt teremtő és fentartó Inmarom!»); szintígy az *in* (Kaz. *iŋ*) alapszó (tő: *inm-*, *iŋm-*) közönségesen «himmel; luft» jelentésű, de ezen mythikus névben: *Kildiš-in* (Sar. *Kilčín*, Mal. *Kilčín*) «schaffender gott» (*kild-* «erscheinen, hervorkommen; zu stande bringen, ausführen, schaffen», *kildiš* nom. agentis). Az utóbbinak megfelelő zürjén *jen* (tő: *jenm-*) «gott; heiligenbild», de mellette: *jen-ež*, *jen-velt*, *jen-ku*, *jen-ib* «himmel» (*ež* «rasen, wiese», *ež-vil* «oberfläche»; *velt* «decke, dach»; *ku* «haut, fell», *ib* «feld»; v. ö. vogul *tārém-žar* «himmelgewölbe», tkp. «himmelfläche»; WIED.); a permi nyelvjárásban: *jen* «gott», *jen-völt* «himmel» (GENETZ). A törökség területén: *jakut taŋara* «himmel; gott» (*taŋara tabata* «gottes rentier, wildes rentier»), ujjur *tāŋri* «himmel; gott», čagataj *taŋri*, *tāŋri*, *tingri*, *tenger* (BUDAGOV I: 370.), volgai tatár *tängre*, *tängere* (VOSZKRESZENSZKIJ) id., kirgiz *tāŋri* (OSTROUMOV), ozm. *taŋri* (SAMY-BEY), csuvas *túrě* (*tóra* ZOLOTN.) «gott», altaji *tāŋarä*, kojbal *tiger*, *tęger* (CASTR.), *tegër* (KATANOFF), karagasz *tere* (CASTR.) «himmel». A mongolban: *teŋri* «die gotttheit; die geister des erd- und himmelraumes» (SCHMIDT 241.). burjät *teŋere*, *teŋer* «himmel» (CASTR.). A képzet, mely ezen messze elterjedt nyelvi közösségekben kifejezésre jut, t. i. az égnek istenítése, természetes fejleménye a lélekhitnek s ősök tiszteletének; hiszen «ős» és «atya» az ég is, sőt e minőségben jelentősége összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint amaz atyáké, kiknek emlékét a bálványoszlopok örököltik. A lélekhit bevezette az embert a láthatatlan világ titkaiba s fölszerelte őt dúsan képzetekkel, melyek az élet s tudatos működés színében varázsoltak szemei elé minden jelenséget, mely csak figyelmét nagyobb fokban fölkelte. Szellemet látott és tudott a kezdetleges gondolkozás egy különös alakú kőben, egy görbe növesű fában, egy erősebb állatban s a tűznek sziporkáiban; hogy is kerülhetne volna el tehát az ősemlék személyesítő felfogását a hatalmas természet, különösen annak legcsodásabb szintere az *ég*, mely folytonos változásaival, derűjével és borújával, hevével és fagyával, dörgésével és villámával a legélén-

kebb hatást gyakorolta egész lényére: lelkének hangulatára úgy mint testének egészségére?! «Az eget beszélük Isten dicsőségét s az Ő keze munkáját hirdeti a mennybolt» — mondja elragadtatásában a zsoltárváltó; de vajmi jól átértette s átérzte ezt a pogányság primitív műveltségű embere is. Őt, a természet fiát, még inkább lebilineselhette, mint a művelt társadalom emberét a világosság és napsugár bűvös ereje, a kéklő égnek bája s az esőnek termékenyítő áldása s mi sem látszhatott előtte nyilvánvalóbbnak, mint hogy az a láthatatlan személy, mely őt s minden élő ily jótéteményekkel elárasztja, csak egy jószágos atya lehet, minden élőnek atyja: *āsīkeu* «atyuskánk», *somē jāyēm* «kedves apám» (III: 469; II: 237.), *oakēlmēñ törémšīškēm* «kegyelmes isteneckém» (II: 376.), *Numi-Poszēn* «Fent levő kedveskéd» (III: 197.); l. még: GONDATTI: 7. és PATKANOV: 100. l.

S minő hatalmas és boldogságos atya ez?! Nincs az emberi szemnek nagyobb nagyság az égénél, mely fölöttünk végtelen magasságban emelkedik s egyszerre egész óriási területében áttekinthető. Nincs erősebb hang a dörgésnél s vakítóbb fény a villámnál. Az Ég atya uralma az egész világra kiterjedő, hatalma mindenek fölött való: ő *Jāni-Tārēm āškēm* «Nagy-Tārēm atyuskám» (II: 242; GONDATTI 6, 7, 8. ll.), *Jāni-Tōrēm pojres jāum* «Nagy-Tōrēm úr atyám» (II: 379.), *Jāni-Tārēm ašūz* (II: 414.) | *Tārēm ōni āšikēm (ōni, ōn* «felséges, nagy» = ÉO. *ūn* «gross»), *Tārēm ōn āšū* (III: 464.), *Tārēm ōn jāikēm* (III: 148.), *Tārēm ōn Sorūi āšēm* (II: 256.) | *Nom-Najēr vontēñ khom* «Fent trónoló királyi férfiú» (II: 237.); l. még PATKANOV I: 99. — Az ég mindenütt látható: tehát az Ég atya figyelmét, látását és hallását semmi el nem kerülheti. Ő *tēpēñ soqr soqr mūlēt khom, molēñ soqr soqr mūlēt khom* «táplálékos hét világot, jószágos hét világot körüljáró férfiú» (II: 376.), kinek a költői nyelv képes beszéde szerint «szeme olyan nagy mint az Ob, mint egy tó», «füle mint a tavi tündérrózsa levele» s oly érzékeny, mint a «jó hallású fekete kacsáé» (l. e jelzők magyarázatát fentebb): *Oqs sāmp Jāni Tōrēm jāum, tūr sāmp Jāni-Tōrēm toqtēm* «Ob szemű Nagy-Tōrēm apám, tó szemű Nagy-Tōrēm apuskám» (II: 379.); *Sāt tārēm patit tārēm . . . Ās sāmpā žum āsēn, Ās jāni' samēn jol-vāllālāln!* «hét ég hegyiben levő ég (. . . Ob-szemű férfi vagy, Ob nagyságú szemed ragyogtasd lefelé!»

II : 325.) | *mol T̄arēm jāikwē, sujiñ s̄āñki sujiñ palpā zum. . . t̄ūr-l̄āpānt jānit palpā zum . . . t̄ūr jānit sampā zum . . . n̄āñkilēñ sampā zum ūsēn* «gazdag T̄arēm atyácska, jó hallású fekete kacsáéhoz hasonlóan jó hallású füles férfi, tavi tündérrózsa-level nagyságú füles férfi, tó nagyságú szemes férfi, éleslátó szemű férfi vagy» (II : 335.), *t̄ūr-l̄āpānt palpā zum, Ās-l̄āpānt palpā zum, žuri s̄āñki palpā zum, žuri s̄āñki sujiñ palēn jol-vq̄xtāln!* «tavi-tündérrózsa-level, obi tündérrózsa-level füles férfi, félénk fekete kacsáéhoz hasonlóan jó hallású füledet konyítsd lefelé!» (II : 325.), mondják az Égatyához intézett himnuszok. Ugyancsak a mindentlátás kifejezése, midőn a «felkelő nap aranyos szemét» (*nē'ilēnē žātēl sorni sam* II : 424.) emlegetik az Égatyának ezzel jelezvén, hogy valamint a nap sugara mindenüvé elhatol, úgy az ő tekintete is. — A mindenség fölött való uralomnak természetes járuléka a végtelen tehetőség, a g a z d a g s á g : az Égatyá *poj khom, poj toūtē* «gazdag férfiú, gazdag atyus» (II : 374, 376.), ki «a reggeli fölkelésben szerencsétlenül járt embernek reggeli fölkelő szerencsét ad; ha jó öltözökre, jó táplálékra van óhajtása, jó öltözékkel, jó táplálékkal áldja meg; ha jó lóra, jó tehénre van óhajtása, jó lóra telepíti föl, jó tehénnel ajándékozza meg; azért imádják őt, azért emlékeznek meg róla» (II : 378.). Más változatok szerint ő : *khwql-tal tēpēñ khom, khwqltal molēñ khom, khwqltal ožsēñ khom, tēp ōltmētēñ khom, mol ōltmētēñ khom, pōj ōtēr, pōj pōjreš* «táplálékban, jószágban, pénzben ki nem fogyó férfiú; táplálékot, jószágot gyarapító gazdag férfiú, gazdag uralkodó, gazdag úr» (II : 379.), *khqñnē v̄arēm šūññ T̄orēm, pōjēr khum* «valakitől alkotott (= ismeretlen eredetű) boldogságos T̄orēm, gazdag ember» (IV : 105.), *mol T̄arēm jāikwē* «vagyonos T. apuska» (II : 335.). — A mindentlátás és hallás járuléka a kiváló o k o s s á g : *khqñnē v̄arēm q̄s-poñk T̄orēm, pōjēr khum* «valakitől alkotott okos fejű T., gazdag ember» (u. o.). A theologiai műszavakban fogyatékos népnyelv minde fejletlen kifejezései ugyanazt az eszmét tartalmazzák, melyet a művelt vallási gondolkozás ekkép jelez: a mennyei atya m i n d e n h a t ó, m i n d e n t u d ó (I. GONDATTI : 7; FINSCH : 558. l.).

S van még egy fontos vallási eszme, melyre az égnek mint Égatyának való fölfogása már a pogányság alapján ráviszi a lét okait ellenállhatatlan vágygyal fürkésző s magának mindent megmagyarázni törekvő kezdetleges műveltségű embert. Az égben

honoló mythikus személy minden élőnek *atyja*; de sem mi, sem atyáink, sem ösatyáink nem származtunk egyenesen az ő ágyékából. Ég és föld nélkül a világ el sem képzelhető, ezeknek meg kellett lenni minden nemzedék s minden alkotás előtt: ők — az Égatya és Földanya — a m i n d e n s é g k e z d e t e i. Egy lépéssel tovább menve kifejlik a gondolat, hogy az Égatya nemzette, igézte, hozta létre mindazt a mi a világon jó: az embert gondozó bálvány-szellemeket, az embert, a világot s hasznos teremtményeit; egy szóval: az Égatya minden jónak teremtője, a mint erről a regék és énekek bőségesen szólnak (l. még: PATKANOV I : 99.). A mi rossz van a világon, azt egy ősi ellenséges szellem alkotta, melynek székhelye ellentétben a jóságos fényes éggel, a mélységes sötét alvilágban, a föld alatt van.

Így emelkedett az égnek mythikus képzelete, mint vallási tisztelet tárgya ama magas ethikai színvonalra, melyen a vizsgáló előtt *Numi-Tjarem*, *Inmar* s az ural-altaji népek pogányságának más ezekkel egyenlő rangú s eredetű istenségei jelentkeznek. E fejlődés mindenesetre fokozatos volt, talán külső befolyás is elősegítette, különösen az árjaság részéről, mely népcsaláddal a finn-magyarország, úgy mint a törökség ősrégi idők óta szoros érintkezésben állott. Arra nézve, hogy a fentebb kiemelt ethikai vonásokra mily súlyt helyezett már a pogányság is, jellemző, hogy a cseremisiz *jumo* s finn *jumala* (= lapp *jubmel*, *ibmel*) «isten» szókban éppen a «jó» a fogalmat meghatározó s megnevező jelző (v. ö. vogul *james*, osztják *jem*, magy. jó, tő: *jova-*, *java-* «bonus») az eredetileg bizonyára mellettük volt «atya» vagy «ég» szók elhagyásával.*) Árjaságból eredt hasonló tanulságú szó a mordvin *pavas*, *paz* «isten», mely PAASONEN szerint a szk. *bhagas* «segenspender (gott)» mása. Egészen parszi ültetvény a magy. *isten* = pahl. *yaztān* «gott».

Az égnek és égistenségnek fentebb kimutatott három neve — *jelēm*, *kworēs* és *tjarem* — közül mint mythikus név úgy látszik legrégibb keletű a *jelēm*; mert ennek megfelelői a zürjénben (*jen*, tő: *jenm-*) és votjákban (*in*, tő: *inm-* és ebből alakítva: *inmar*) is «isten» jelentésűek (l. fentebb) s a Kalevalában is kiváló mythikus

*) A finn *juma-la* végképzőjével így fogható föl: «*Juma* (= cser. *Jumo*) laka», vagyis: «ég». E szerint ez az istennév is megőrizte volna az eredeti alapképzet nyomát.

alak *Ilmarinen*, az őskovács, kinek mesterségét *Numi-Tarém* is gyakorolja; v. ö. e névhez: finn *ilma* «luft; himmel»; das offenbare, sichtbare», észt *ilm* «wetter; welt», *ilmale tōma* «zur welt bringen»; lapp *alme, albme, ilbme* «himmel»; (l. BUDENZ MUGSz. 785.). — A vogul *kworés* szót a votják *kwaž, kwaž* szóval vélem azonosíthatónak, melynek köznévi értelme: «wetter; luft; himmel» (pl. *kwaž jugit* «das wetter ist heiter», *kw. pelmit* «es ist finster», *kw. žardä* «es tagt», *kw. gudırja* «es donnert», *kw. zorä* «es regnet» stb.) s használatos mythikus felfogásban is, mint: *Kwažä, än kušti!* «Oh Kwaž, ne hagyj el!» (könyörgésforma, ha az idő kedvezőtlen), *óstü Inmarä, Kildišinä, Kwažä, Vorsudä!* (az istenségek elősorolásában a PERVUCHINTÓL kiadott s WICHMANNTÓL átírt glazovi imádságokban). A végzet egyezése tekintetében számbajöhető adatok: votják *kwaži* «wachtelkönig» = cserem. *kärše, kärš* (csuvas *kárés*), mord. *kērši*, vogul: LV. *khors-uj*, PV. *khors-khors*, ÉV. *χῆrs-χῆrs*, magy. *hars, haris* id. | votják, zürjén *už* «hengst», cseremisiz *oža, ožo* id. = finn *orhi, orihi, orii, oris*, lapp *orries* id. = összetagauri *urs*, déli *wurz* id. = kaukázusi: akusa, ehürkilin *urci*, kaitach *urci, irci* stb. (l. Nyr. 29: 151.) | votják *biš*, zürjén *böš* «schwanz, schweif» = finn *persee-* (nomin. *perse'*) «natis, podex» (l. BUDENZ: MUGSz. 498.) | votják *piž-* «backen, braten», zürjén *pöžal-* id. = pahl. *briš-*, ujper. *biriš-* id. (l. Árja és kauk. elemek I: 281.) || votják *kíž-pu, kíž-pi, kič-pe* «birke»: v. ö. magy. *hárs-fa* «linde» | votják *pič, pič, pēš*, zürjén *pič, pič* «floh» = vachvidéki-osztják *počče, pqče* id. (PÁPAI KÁR.) = csuvas *porža*, volgai tatár *börcä*, kirgiz *büršö* id. | votják *kič, kiš* «dünne haut, schale» = zürjén *kirs*, permi *kirc* «rinde» és *kiš* (WIED.), *koš* (GENETZ) «rinde, schale, haut». Magában a votjában váltakoznak: *peš-ataj* (Jel.) = *peres ataj* «grossvater», *peš-aj* (Jel.) «grossmutter» = *peres-aj* (Sar.) «grossvater»; *voššud* (Mal. Kaz.) «schutzgeist» = *vorsud* id.

Homályos a vogul *tārém, törém* = osztják *törém, türém* szó eredete. Igen valószínűtlen BUDENZnek ama nézete (MUGSz. 753.), mely szerint a magy. *árnyék*-kal függne össze, egyrészt mivel, mint láttuk, az «árnyék» értelemkapcsolataival ellenkező *voikén* «fehér», *sorñi* «arany-(fénytű)», *sanka* «világos» jelzői vannak; másrészt mivel nem tudunk rá esetet, hogy midőn valamely szó a vogulban és osztjában közösen *t* mássalhangzóval kezdődik (tehát *s*, vagy

l-vel nem váltakozik), ennek a magyarban magánhangzós szókezdet volna megfelelése. Szemben e magyarázattal kevesebb nehézségbe ütközik az a fölvétel, melyet már régebben ANDERSON fejtegetett (Wandl. 158—9.) s ujabban magam is bizonyítani törekedtem (Ethnographia 6 : 363.), mely szerint t. i. a rokon nyelvekben elő nem található vogul-osztják *törém*, *tūrém* a török-mongol *tañri*, csuvas *tórě*, *tūrě* «ég», illetőleg «isten» szó 1. személyű birtokosraggal szerkesztett (*tañrim*, csuv. *tórēm*) megmerevedett alakja volna, úgy mint pl. a votják *dusim* «szerető» szó (birtokosragokkal: *dusim-ä*, *dusim-ed*, *dusim-ez*) a perzsa-tatár *dus* «barát» 1. szem. birtokosragos *dusēm* «barátom» alakjának átvétele. Tekintetbe jövő körülmények e pontnál:

1. Hogy a vogul *Numi-Tārēm* és osztják *Num-Törēm* mythikus kifejezésnek jelzőstül együtt híven egyező értelmi párja az ég istenének s világ teremtőjének csuvas *Süldi-Tūrě* nevezete (ЗОЛОТНИЦКИЙ 145—6, 149.), mely szó szerint: «Felső-ég (v. -isten)», előrészében a *süldě* «fönt» határozóból képzett melléknévvel. Ez a találkozás különösen annál fogva figyelemre méltó, minthogy a votják *badžin Inmarä!* és cseremis *kuγo Jumo!* isten-megszólításokban a közvetlen jelző «nagy» (nem: «felső»), úgy mint a vogul *Jäni'-Tārēm*, *Tārēm-öni* kifejezésekben (*jäni'*, *öni* «nagy»), bár mint esetleges, távolabbi jelző a votjában is előfordul: *östä*, *vilis muso badžin Inmarä*, *vilis jugit todijä* «uram, felső (v. fenti) kedves nagy Inmarom, felső fényes fehérem» (Votják Népk. Hagym. 26.).

2. Hogy a medvének, mint isteni származású (*numel va'ilēm*) szent állatnak s istenkének (*pupakwě*) felsőlozvai *täreuw* (*tārauw*, *tōrow*), középlozvai *tōrwě* = TV. *tārēñ*, *tārēñ* neve*) igen alkalmasan kapcsolható össze a *tārēm* (KLV. *törēm*, TV. *tārēm*) szóval, olyképp hogy azt a csuvas *tūrě*, régiebb **tōrě* (virjali *tórě*), **tāri* = *tañri* «isten» s az altaji, teleut, koibal, kirgiz, szagaj, sojot, tobolszki tatár, baskir, ujjur, mongol *añ*, *añg* «wild; jagdtier» szavak összetételének fogjuk föl, vagyis: TV. *tārēñ* < **tār'* + *añ* ér-

*) V. ö. e hangmegfelelésre nézve: TV. *kāseñ* «leuciscus» = LV. *kāseuw*, *kāsew* id.; TV. *šiseñ* «hase» = KLV. *šoswä*, KV. *šiswě* id.; PV. *jāntēñ* «bogensehne» = ÉV. *jānteuw*, *jāntew* id.; ÉO. *luñ*, SO. *tuñ* «sommer» = ÉV. *tūw* id. stb.

telme szerint ugyanaz volna, mint *tārēm-uj* «isteni állat» (=medve). Ha e magyarázat helyes, a *tār-ēñ, tār-ew* «medve» szó előrészében volna fölismerhető a vogulban a török *tañri* szónak ragtalan mása, míg a vogul *tārēm, tārēm* «isten» szóban föltevésünk szerint ugyane török szó a *-m* első személyű birtokosraggal jelentkezik.

3. Hogy török eredetű a vogul-osztják vallási műszavak közül az Égatyának kondai vogul *paǰrész, pojrész* jelzése is (pl. *Nom-Törēm paǰrész* II : 230; *Jäni Törēm pojrész jäum* II : 379.), melynek mása az irtisi osztjákok nyelvében a Világügyelő férfinak *Pañrāyta* neve (ПАК.). Ez t. i. a tatár *bojrokkē* «anordner, befehler, herrscher» (ettől: *bojorok* «befehl, anordnung»), mely a képző honosított változatával a cseremis *pürükšo* «schöpfer», *pürükša* «der verleihher (gottes beiname)» szóban is mutatkozik (NyK. 30 : 176—7.); v. ö. cser. *pür-, püjr-, pujr-, puǰor-* «bestimmen, erschaffen» = tat. *boǰor-* «befehlen». — Szintígy török eredetűnek látszik a véráldozatnak vogul-osztják *ǰir* neve, melyvel szorosán egyezik a cser. *ǰör* «opfer» (= *čoklomo* Svjašč. Istor. 1891 : 165. l.), ez azonban alig választható külön a csuvas *ǰéréǰ* (dial. *ǰiréǰ*) szótól, mely a korszellemnek áldozatúl ajánlott s a hambárban külön kosárba helyezett, galyakkal, ezüstpénzekkel s csillogó holmikkal diszített báránfőnek, illetőleg másnemű csontoknak, továbbá az istenségnek szentelt érczlapoknak s ágesomóknak, végül magának az e fetistárgyakban tisztelt szellemnek a neve (ZOLOTNYICZKIJ : 150. l.), a mint pedig egyéb török nyelvjárások megfelelőiből*) következik, tulajdonkép «áldozatot, istennek szentelt tárgyat» jelent. A végzetek viszonyát a vogul-osztják *ǰir*, cserem. *ǰör* és csuvas *ǰéréǰ* közt az efféle kapcsolatok magyarázzák, mint: csuv. *purész* «dachs» (magy. *borz*) és köztörök *bors-uk* (altaji *purs-uk*), csuvas *us, vus, iwēs* «espe» és tatár *us-ak* id., csuvas *var* «mitte; herz, mark eines baumes» és tatár *ǰz-äk* (altaji *ǰzök*) id. (v. ö. ezekhez: magyar

*) Ezek: altaji, teleut, lebed, kara-kirgiz *ǰik* «zum opfer auserwählt, bestimmt, geweiht, auf ein opfer bezügl.ich» (*ǰik mal* «ein für das opfer geweihtes tier», *ǰik tū* «heiliger, geweihter berg») = koibal, sagai, kacsincz *izik* «gott geweiht, zum opfer geweiht» (*izik at* «ein zum opfer geweihtes pferd»); «opfer» (*izik tåg* «opferberg»; RADLOFF : TürkWb. I : 1360, 1397.) = jakut *iiik* «geachtet, verehrt, heilig». A szibériai ótörök feliratokon is előfordúl: *idiǰ* «opfer» (RADLOFF : 296.).

bögöly és kirgiz *bünäl-äk, büñül-äk* «asilus crabroniformus»), melyek szerint t. i. föltehető, hogy ama régi csuvasos hangalkatú törökségben, melynek nyelvi hatása a volga-uráli finn-magyar nyelvekben mutatkozik,*) volt a *jér-éj*-nek is az előbbi esetekhez hasonló képzőtlen mellékalakja s ez lehetett az idézett *jir, jör* átvételek előképe.

Egybehangzó az utóbbi adat tanúsága avval, hogy a vogul *törém*, osztják *türém* alakokat legalkalmasabban éppen a csuvas *töré-m, türé-m* («istenem») fölveendő régi **töré-m* (= török *tañri-m*) hangzása alapján magyarázhatjuk. Egyéb nyomok is vannak, melyek valamely csuvasféle nyelvű törökség hatását igazolhatják a vogul-osztjákban, ilyenek: ÉV. *suri* «rädchen (karika)», *tuä-suri* «finger-ring» = csuvas *sörö* (= magy. *gyűrű*, köztör. *jüzük*) «ring» a csuvaszt jellemző hangzóközi *z > r* és szókezdő *j > s* (= vog. *s*) változásokkal, továbbá a szóvégi *-k* enyészetével | KV. *käyr, kaɣr*, ÉV. *kakér, kazér*, KLV. *kuɣr*, TV. *käyr* «busen, bauch, brust» = csuvas *koɣor*, virjal *koɣkor* «brust» (= tat. *köküz*) a csuvas *z > r* változással | LV. *šortä*, KV. *šärtä* (šoarta АНЛУ), TV. *čartq* «kien-span; kerze» = csuvas *šurdä* (csér. *sorta, sarta*, magy. *gyortya, gyertya*) «kerze» = altaji-tatár *jarta* «fackel (beim fischfang)»: csuv. szókezdő *j > s* változással | LV. *šäkwän*, KV. *soɣwënt* «equisetum» = votj. *šakan* «binse, matte; binsendecke», mely szókezdőjénél és hangzóinál fogva csuvasos alak a csagat. *jeken, jiken* «binse, matte» (= magy. *gyékény*) szóéhoz képest (az utóbbinak külön átvétele: ÉV. *jakän* «binsendecke», *jakän-pum* «binse» = IO. *jegan* «schilfmatte») | ÉV. *sqwër, squr* «hase» = csuvas *sëwër* «murmeltier» (цупорь; ZOL.-nál: «цусликъ» = «ziesel»); v. ő. altaji *süzel, süzelek* «ziesel» | ÉV. *sürä*, LV. *surä* «dicht» (pl. *sürä lām* «dichte suppe») = csuvas *šorä* «dicht, dick» (v. ő. magy. *sürü*). Az osztják *jaɣ* «volk, leute» szónak (pl. *As-jaɣ* «obi nép», *Joxän-jaɣ* «jugani nép», *Vaɣ-jaɣ* «vachvidéki nép») mása a többi

*) Hogy e nyelvben a mai csuvasétól eltérő alakokat is fölvegyünk, arra egyebek közt utalnak az efféle török-magyar szók is, mint *tenger, kóró, túró, szán*, melyek a mai csuvas *tünés* «meer», *kürék* «gras», *turéj* «sauere milch», *šonä* «schlitten» (= tat. *čana*, altaji *čanak* id.) alakok ellenében éppen sajátos csuvas hangváltozásokat tükröznek, tehát csuvasféle nyelvből valók, ez azonban a maitól valamennyire különbözött.

törökségből egyelőre nem igazolható csuvas *jēz* «volk, nation» (NyK. 21 : 39.). Mint különös kifejezésbeli egyezést említjük itt meg a «hajnal» déli vogul *khuj-pāñk* és csuvas *šurēm-buš* egyforma nevezeteit, melyeknek előrésze magában is jelzi már a «hajnalt» (v. ö. ÉV. *χuj* «hajnal», altaji *jar* «világítani, fényleni»), utórésze pedig «fő» jelentésű. Minde körülmények egybefoglalva alapot nyújtanak oly nézethez, hogy a vogulok és osztjások vallási eszméinek alakulására jelentékeny hatással volt bizonyos török nép is, melynek nyelvéből az e fogalomkörbe tartozó két legfontosabb műszót az «istenét» (illetőleg «égét»), továbbá az «áldozatét» vette. Tekintve e mellett, hogy e két szó hangalkata csuvas jellegű, e népet körülbelül amaz *ugur*-okkal vehetjük azonosnak, kiknek egykori történeti kapcsolatát a vogulokkal, osztjásokkal és magyarokkal emezek közös *ugur* (*un-ugur*), illetőleg *jugur* (= ÉV. *juzēr*) külföldi neve tanúsítja s kiknek csuvasféle nyelvű török nemzetiségét másutt bizonyítottam (l. «Az ugor népnevezet eredete» cz. értekezésemet: Ethnogr. 6 : 349—387. ll.).

Az égi vonások vázlatos keretében földi színek alakítják teljessé s élénkebbé *Numi-Tārēm* égatyanak mythikus rajzát. Mintául a képzelet magát az embert: egyéniségének testi és lelki szerkezetét, környezetét s életfoglalkozását alkalmazza; tehát bibliai kifejezéssel élve: «istent az ember saját képmására s hasonlatosságára teremti.» Legföltűnőbb külső sajátság a vogul-osztják főistenség képzetében az ő öregsége, a mint ez nem is lehet másképp egy oly lélynél, ki minden élőknek *atyja*, a világnak teremtője s így *mindenek kezdetétől fogva él*. Az Égatya: *sāt tārēm patit tārēm šul puñk, jāniñkwē* «a hét ég hegyiben levő ég ősz fejű öregecskéje» (II : 325, 329.), *χqus puñkpū jāniñkwē* «hamvas fejű öregecske» (II : 341.), ki *kērēñ suj-jiw talēχnē tātsaxti* «vasas bot fejére támaszkodik» (II : 329.) s midőn ül, *sāt ātpā saziñ puñkū tārātīmē sūpnielmtal ūnli* «hét hajjú hajfonatos fejét leeresztve némán ül» (III : 70; I : 138.). Plasztikus képben mutatja be a gondolataiban elmerült, öreg Égatyát az egyik kosmogoniai ének (I : 79.), mely szerint «Arany-Kworész apuska aranyszélű hét asztal mellett aranylábú szent trónon ül; aranyvégű szent botja jobb oldali arczához van oda-szorítva; [midőn pedig a belépő a padlós ház közepére jut] aranyvégű szent botját arcza mellől fölemeli, ő felé tekint s kérdi...

A *Kaltés*-leány nászregéjében az öt nevelő öreg párnak leírása: «A vendégekeszben egy öreg asszony s egy öreg ember ülnek. Az öreg asszony feje megöszülve mint nyúl bőr, oly fehérre lett; a feje pedig sasfészekkel van megrakva. Örege megöszülve sárgává lett; a feje búbja turusjas fészekkel van megrakva» (II : 299, 306, 308.). Minthogy a regék szerint *Kaltés* az Égatyának leánya, másrészt ezt nejevel a himnus *šul puñkpä kiti* «ösz fejű kettőnek» (t. i. párnak) mondja (II : 329, 341.): valószínű, hogy ez a kép is az öreg Égatyát ábrázolja feleségével. Az egyik tűzözön-rege (I : 75.) Arany-Kworész atyuskát oly öregnek tudja, hogy járni sem tud már magában; hanem midőn a fürdőházba kell mennie, egy emberével emelteti magát. Talán szintén *Numi-Tarém* öregségére czéloz a rege, midőn száját «tíz fogú fogas szájnak» (*lqu puñkpä puñkiñ süpä* III : 2, 10, 171.) nevezi, bár a kifejezés ismétlése már «hús fogú fogas száját» emleget (III : 2, 35.). Tisztes aggastyán alakjában fogják föl PATKANOV szerint (I : 99.) az irtisi osztjakok is *Türum* személyét; de e kép előttük oly határozatlan, hogy emberi kézzel való utánzására a kutatók tudomásával kísérlet nem történt. Hogy az Égatyát bálványoszlopban nem ábrázolják, kiemelik SAVROV és ERMAN is (l. fent); de ennek oka még sem az lehet, mit PATKANOV vél, hanem hogy — mint fentebb kifejtettük — a bálványoszlopok voltaképp elhunyt földi ősök emlékjelei, míg az Égatyát semmilyen nemzedék sem tudta olyan ősének, mely meghalt s bálványképben való megörökítésre szorult volna. Különben, mint az előbbi idézetekből is látjuk, a bálványalakítás hiánya nem akadályozza meg a népképzetet abban, hogy *Numi-Tarém* emberi alakját maga elé biztos képben ne jelenítse. Egy medveének leírja ruházatát is; e szerint: «*Numi-Tarém* atyuska mesteri [ügyességű] nő varrta aranyos fejbőrü két bocskort ölt fel; fekete állat (= hód), vörös állat (= nyuszt) bőrdarabjaiból [varrt] ruháját nyusztos válla, vadás válla fölébe ölti; fekete állat, vörös állat bőr-darabjaiból [varrt] övét felövezi» (III : 4.); alább pedig szó van az istenségnek «fáját mesteri [ügyességű] ember készítette aranyos fejbőrü két hótalpáról» (III : 9.). GONDATTI szerint (17. l.): «*Numi-Torum* alakjára nézve emberhez hasonló, gazdag ruházatától egész külsejében aranyként ragyogó». Hogy «aranyos szeme a kelő nap s fürtje a nyugvó nap sugara», már egyik fentebbi idézetből (II : 424.) tudjuk, mihez itt megjegyzendő, hogy midőn a himnus *Numi-*

Tārém szemének nagyságát az Obéhoz, vagy egy tóéhoz méri s szintígy fülét a tavi tündérrózsa leveléhez, ez nem vehető szó szerint való értelmében, hanem csak a fent adott magyarázattal annak kifejezése gyanánt, hogy az Égatyia mindent lát s mindent hall.

Bővebben találunk közléseket a följegyzésre került hitregékben s népköltési hagyományokban *Numi-Tārém* lakó földjére, házára s háznépére vonatkozólag. Már SAVROV írja, hogy az osztjákok «az eget tartják *Törém* állandó tartózkodása helyének» (I. fent). POLJAKOV szerint (58. l.) az irtisi osztjákok közelebről meghatározva a nap felkelő helyén vélik az Égatyia lakát, míg az éjszakiak a hetedik ég fölött. Emígy tudják a dolgot a vogul himnuszok is: *atēr tārém sat xaltē sātīt tārēm, mol Tārēm jāīkwe!* «derült egék hét közében hetedik égbeli gazdag *Tārém* apuska!» (II : 335.); *sāt tārēm patit tārēm sul puñk jāññkwe* «hét ég hegyiben levő ég ősz fejt őregecskéje» (II : 325.). A hetedik eget jelenti talán ez a fentebb idézett jelzés is: «*hét feketesas [röptényi] magasságú Tārém atyuskánk*» (III : 311, 316, 354.). Általánosabb meghatározása az Égatyia lakóterületének: *Ŋm tōrēm vontēñ khom, sōmē jāyēm* «felső eget lakó férfi, kedves apám» (III : 126.), melynek értelme a közönséges *Numi-Tārém*, *Nuñ-Tōrēm*, *Ŋm-Nājēr* («Felső-Király»), osztj. *Num-Tōrēm* nevezetekben is ki van fejezve. A szigvai szent rege szerint nem öröktől fogva volt az ég N. T. lakóhelye, hanem kezdetben a «Tundrahalmi vár» (*Tunrā-saxl ūs* I : 1, 20, 21.); itt született fia, a későbbi «Világügyelő-férfi», ki visszatérvén hősi vállalataiból anyjától a következő szavakkal nyeri el küldetését: «Te fiúcska, most itt maradsz az alsó *tārēm*-on (*joli tārēmt* = a földön), a felső *tārēm*-ra (*numi tārēmnē*) mi megyünk. Ezután az ember korabeli világ áll be, az ember idejebeli világ áll be; az alsó *tārēm*-on légy te Világ-ügyelő férfivé, atyád a felső *tārēm*-on *Numi-Tārém* lesz, én *Kaltēs* leszek» (I : 32). E regének felső-szoszvai változata tud ugyan szintén az ősi «földhalom»-ról (*mā-saxl*), melyből a föld alakult; de *Numi-Tārém* atyát égben lakónak ismeri. A felső-szoszvai tűzőzön-ének szerint az Arany-*Kworēs* égatyától s Arany-*Sis* éganyától lakott «magától termett moszathalmi, tundrahalmi vár» (*ness tēlēm tañku-saxl ūs, ness tēlēm tunrā-saxl ūs* I : 38.), hol a későbbi Világügyelő férfi született, az égen van s az égi szülők

innen fijukat «aranyabroncsú bölcsőben hét rojtos ezüstlánczon bocsátották erre az alant levő földre» (I : 67.). Nem tudnak N. T. földi lakáról a többi regék és énekek sem, úgy hogy a szigvai szent rege előadását bizonyos népies mithosz-kritika következményének tarthatjuk, mely abból támadhatott, hogy a hagyomány a «tundrahalmi várat» mondja N. T. őslakának; de másrészt a tárgya fölött elmélkedő regemondó nem tud már a maga tisztább felfogásával *tundrahalmot az égen* elképzelni, miért is okszerűnek látja, hogy a földre helyezze a tundrahalommal együtt N. T. legősibb tartózkodásának helyét is. Tény az, hogy az ősi naiv felfogás N. T. lakóterületét az égen ép olyannak látja, mint az emberét a földön: «N. T. atyának, Arany-Kworész apának aranygyepes szép földje van», melyen ménések, csordák legelnek s ép úgy vannak hegyek, erdők és vizek, mint itt alant; N. T. atya az ő «vadfogó erdei hét, hegyi hét vadászurokját» s «vízbeli halászszerszámát» (l. alább) ezekben állítja föl. Nincs tehát képtelenség abban, hogy a mythos tundrahalmot tud az égen; sőt megérthetjük annak is az okát, hogy miért helyezi egy ilyenre *Numi-Tārem* őslakát. Kicsinyke földhalmomból támad ugyanis folytonos növekedés útján *Joli-Tārem* Földanyának lakóterülete, a föld (l. e. regét alább): jól gondolható ennél fogva, hogy *Numi-Tārem* Égatyának lakóterülete, a földet fedő ég is egy efféle halmocskából fejlődve terjed szét. Lényegében ugyanezt mondják a teremtési ének következő szavai: «*Xul-ātēr* legkisebb fia nyíl szárny-ragasztásra való ezüst *enyvüstjének* nagyságára teremtődik *Numi-Tārem* atyánk; *Xul-ātēr* legkisebb leánya, az ő fonó ezüstorsója *Kerikájának* nagyságára teremtődik *Kérges-Föld anyánk*» (I: 101.); közönségesen beszélve: «Ég és föld kicsinyke területről növekedve nyerték nagyságukat».

Gyakran emlegetik a regék és énekek az Égatyának a r a n y t ü n d ö k l é s ű, e z ű s t t ü n d ö k l é s ű h á z á t s annak alkotó részeit, a mint Gondatti is hallott *Numi-Tārem* és *Kworész-Tārem* égi aranyházairól (17 : 1.): *Numi-Sorñi āsēn qsnē sorñi pasāñ jelpiñ kwol-kiwrēn, sorñi vit qamāñ jelpiñ kwol-kiwrēn jū voss šātsēn mōnt!* «a Felső-Aranyos atyád birtokát tevő arany fényességű szent ház belsejébe, aranyvízzel folyó (= aranytól ragyogó) szent ház belsejébe, bár oda belépnél!» (II : 355.), mondja az imádság a Világügyelőnek; másutt pedig *liliñ ālāt žasmiñ kwol* «eleven színekkel ékesített ház» (III : 319.) és *Numi-Tārem āplem, Sorñi-*

Kworés järe m sorni sirpä siriñ kër-kwolä, açutës-kwolü «N. T. apuskám, Arany-Kworesz atyám arany tetörúdú tetörudas vasháza, kóháza» (III : 59.) az Égatya lakának jelzése. Különösen föltűnnek e háznak arany- s ezüst tetörúdjai, valamint keresztgerendái, melyekről az utóbbi idézetben kívül a következő helyek is szólnak: *Numi-Tārem āplēm, Sorni-Kworés järe m sorni sirp siriñ kwolä* (III : 61.), *Numi-Tārem āsü ūnléné āln sirp siriñ kwol, āln pērp pēriñ kwol* «N. T. atyja lakó ezüst tetörúdú tetörudas, ezüst keresztgerendájú keresztgerendás ház» (I : 138; III : 34, 68.), *Numi-Sqrñi āsén āsné āln pērp pēriñ kwol* (II : 409.), *Sorni-Kworés āsü āln sirpä siriñ kwolä* (I : 74.). Az ezüst tetőnyílás említése: *āln surmēp surmiñ kwol* «ezüst tetőnyílású, tetőnyílásos ház» (III : 68; *surmiñ kwol* III : 38, 109.), melyből azt látjuk, hogy N. T. laka az éjszakai vogulok képzetében minden fényessége mellett is csak olyan építkezés, mint egy egyszerű jurta, vagyis tetején nyílással van ellátva a füst kibocsátására s a világosság számára. Másképp fogja föl az Égatya házat a kondavidéki nép, melynek házaiban különösen a folyam mentén a tetőnyílás helyét már mindenütt hólyagos vagy üvegablak pótolja. Ezeknél *Nuñ-Tōrem* háza is ablakos: «Felső eget lakó férfi, kedves atyám!» — mondja a medveének (III : 126.) — «midőn te hetszeresen levő üvegablakodon keresztül (*soät-pēs ölpē kēsi-kōsnésén toqrē*) alátekintesz, bogyóját termő bogyós ligeted sok terül el». GRIGOROVSKIJ szerint (60. l.) a vaszjugáni osztjakok hitében az «angyalok» az égen aranyházakban laknak, melyeknek ablakain át figyelgetik, hogy mi történik a földön; ez ablakok pedig nekünk, embereknek, csillagokképp látszanak.

Az Égatya háza hét rekeszes, hétszobás: *Numi-Voikēn āsūw, Numi-Voikēn āplūw sāt-pis āln-kwol patittē, sāt-pis sorni-kwol patittē jānmältēm pīj-ä* «Felső-Fehér atyuskánk hét rekeszes ezüstháza, aranyháza zugában nevelt fia» (III : 67.). A hétszobának hét ajtaja van: *Numi-Tārem āplēm, Sorni-Kworés järe m sorni sirp siriñ kwolä sorni širkippü sāt āwitä* «N. T. apuskám, Arany-Kworesz atyám arany tetörudas házának arany sarkú hét ajtaja» (III : 61.); *sāt jūns-uj lūlit Tārem jāren ūnléné lilīñ ālāt çasmiñ kwol sāt āwi* «hét feketesas [röptényi] magasságú Tārem atyád lakta eleven színekkal ékesített ház hét ajtaja» (II : 319.). Midőn «Fönn-járó, szárnyas *Kalm*» az isteni követ «az

Arany-Kworesz atyuskája lakta ezüst sarkú hét ajtós ház külfeléhez érkezett (*āln śirkip sāt āwīn kwol*), az ezüstsarkú hat ajtót hattá nyitotta ki (*ḡati' pūnsēstā*), az ezüstsarkú hetedik ajtót hétté nyitotta ki (*sāti' pūnsēstā*), az ajtós háznak belsejébe» úgy ment be (I : 83.). Más változat szerint *Tārem* atyánál *sālet-pqal jāniñ āwi lāwēltawē* «aranyból való nagy ajtót emlegetnek», melynek «küszöbén ősz fejű párt emlegetnek», a mint t. i. emberek módjára ott künn üldögélnek. — Az ajtónak arany kilincse van: *Numi-Sorūi* háza *sorūi-mozlāñ jelpiñ kwol* «aranykilincses szent ház» (II : 355.). Midőn az Égatya hazúlról távozik (pl. vadászatra, vagy világszemlére) hétszeres vas lakat s hatszoros retesz akadályozza meg, hogy a bent levők ki ne jöhessenek; innen házá-
nak e jelzései: *sat-pis kēr tumanēñ kwol* «hétszeres vaslakatos ház» (II : 289.), *sāt-pis tumanīñ kwol*, *ḡat-pis poštaniñ kwol* «hétszeres lakatú, hatszoros reteszű ház» (III : 38.); *sāt-pis ālnē* (v. *ālniñ*) *tumanīñ kwol* (III : 4, 1.). Minde záró készülékek nem voltak elég erősek arra, hogy *Tārem* leánya, a medve s *Xul-āter* az alvilág fejedelme azokat összerongálva egyszer ki ne osonhassanak őket gyöngéden nevelő N. T. atyjuk házából (II : 289; III : 9, 38, 61.), mi sok romlásnak volt szülő oka.

További alkatrészei az Égatya házának az ő deszkás padlója (*pārtiñ kwol-kan* III : 2, 10, 37.), mely «aranyszélű hét szőnyeggel» (*sorūi ḡūrēp sāt vārtāk* III : 62.) van leterítve; a házi gazda fáradalmaiból megtérve ezeken talál kényelmes ülőhelyet (u. o.). A «téres ház» (*kaniñ kwol* I : 83.) terén «aranyszélű hét asztal» (*sorūi ḡūrpā sāt pasān ūnlē'it* u. o.), más közlés szerint egy «naphimes szent asztal» (*ḡatēl ḡansūñ jelpiñ pasān* I : 138.) áll. Méltóságának gyakorlása közben (pl. midőn az eléje érkezőket fogadja) «Arany-Kworesz atyuska aranylábú szent trónon, illetőleg széken ül (*sorūi la'ilep jelpiñ ulās-tarmēl ūnli* I : 83.) elmaradhatatlan «aranyvégű szent botjával» (*sorūi aulēp jelpiñ sū-jiwā* u. o.), mint támasztó eszközzel s egyszersmind jogarral kezében. Egyébként pedig az Égatya háza, mint egy gazdag vogul emberé, tele van mindenféle becses prémekkel: *sēmēl-uj*, *vī'ir-uj misi kwol* «fekete állat (hód), vörös állat (nyuszt) halmos ház» (III : 9.). Ott van még különösen az életvize (*lilīñ vit*), melynek jelentőségéről fentebb szótartunk, továbbá a «vendégülő szobarekeszben az írárok v. könyvek

(*něpákét*), melyekben a teremtmények sorsa van megírva (I : 75.), végül a regéknek mindenféle bűvszerei (*aranyfokos, aranyostor* stb.; l. u. o.), melyekkel *Numi-Tarém* az inségük idején hozzá fohászzkodó kegyelteket megajándékozza. Az egyik tűzőzön-rege szerint Arany-Kworesz házát «*meleg fürdőszoba*» (*rēriñ pūléné kwol*) egészíti ki, melyben három üst áll (I : 75.).

Háza előtt áll az Égatyának állatkötő oszlopa, mely a himnus szavai szerint: *pēs ɣansāñ jelpiñ uj nē'nténé tārēm-pasūñ kēr-ānkwēl* «tarka csipőjű szent állat (= áldozati rén) oda kötésére való ég-fényességű (v. szentségű) vasoszlop» (II : 355.), illetőleg: *sāt nākpā sāli āln jelpiñ ānkwēl*, «hét lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlop» (II : 409.). Az imádságokban többször arra kéri a közbenjáró szellemet, hogy az áldozatúl följánlott rénszarvast, vagy lovat vezesse ez az Égatyá elé (II : 339.) s kösse oda az ajtaja előtt levő oszlophoz (II : 355, 409.), a mint ez képletesen itt lenn, az áldozati tér oszlopánál történik (l. fent). — Az égi u d v a r jelzései: *atēr tārēm sāt ɣalpā Tārēm kanā* «derült ég hét köze lakó Tārém tere» (II : 337, 327.), *kaniñ paul kanā, kaniñ ūs kanā* «téres falu, téres város tere» (III : 38.). «*Numi-Tarém* atyának, Arany-Kworesz apának aranygyepes szép földje, aranygyepes szent földje» (*sqrni vānsiñ jpmēs mā, sqrni vānsiñ jelpiñ mā* III : 6.), vagy más közlés szerint: «leánynak vigasságos jeles játékot játszani való aranygyepes, sárga gyepes kedves helye» (*sorūi vānsiñ, kasu vānsiñ jätel mā*) van, melyen «teli város, teli falu gyermekének játéka hallik» (III : 61, 66.). Oly gyöngye ez égi föld rétege, hogy midőn a fogságából kiszabadult Tārém-leány (a medve) s *Xul-ätēr* rajta ugrádozva szaladgálnak, egyszer lábuk alatt a föld kiszakadt s akkora rés támadt, hogy azon át kényelmesen meg lehetett vizsgálniok az alatt elterülő földet (III : 6, 40, 68, 110; II : 289.). Ezen az égi pázsiton jár a «*Numi-Tarém* atya birtokát tevő hét lovú, hat lovú lovas ménes» (*N. T. āsēm āsnē sāt lūwpā luwiñ jiter* III : 40.), melyben a kondai nép képzelete szerint «a felső eget lakó férfiú atyának» van «fekete lova» (*noḡm törēm vontēñ khom . . . jāḡā vārenkē lotā* III : 130.), «sárga lova» (*rēskē lotā* III : 131.) és «szürke lova» (*šēpkē lotā* u. o.). Van aztán ott még tehén csorda (*mis-jütēr*), mely «ordítva, bögve rohan» (III : 67.), rénfalka (*uj-jütēr* III : 68.), benne egy «három éves réntulok» (*ɣūrēm tāl surti ɣār* III : 110.), sőt legel ott «három éves

jávor» is (*žurēm täl jānʹ uj* III: 113.). A PATKANOVtól följegyzett *Pairāžta*-himnus is tud az Égatyának «aranyszörű lovairól» (II: 184.) s szintígy GONDATTI, ki szerint *Numi-Tarēm* világszemléjére *fehér lovon* szokott lebocsátkozni az égből (17. l.). — Lóistállóról beszél a szent rege (I: 6.) s a tűzözön-ének (I: 42.), mely utóbbi szerint *Kaltés*-asszony ekkép szól táltoslóra szoruló öcscsének: «Hajdan, midőn anyánk s atyánk (Arany-'Sis s Arany-Kworēs) éltek, ő nekik *naphímes hét lóval volt istállójuk, hófehér hét lóval volt istállójuk*» (*žatél žansāp sāt luwiñ kwol āssi', tarēm-tūjt sāt luwiñ kwol āssi'*); menj édesem, amaz istállók omladékához; egykor midőn a lovak éltek, egy csikó ellődött, azt a csikót társai letaposták a föld alá, miután egy róf mélységre ástad a földet, [azt a csikót] megtalálsz». Ez a ló lett a Világügyelő férfinak énekekben s regékben ünnepelt híres paripája: «Olyan állat volt, egyik fél orralikából tüzes szikra tódul, másik fél orralikából füst tódul; kezének két felén ott vannak szárnyai; válla tarka, csipője tarka szárnyas ló a mint áll, a merre fordul, napvilágította széles e földön fülecskéje mindent hall; ha két fűszál, két vesszőág összeér, mind az ő fülebe hat» (I: 44.). — Távolsabb a lakóháztól területnek el az Égatyia erdő-ségei, hegyei és vizei, melyekben ő földi ember módjára kedvelt magánfoglalkozásait, a vadászatot s halászatot űzi. Itt van felállítva az ő «nyusztfogó hét, vadfogó hét sok vadász hurokja» (*ñožs sāt, uj sāt, saw lēsä* III: 4.), illetőleg «hegyi hét, erdei hét vadász hurokja» (*ur sāt lēsä, vör sāt lēsä* III: 59, 65.), valamint «vizi hét halászszerszáma» (*vit sāt alšä* III: 64, 65, 109, 111.), melyekre utalva a medve öt énekében *ur sāt lēsīñ žum āšēm, vör sāt lēsīñ žum āplēm* «hegyi hét vadász hurokos férfi atyám, erdei hét vadász hurokos férfi apuskám» (III: 59.) s *uj sāt lēsīñ žum āšēm, vit sāt alšīñ žum āplēm* «vadfogó hét vadász hurokos férfi atyám, vizi hét szerszámos férfi apuskám» (III: 64, 70.) jelzésekkel emlegeti.

Igen természetes, hogy a hatalmas viláгурalkodó mennyei birodalmában nem él remetekép egyedül; hanem — mint eddig is többször történt reá hivatkozás — család s különböző rangú és rendeltetési szolgák egész serege veszi körül. Hogy ő maga kitől származik, vagy honnan veszi eredetét, avval a kosmogoniai népköltés különösen nem foglalkozik; a szigvai szent rege pl. mindjárt azon kezdi a teremtés történetét, hogy: *Tunrā-šaxl*

ëkwäi' äjkäi' qlei' «a tundrahalmi öreg asszony s öreg ember» (vagyis a később égbe költözött *Numi-Tärém* s neje) «élnek» (I : 1.) s a többi regék és énekek is mindannyian a föld keletkezése előtt már élnek s általában az égben levőnek tudják az Égatyát. Csupán a REGULTÓL följegyzett teremtségi ének kezdi ab ovo *Ledæ* annak megjegyzésével, hogy *mäi' tärmi', tën pëntémlei', tën sän-kémlei'* «a föld és ég, ők megalakúlnak, ők megteremtődnek», jelesül «*Numi-Tärém* atyánk egy ezüst enyvüst» nagyságára», «Kérges-Föld anyánk pedig egy ezüstorsó karikájának nagyságára *teremtődik*» (*sänkemi* I : 101.). Ugyanez ének tölem jegyzett változata némi kis eltéréssel közli a dolgot, a mennyiben csupán «*Arany-Kworés* atyuskáról» mondja, hogy magától «*megteremtődött*» (*sänkémles*), ellenben határozottan kiemeli, hogy '*Sopër-näj, Kami-näj äñkw taw tärätöstü* «*Sopër*-asszony, *Kami*-asszony anyát», vagyis a Földanyát «ő bocsátotta alá» s hogy szintígy *Xul-ätér-äri taw sänkémtestä* «az Alvilág-fejedelem-leányt is ő teremtette» (I : 77.). Világos kifejezése e hagyomány annak a felfogásnak, hogy az Ég-anya az idők kezdetén végső lény, ki előtt senki sem volt s kisenkitől sem származott; hanem magától lett, a *sänkemi* alapértelmét véve: «egyszerre kívülágosodott» (DO. *sanki, sanga* «klar, heiter»).

Homlokegyenest ellenkezik ezzel a tétellel egy felső-szoszvai közlés, mely szerint *Numi-Tärém*-nak mégis van előzménye: atyja, anyja s ezek mellett nem tőle származó égi lények: még két öccse és húga. *Numi-Kworés jäjänélné* — így hangzik az illető hely (II : 98.) — *çürém çum, ñilentäi' jäjä-äriänl kit tärém-çalén, kit kworés-çalén jolä tärätawäst ; jäni' çumiänl : Numi-Tärém, kwoll-çumiänl : Saxl-Tärém, män çumiänl : Tapél-äñs (Tapél-äjkä), jäjä-äriänl : Kaltés-ëkwä* «*Numi-Kworés* atyjuktól három férfi s negyedikül leánytestvérük a két ég, két menny közé alábocsátódott; az idősbik férfi közülük: *Numi-Tärém*, a középső férfi: *Vihar-Isten*, az ifjabb férfi: *Tapél-öreg (= Polém-Tärém)*». Ezek szerint *Numi-Tärém* atyja: *Numi-Kworés*, mely mythikus személynév pedig eddigi összes vizsgálataink szerint nem vonatkozhatik másra, mint *Numi-Tärém*-re, kinek voltakép csak egyik mellékneve. Ugyane felső-szoszvai közlőnek (Nomin) egy másik, még pedig kosmogoniai regéjéből szintén az tűnik ki, hogy *Numi-Tärém* és

Numi-Kworés különálló mythikus személyek s hogy az előbbinek *húga* van, ki azonban itt nem *Kaltés*-asszonynak, hanem *Joli-Tārém sánūw* «Alsó-Tārém anyánk» (= Földanya) néven van nevezve. E szerint ugyanis midőn N. T. embereinek vázát megalkotta, nem tud lelket adni beléjük, hanem e célra hugához, a Földanyához fordul; mert, szavai szerint: *Kworés āsēn nañ-pāltēn lili lāuwēs*, 'Sis sánin nañ-pāltēn nañ lāuwēs «Kworesz atya részedre (nálad levőnek) rendelte a lelket (= lélekadás tehetségét), 'Sis-anya részedre rendelte az életkort» (I : 129, 131). Tehát *Numi-Tārém* atyja: *Kworés*, anyja: 'Sis, nyilván a *Sarni-Kworés*-nek megfelelő *Sarni-'Sis*, melyet az ugyancsak ezen felső-szoszvai közlőtől származó tűzözönének említ (I : 38.), még pedig — nem *Numi-Tārém*, hanem a Világügyelő-férfi (*Sarni-āter*) atyjának, kit azonban az első helyen idézett közlés folytatása (II : 99.) egyezően a többi regékkel *Numi-Tārém* fiának tud. Látnivaló, hogy itt zavar van, különböző genealogiai képzetek egybevegyülése.

Számba véve, hogy a *Numi-Kworés* mythikus különállásáról s prioritásáról való nézet oly élesen ellenkezik mindazzal, a mit e név fogalmi érvényéről eddigelé megállapíthattunk, azt bihetnök, hogy az pusztán egyéni felfogása, vagy okoskodása a felsőszoszvai közlőnek s nem valóságos néphit, melyet más emberek is vallanak. Ámde, hogy itt mégis tényleges néphittel van dolgunk, kétségtelenné teszi az, hogy GONDATTI a Szigvamelléken ugyanígy hallotta az égi istenek genealogiáját. «A vogulok hite szerint» — írja ő könyvében (17. l.) — «az égen három istenség él, kik közül kettőnek aranyos háza van a felhők fölött s kiket emberhez hasonló, de a földön soha nem volt lények szolgálnak. A főisten, mind a többieknek őse: *корс торумъ*, kinek alakja teljesen ismeretlen, mivel hogy az emberek közt őt soha senkisémet látta s létezéséről is csak más közvető istenségek révén van a földieknek tudomása. Ő maga a földre sohasem jár, hanem multhatatlan szükség esetén leküldi maga helyett *нуми торумъ*, vagy máskép *яныхъ торумъ* és *войканъ торумъ* néven ismert fiút, hogy nézze meg az emberek dolgait s hozzon hírt számára». A harmadik égen lakó istenség szerint a fekete felhőkben székélő *сяхыль торумъ*, az utóbbinak öccse. *Tapel*-öreg, vagy *Polem-Tārém*-ot GONDATTI több följegyzett regével egyezően *Numi-Tārém* legidősebb fiának

tartja (19. l.), a *калтысь торумъ*, vagy *сянь торумъ* névvel jelölt istennőt pedig N. T. feleségének (26. l.).

Van ezeknél fogva két genealogiai fölfogás a vogul égi istenségek férfi sorában: az egyik — s ez az általánosabban elterjedt — *Numi-Tārém* személyében látja az ősisenséget, melynek *Numi-Kworés* csak mellékeve, névváltozata; a másik *Numi-Kworés*-t tartja ősisenségnek, *Numi-Tārém*-ot azonban már második nemzedéknek, az előbbi fiának. Fentebb rámutattunk az utóbbi nézet keletkeztének valószínű okára abban, hogy a *kworés* szónak, mint köznévnnek értelmetlen volta miatt elhomályosult a nyelvtudatban a *Numi-Kworés* mythikus tulajdonnévnek is értelmi azonossága a *Numi-Tārém* névvel, a miből folyólag beállott aztán annak szüksége, hogy a különállónak gondolt *Numi-Kworés* nevű mythikus személyt valahol az istenek genealogiájában elhelyezzék. Ez az elhelyezés pedig nem történhetett lefelé, mint N. T. utóda; mert *Kworés*-nek nincs semminemű kultusza s ha ő *Tārém*-fi, előállott volna a kérdés, hogy hol van hát az ő szent helye és bálványa, mint N. T. egyéb fiainak? Másrészt a *Numi-Kworés járém* szólás, vagyis «atyának» való említése, továbbá a hagyományos szövegek folytonos társítása N. T. nevével, mint az egyenlő rangúság jele, csak ajánlhatták a fölfelé való helyezést s így válhatott *Numi-Kworés* atyjává *Numi-Tārém*-nak, nem pedig megfordítva. Hogy azonban *Kworés*, mint különálló mythikus személy újabb alakulat az Égatya mythosában, döntőleg bizonyítja az a fent említett körülmény, hogy nincs semminemű külön kultusza; ugyancsak erre mutat az is, hogy jóformán nincsen egyéb külön mythosa, mint éppen az, hogy N. T. atyja; mert még az előbb idézett felső-szoszvai közlő regéje szerint is (I : 128—9.) «az ember korabeli világot» ő teremti meg, nem pedig *Kworés*. Igaz, hogy több mythikus szövegben csakis a *Kworés* név fordul elő, mi tehát azt a látszatot költi, hogy ezek az ő külön személyére vonatkozó regék; ámde ugyane regék változataiban más közlők vagy együtt említik a *Tārém* és *Kworés* neveket (pl. I : 36. és 78. szerint *Sorni-Kworés* az, ki övével a mozgó földet megállapítja; I : 143. szerint ez *Numi-Tārém*, ki ugyanott *Numi-Kworés* névvel is említődik), vagy csak az elsőt használják (pl. az Ural teremtésére nézve I : 129.), vagy egyéb vonatkozásokból derül ki, hogy a *Kworés*

névvel említett mythikus személy alatt *Numi-Tārem* értendő (a minő pl. a tűzözön-énekekben az, hogy *Kworés*-nek fia a Világügyelő férfi, ki pedig a köztudat szerint N. T. legifjabb fia I : 38.). Végül igen fontos bizonyíték a szóban forgó mythikus név személyi azonossága mellett az is, hogy a vogul nyelven följegyzett szövegekben *Numi-Tārem*-nek *Kworés*-szel, vagy megfordítva sehol semmi ténykedése. Azt a mit e pontra vonatkozólag GONDATTI ír, hogy t. i. *Kworés* koronként leküldi *Numi-Tārem* fiát a földre helyettese gyanánt, a vogul szövegű regék és énekek szerint *Numi-Tārem* végezteti az ő fiával, a Világügyelő férfúval (l. alább).

Amennyire ellenkezik az Égatyának, mint a világ teremtőjének képzetével, hogy előde, atya és anyja legyen : oly természetes az a fölfogás, hogy felesége van, bár ennek inkább anyai szerepe érdekli a hitregét. Párjával ismeri a szigvai szent regé a későbbi Égatyát már tundrahalmi ősfészkeében, hol *ekwäi' ajkäi' äle'i* «egy öreg asszony s egy öreg ember élnek» (I : 1.) s a himnus szerint *sul puñkpä kiti' läwältawe'i* «ősz fejű kettőt (férfit és nőt) emlegetnek» az égi aranyházban is (II : 329, 341.). Az Égatyának megfelelő női alak neve : *Sqrni-'Sis*, vagy *'Sis-Sqrni* «Arany-Kedves», mely a költői beszédben a *Sqrni-Kworés*, vagy *Kworés-Sqrni* nevekkel társul (I : 38, 41 ; II : 311.). Ő a *Sät-tārem-jisi nāj šāneuw* «Hét-istent-[szült]-ősasszony-anyánk» (II : 315, 316.) kitől a hét *Tārem-fi* s ezek közt a regében és imádságban dicsőített Világügyelő-férfi (*Sqrni-ätär, Mir-susné xum*), mint legifjabb fiú származik (II : 313 ; I : 38.). Ezt az utóbbi körülményt itt azért szükséges külön kiemelni, mivelhogy ez teszi bizonyossá, hogy *Sqrni-'Sis* nem anyja *Numi-Tārem*-nak, mint a felső-szoszvai közlő, a *Kworés* névvel való társítás következtében véli (I : 129.), hanem tényleg neje, lévén minden egyéb közlés szerint a Világügyelő-férfi *Numi-Tārem*-nak fia (l. alább). Erről a «Hét-istent-[szült]-ősasszony anyánkról» mondja a himnus, hogy ő «bukatta elő a naptól körülforgott szentséges földet» (*Sät-tārem jisi nāj šāneuw xulitēm xutél jänxém jelpiñ mā* II : 311.), mi egybehangzó avval, hogy *Joli-Tārem = Sēmél Mā-āñkūw* «Fekete Földanyánk-nak» is van *Sät tārem šāni* «Hét-Isten anyja» jelzése (I : 132.). Mindez adatokat egybefoglalva megállapíthatjuk, hogy *Numi-Tārem* Égatyának női párja voltakép a Földanya, *Joli-Tārem*, mely mythikus kép annak a szemléletnek kifejezése,

hogy az ég megtermékenyítvén (világosságával és esőjével) a földet, ez új életet hoz elő. Ezért szerepelnek a teremtségi énekekben is együtt, mint párok az «enyvüst nagyságára teremtődő *Numi-Tārēm atya*» s az «orsókarika nagyságára teremtődő *Kérges-Föld anya*» (I : 101.). A mythos fejlődésével elhomályosulván az Égatya nevének, az istenek anyjának földi szerepe, ez férje, gyermekeinek atyja mellé kerül s ezért találjuk regékben és énekekben N. T. nejét az *égben*, mint egyikét az «ősz fejű kettőnek», mint *Sorni-Kworés* női társát. S ha már N. T. neje az égben van, egészen elveszhet földi eredetének tudata s lesz a párból: *Turum-jig, Turum-ank* «T. atya, T. anya» (ПАТК. II : 40.), sőt az «égi anya» az «égi atyával» együtt említve az «ég» értelmét veheti föl, mint e szólásban: *Tūrūm jigem, Tūrūm-ankema čaximet tox menaň* «T. atyámhoz, T. anyámhoz (=az égbe) hadd menjen föl a füstje!» (ПАТК. II : 102.). — Némely vidék hite szerint, úgy látszik, *Numi-Tārēm* neje a zonos *Kaltés*-asszony nyala; ez következik ugyanis a szigvai szent rege ama megjegyzéséből, mely szerint a tundrahalmi öregasszony, *Numi-Tārēm* neje, fiának felavatása után *Kaltés*-sé változott (I : 32.), továbbá a Világügyelő-férfi felsőszoszvai himnusának bekezdéséből, mely a *Sorni-Kaltés* és *Sorni-Kworés* neveket társítja (II : 320.), végül GONDATTI ama hallomásból (26. l.), hogy *Numi-Tārēm* neje s a hét *Tārēm-fi* anyja, сянъ торумъ (= 'Sān-Tārēm «Any-T.») más néven: калтысь торумъ. Sokkal elterjedtebb az a fölfogás, hogy *Kaltés* a Világügyelő férfinak néneje (*ākwā ēkwā*) s egyszersmind nevelő anyja (l. erről bővebben alább) s nyilván ez az utóbbi szerepe térítette a mythos alakulását oly irányban, hogy őt, ki a tűzőzön-ének szerint is *Sorni-Kworés* (= *Numi-Tārēm*) leánya (I : 38.), az Égatyanak feleségévé tegye.

Gyakran említi a vallásos tartalmú népköltés a *Tārēm-fiak* k a t (*Tārēm-pīřēt*). Fentebb láttuk, hogy az Égatya udvarának aranyos pázsitján «*teli város, teli falu gyermeke*» játszadozik (III : 61 : 67.). Egy találós mese szerint, midőn «a *Tārēm-fiak hárfázna*k: a szél fú» (*Tārēm-pīt sānkwēlte'it: vōt vōti* IV : 389; *Tōrēm-pū sānkwēlti: vuot* IV : 393.). Egy színjáték is említi «az égen függő hét fiú» (*tārēm χannē sāt pī* IV : 207.) mulatozását. Nem effélék az őskorbeli *Tārēm-fiak*, kikről REGULYNak következő jegyzete szól (IV : 410.): «Kezdetben vidékenként a hős nemzedéket

bocsátotta alá *Tārēm* a mindenfelé levő vidékekre . . . A *Tārēm*-től alábocsátott nemzedék mindannyia *Tārēm*-fi vala (*Tārēmnel tārätim māyēm akw'-mūs Tārēm-p̄jyēt qle'it*). A hadakozó korban (*χāntlīm jist*) ez a hős nemzedék hadakozik vala: így mondják a hősi énekekben (*tērniñ ērjettē*). A melyik ember hős (*jār*) vala: kővé alakult (omlott) át, a melyik ember hősisége gyöngé volt: azt megölték és elrothadt. A melyik afféle hős ember volt: annak a helye szentté vált; férfi nem illeti, nő nem illeti szentségtelenül; bálványok, istenterek, áldozóterek és hatalmasok (t. i. szellemek) vannak im ottan (*χoti-ut tamlē jār-χum qlēs: ti mā jelpiñā' jēmts; χum at rāwi, nē at rāwi; pupjēt, tārēm-kanēt, pūrlaxtnē kanēt, ūs nāñrāt tot-ta qle'it*). Az ő erejük egyforma volt; egyiküknek sem volt alább való az ereje. Azért könyörögtek ök *Tārēm*-hoz [ekképpen]: „Hogyan rendezed te, hogy mi éljünk; vajjon együtt élünk, vagy pedig szanaszét rendezed-e? Mi nem bírunk együtt élni”. Ekkor *Tārēm* őket vidékenként szanaszét rendelte (*laxwā ti lāuwāst*). Így ment egy a Kazym-folyó, más az Ob, más a Szoszva s más a Szigva felé. S ekkor ott népség keletkezett: manysi manysi mivolta szerint, orosz orosz mivolta szerint; a hányféle népség csak van, mindannyia akkor keletkezett a föld egész szelvében». Látnivaló ezen alaposan tájékoztató közlésből, hogy voltaképp mindama régebben ismert s bálványok képében szent helyeken tisztelt istenségek, melyekről a regék és énekek szólnak s melyek — mint fentebb kimutattuk — tulajdonképp kiváló hősök szellemeinek istenített alakjai, a néphit szerint *Tārēm*-fiak, a mint rendszeren ott is van a bálványistenségek hősi énekeinek bevezetésében a hivatkozás arra, hogy őket *Numi-Tārēm* atyjuk «igézte» (*sāt wēs*), vagy «rendelte» (*jolt wēs*) szent földjükre (II : 1, 130, 205, 242, 256, 276.). Ha tehát a *Tārēm*-fiak anyjának *Sāt-tārēm-jisi nāj sāñeuw* nevében s magának *Numi-Tārēm*-nak is *sāt tārēm urtēm χān* «hét istent szétosztott király» (II : 354, 424.) jelzésében egy meghatározott számmal, a «héttel» találkozunk, ez nem érthető másképpen, mint midőn az Égatya «hét hajú fürtös fejről» (*sāt ātpā sa-riñ puñkū* I : 138.), az égnek és földnek «hét tájékról» (*sāt sām* II : 351.), vagy a világ «hét Obfolyamáról, hét tengeréről» (*sāt Ās, sāt sārīs* I : 40.) szól a költői nyelv, — vagyis a «legnagyobb» számnak.

Amde a mythos fejlődése nem nyugszik s minthogy szó van a *Tārém-fiak* «hetes» számáról (*Numi-Tārém jāγūw sāt χum ānsi* II : 116.), ragaszkodik a szóhoz s tudni véli, hogy melyik hét bálványistenség az, kiket a «*Tārém-fi*» nevezet joggal megillet. Egyik alsó-szigvai (*Mēsi-paul*-beli) énekközlőm a *Numi-Tārém*-ra vonatkozó fentebb idézett *sāt tārém urtēm χān* (II : 424.) jelzőhöz a következő magyarázatot fűzi: *Numi-Tārém āsūw sāt piγā : Polēm-tārém, Tēk ājkā, Lūsēm-vit jelpiñ atēr, Ta'it-kwołl ājkā, Ajās-tārém, Lopmūs-ājkā, Atēr* «N. T. atyánknak hét fia: 1. a Pelim-isten; 2. a Tēkfalvi-öreg (az Obvidéken); 3. a «Lozvvavíz szent fejedelme»; 4. a Szoszvaközép örege; 5. a Kisob-isten; 6. a Lopmuszfalvi-öreg (a Szigvatónél); 7. a «Fejedelem» (= *Mir-susné χum* «Világügyelő-ferfi»). GONDATTI ugyancsak a Szigva vidékén a következőkép értesült a *Tārém-fiak* névsoráról (19—22. ll.): 1. полумъ торумъ (= *Polēm-tārém*); 2. ась толахъ торумъ (= *As-talēχ tārēm* «Obfői isten»), vagy: ась яхъ торумъ (= *As-jaχ tārēm* «Obi nép istene», mely az Ob forrását tevő tengerben lakik); 3. нөръ ойка (= '*Nār-ājkā* «Uralbércz örege», a *Jelpiñ nār* istensége), vagy: нөръ торумъ (= '*Nār-tārém*); 4. аутъя одыръ (= *Aut-jā atēr*, «Aut-folyóbeli fejedelem» az Ob torkolatánál); 5. аяель торумъ (= *Ajās-tārém*); 6. тахытъ котль торумъ (= *Ta'it-kwołl tārēm*); 7. миръ еуенә хумъ = мастера = эгва пырыеъ (= *Ēkwā-pīriš* «Asszony-fiacskája» = «Világügyelő-ferfi»). A *Tārém*-fiakról való harmadik értesüléskép közölhetem itt a REGULY-ét, kinek jegyzeteiben csak négyük van felemlítve, jelesen: 1. *Palm-tarom*; 2. *Lopmus-tarom*; 3. *Suomatarom* (= *Sōma-tārém* nyilván *Sōma-paul* vidékén, RBC. szerint a közel folyó *Pal-jā* mellett; l. IV : 437. l. 41. sz.); 4. *Sarnu-ater* (= *Sarni-atēr*, ki: «*Numi-Tarom väsi pi*: legkisebb fia» = *Lunt-ater* «Lúd-fejedelem»); l. HUNFALVY: Vogul föld és nép: 137. l. Egyezik mind a három értesülésben *Numi-Tārém* legidősebb és legifjabb fiának a neve, mi e részben a hagyomány régiségére s megállapodottságára*) vall s egybehangzó avval a körülménnyel,

*) Midőn az alsólozvai imádság ezeket mondja: *sañremlēm Tārēm āsēn, jāni Tārēm-ānsūχ āsēn, Palm-tārēm ānsūχ āsēn, sāt tārēm vosi pū āsēn* «Teremtő Tārém, nagy Tārém-öreg, Pelim-isten öreg vagy, hét isten közül legkisebb fiú vagy» (II : 414.), nyilván-

hogy csaknem az egész déli vogulság (a Lozva, Pelim, Taps-jā és Felső-Konda vidéke) a *pelimi* istenséget tiszteli ugyanazon rangban, melyben az éjszaki vogulság s az egész osztják, valamint szamojéd nép az Irtis torkolata közelében (a fehérhegyi fokon) székelő obi «*Arany-Fejedelem*» (*Sarni ātēr*, vagy: *Ātēr*) nevű istenséget. Igen érdekes, hogy az éjszaki vogul hitrege a világügyelői hivatásért való versenyben éppen e két *Tārēm*-fiút szerepelteti (az előbbi *Tapēl-ājkā* néven, II : 116.), természetesen a közlő vallási nézetnek megfelelőleg az utóbbinak juttatván a pálmát. A felsőszoszvai közlő fentebb idézett isten-genealogiája szerint *Tapēl-öreg Numi-Tārēm* kisebbik *öcscse* volna (II : 98.): ez mint változat igen közel áll az előbbihez, mely szerint *Polēm-tārēm* (= *Tapēl-ājkā*) N. T. *legidősebb fia*. A többi *Tārēm*-fiakat illetőleg itt kiemelendő az, hogy a lopmúsi isten *κατ' ἐξοχήν* viseli a *Tārēm-pī'* nevet, mint énekében mondja: *Tārēm siriñ jelpiñ ātēr*, *Kworēs-siriñ jelpiñ ātēr* *Tārēm-pī' ājkāi lāwāsawēm* «*Tārēm*-szerű szent fejedelem, *Kworēs*-szerű szent fejedelem, *Tārēm-fi* öregnek' neveznek engem» (II : 276.).

Sarni-Kworēs leányának egyszerűen a Világügyelő-férfi testvérének tudja a tűzözön-ének *Sarni-Kaltēs*-t, kit — mint fentebb említettük — helyenként N. T. feleségének is tartanak. *Pai-raytā* (= Világügyelő-férfi) nőtestvéréről megemlékszik az ő kondai osztják himnusa is, kit «negyven ölnyi hajfonatos úrasszony, testvérem»-nek (*ñeda-joñ tet sēvep nai, jiankem* ПАТК. II : 184.) nevez, mely jelzés a vogul regebeli *Kaltēs*-leány rendkívül hosszú hajfonatának leírására emlékeztet (ennek t. i. egyik ágán «eleven nyuszt kúszik fölfelé, másikán eleven hód száll lefelé» II : 301.). Ama felfogás, mely szerint *Kaltēs* az Égatya felesége volna, úgy látszik csak keresztény eszmék hatása alatt keletkezett újabb mithosz-alakulat; a Krisztussal azonosított Világügyelő-férfi s a Máriával azonosított *Kaltēs*-asszony olyan genealogiai összekap-

való, hogy nem a pelimi istenségre vonatkozik a «legkisebb fiú» jelzés (ép úgy mint nem a «teremtő *Tārēm*» jelzés); hanem hogy itt az imádság bevezetése elősorolja az összes ismert istenneveket és jelzéseket (úgy a mint ez a cseremisiz és votják imádságokban történik) mintegy a következőket mondva: «Teremtő isten, nagy isten, Pelim-isten stb. a ki vagy, hallgasd meg kérésem!»

csolása, a minőben Krisztus és Mária vannak. Annál könnyebb volt a származási viszony illetően képzetének fejlődése, minthogy *Kaltés*-t már a pogány mythos a Világügyelő-férfi *nevelő anyjának* tudta, tehát csak kevés kellett ahhoz, hogy a keresztény tanítással egyezően *valóságos anyjának* s következésképp az Égatya nejének ismerje el.

Az itt elősoroltakon kívül még egy kiváló személye van, a felső-szoszvai közlés szerint, *Numi-Tārēm* családjának s ez: '*Saʒl-Tārēm* «Vihar-Isten», az ő idősbik *öcsöce* (II : 98.). E névnek a följegyzett népköltési gyűjtésekben még csak egy említésére akadunk, hol a «Vihar-isten hét fiának» ('*Saʒl-tārēm sāt p'i*') az Ob felvidéke táján «vasláncz végén függő váráról» van szó, melyben örtoronykép egy «földet nező hegy» (*mā sussnē ur*) is van (II : 65—66.). Többet mondhat e mythikus személyről GONDATTI (17. l.), ki szerint «midőn az emberek *eső, hó, hideg és meleg idő* dolgában fordulnak kéréseikkel *Numi-Tārēm*-hoz, ez a kérés teljesítésére *сяхыль торумь* *öccsét* utasítja, ki *állandóan a fekete felhőkben lakozik* s ezeket soha el nem hagyja. A *viharfelhőkön ülve* láthatják is őt a sámánok: emberi ábrázatja van s *vizet hordozgatva* mammutszarvú réekkel utazik ide s tova a felhőkön. Ha a rének renyhén haladnak, ő rájuk üt a gyepelével, még pedig oly erősen, hogy ez által fény támad: a *villám cikázása*. Az ily ütésre a rének elkezdenek rohanni s ekközben *kiöntik a vizes hordóknak tartalmát*». INFANTJEV-nek ide vonatkozó közlése szerint (IV : 261.): «*Torm* után, mint legkiválóbb, de nála alacsonyabb rangú istenségek következnek: Чехоль-вонзи (nyilván: '*Saʒl-āńs*'), Водъ (nyilván: *Võt* «Szél») és Оцётръ (= *us ötēr* «kis fejedelem», t. i. a «kondai»), vagy Вишь-отръ (= *viš ötēr id.*). Az első kettő *a felhőkön él s a mennydörgés fölött rendelkezik*. Róluk még *Torm*-nak a fia sem tud semmit, ki a mennydörgés hallatára kérdi atyjától, hogy ki dörög; de ez nem felel neki. Mindkettőjüknek van neje; áldozati állatúl mindenek fölött a rént és tehenet kedvelik.» — Látnivaló e leírásokból, hogy '*Saʒl-tārēm* meteorologiai istenség, melynek szerepköre részben fedezi a *Numi-Tārēm*-ét, valamint egyezik a róluk való képzet azon közös pontban is, hogy mindkettejüknek hét fia van. Számbavéve ezekhez, hogy a fentebbiek szerint *Kworés*-nek különállása s prioritása az Égatya mythosának eredeti tartalmában föl nem vehető s hogy ennél fogva alapját veszti a *Numi-Tārēm* és '*Saʒl-tārēm* közt

levő *testvéri viszony*nak is képzete: önként kínálkozik '*Saxl-tárém*' mythikus lényének értelmezésére ugyanaz a magyarázat, melyet a *Numi-Tárém* és *Numi-Kworés* mythikus különállásának nézeténél alkalmaztunk, vagyis hogy neve eredetileg ép olyan melléknév volt *Numi-Tárém* Égatyának, mint *Kworés*; de — talán a név ritkább használata folytán s mivel '*Saxl-tárém*' mint melléknév N. T. működésének csak kis részére volt alkalmazható (tehát a két mythikus fogalom tartalma nem volt azonos) — idővel a két külön név azt a képzetet keltette, hogy a velük jelzett mythikus személy is két külön, bár egymással kapcsolatos lény lehet. Ez a másodlag fejlett mythikus személy sem volt a lefelé ágazó genealogiai vonalba elhelyezhető; mert mint az égből soha nem távozó lénynek nincs a földön sem szent helye, sem bálványképe. Ellenben ott, hol már *Kworés*-t megtették N. T. atyjának, minden akadály nélkül tehettek ez utóbbi mellé '*Saxl-tárém*-ot öcsnek (nem bátyának: az inferioritás jelzésére), sőt hogy kerek hármas számban legyenek *Kworés* fiai, odavették még harmadikúl a genealogiában legközelebb álló személyt, N. T. legidősebb fiát, a *Tapel-öreget* (= *Polém-tárém*) is. Ez az utóbbi nyilvánvaló változtatás mutatja, hogy a vele összefüggő egész genealogiai felfogás másodlagos fejlődés, mondhatni újítás a régi egyszerű s természetes hagyományhoz képest, mely sem elődét, sem testvérét nem ismeri *Numi-Tárém* Égatyának s az őt kiegészítő női személynek, a *Földanyának csupán leszármazóiról* tud.

Az Égatyá udvartartása s hivatásszerű ténykedése nagy számú cselédséget kíván (I. GONDATTI 17. l.). A fontosabb feladatok végzésében a *Tárém-fiak* működnek közre. kiknek egyik jelzésük ezért: *Tárém sāt pī' ajāñ zum-pī'* «Hét *Tárém*-fi, apródlégény» (II : 63.), vagy *Numi-Tárém sāt zumitā* «N. T. hét embere» (II : 117.), illetőleg *voikēn ta'ilīñ sāt zum* «fehér ruhás hét férfi» (I : 76.). Az ő dolguk különösen az emberek ügyeinek tüzetesebb gondozása, mely végből — mint fentebb láttuk — egyes vidékekre vannak szétosztva, a legifjabb *Tárém*-fiú pedig az egész világ fölötti főügyeletet gyakorolja. Az alsóbbrendű munkákhoz külön szakemberek vannak beosztva, így pl. szó van a medvéekben *Numi-Tárém*-nak «vasat készítő hét kovácsáról» (*kēr vārne sāt kušnēsū* III : 13.), kik kijavítják az ő életlen fejszéit, tompa törővasait, háromszáz ölnyi vaslánczot s ezüstbölcsőt készítenek

(u. o.). GONDATTI is hallott égi kovácsokról s egyszersmind égi ácsokról (56. l.). *Pairaztā* égi atyja ácsának (*tēt-verda xoi-pagat**) ПАТК. II : 184.) lehulló forgácsából negyven húrú hárfát készít. N. T. «aranyos felsőjű két hótalpának fáját mesterember készítette» (*jiwä mäs̄tēr xum vārēm s̄arniñ alap kit josä* III : 4.). — Különösen fontos a földiekkel való gyors közlekedés czéljából a hírszolgálat, melynek hivatalos eszközlője: *Numél-minnē tqwliñ Kalm* «Fönn-járó-szárnyas *Kalm*» (I : 77.), a *lāñziñ uj* «üzenetes állat» (ki a *lāñziñ uj lax totitā* «az üzenetes-állat-üzene-tet hordja» I : 79.), vagy más nevei szerint: *La'ilēñ-paal la'ilēñ Kalm* «Lábbal-alkotott lábas *Kalm*» (I : 101.), *Tqwlēñ-paal tqwlēñ xajtā* «Szárnyyal-alkotott szárnyas követ» (I : 106.), *Tqul-äter* (ТОУЛЬ ОДЫРЬ) «Szárnyas fejedelem» (GONDATTI 32. l.). Egyébként az Égatyához való hírvitelt minden bálványszellem (*pupi*) tartozik végezni, ha az emberek idéző igéikkel s imádságokkal erre szorítják; ezért nevezi az imádság a Pelim-istent *sāt t̄rēm khaitū khum*-nak, «hét isten hírvivő férfiának» (II : 414.) s mondja a Pászēt-istenke is közbenjárását könyörgő híveinek: *p̄kwēt, p̄kwēt! nanän lāwnē manā lāñziñ uj lāñz āñsē'im, manā kēlāñ uj kēl āñsē'im!* «fiúcskák, fiúcskák, nektek mondandó minő üzenetes állat üzenete, minő beszédes állat beszéde van nekem!» (II : 420.). Mind az itt elősorolt s az Égatyá környezetéhez tartozó mithikai lényekről alábbi tárgyalásainkban lesz tüzetesebben szó.

A mi magának az Égatyának hivatásszerű foglalkozását illeti, ez két irányú. Az egyik, az ő *természeti működése*, melylyel az ég, levegő s időjárás jelenségeit alkotja, úgy a mint ezt már fentebb láttuk. A másik az ő *világuralma s atyai gondoskodása* teremtményei fölött. E végből ő nem éri be megbizottjainak, a bálványszellemeknek működésével és jelentéseivel; hanem mint jó gazda, maga is *nagy körutakat* tesz világában mindent megvizsgálva s az *igazság és jog* követelményei szerint elintézve. *Numi-Tārēm asēm māt-sām sāt sām jāñzi, vitēt xat sām jāñzi* «N. T. atyám földvidékek hét vidékét járja körül, vizeknek hat vidékét járja körül» (II : 289.), mondja az Égatyá házában nevelkedő *Kul-äter*-gyermek s ugyane cselekedete után dicsőíti a kondai imádság *Torēm* atyát

* Itt *xoi-pagat* = vog. *xum-piγä* «legénye». ПАТКАНОВ a *pagat* szót «fölösnek» találja s nem fordítja.

tēpēñ soqt soqr mūlēt khom, molēñ soqt soqr mūlēt khom «táplálékos, jószágos hét világot körüljáró férfi» (II : 376.), *oqtēm ōlnē soqt soqr mūlēt khom* «ember lakta hét világot körüljáró férfi» (II : 377.), *Ŋm-Tōrēm soāt soqr khom toatām* «N. T. hét világbeli férfi atyuskám» (II : 230.) jelzésekkel. A jevravidékiek szerint *Tōrēm mindig az ember körül van*, mint valami őrangyal; *ō ālnē jālēm āl-Tōrēm toqtēm, šišin jālēm šis-Tōrēm toqtēm* «előttem járó Elő-Tōrēm apuskám, mögöttem járó Mög-Tōrēm apuskám» (II : 380.). Különösen megjelenik a kegyes Égatya az áldozattal könyörgő hívek előtt: «Szarvas állat áldozatos tereden» — mondja az imádság — «gyönyörködő szárnyas hátú hátas istent nem látunk. Hajdan, midőn az ének korabeli férfi, a mi atyánkfia, a rege korabeli férfi, a mi őszünk fia élt, szarvas hét állat áldozatos terén állta napján, ama férfi viselte hóbot karikája alakjában forgó *kerék föld felett Numi-Tārēm, a mi atyánk megjelent*» (*zulitálás*, tkp. «előbukkant» II : 312.). Ilyen leszállása alkalmával — melynek rendes kifejezése: *Tārēm jol-va'iles* (II : 66.) — GONDATTI szerint (17. l.) az Égatya fehér lovon járva föl szokta jegyezni tapasztalatait s aztán naplóját elintézés végett átadja a Világügyelő-férfiúnak. Im egy kis szemléltető kép gyanánt e tárgyhoz a kakuk legendája (*kakuk-ēri* IV : 321.):

«Hajdan *Numi-Tārēm* alatt levő földjét megnézendő a földre jött (*joli mātā sunsilim mā-tārmēl jālāsēs*). A mint *loháton jár*, lova belesülyedt a sárba. A közelben egy ház mellett nő ül; énekelve szabdál, varrogat. „Micsoda nő vagy te, gyere ide, segíts fölemelni lovam!” — hívja őt *Tārēm*. „Én nem érek rá, varrogatok” — mondja. „No ha nem érsz rá, ne is érsz rá soha; éjjeli kakukképp énekelj, nappali kakukképp énekelj, éjjel ne legyen, nappal ne legyen nyugalmad!” *Tārēm* megátkozta s kakukképp röpült tova. Szabdálódeszkáját fark gyanánt, varrógyűszűjét orr gyanánt illesztette rá. Leányai, fiai árván maradtak, anyjuk nélkül kínlódtak, halálra jutottak, egy lúczfenyő tövébe temették el őket. Ő miattuk éneklie a kakuk: „Két kis magzatom, két kis porontyom maradt el; két magzat, két poronty; evező-darab (= karjaik), ladik-darab (= hasuk), lúczfenyő-töve, czölöp-töve!”» (*kit šis, kit maḡ, tūp-sup, ḡāp-sup, ḡaut-tit, sūp-tit*: a kakuk hangját utánzó szók).

De nemcsak földi jártában, hanem égi tartózkodása alatt is folyton ügyel az Égatya mennyei lakából teremtményeire, még

pedig a kondai nép felfogása szerint olykép, hogy *háza ablakaiból kinéz*, mint a következő hivatkozásból kitetszik: «Felső eget lakó férfi, kedves atyám, midőn te *hétyszeresen levő üvegablakon keresztül alátekintesz (nāi soūt-pēs ōlpē kēsi kōsnēsēn togrē jalē sošnēn-sōut)* bogyóját termő bogyós ligeted, zelniczéjét termő zelniczés fővénypartod sok terül el» (III : 126.). Az égnek «*lefelé néző nyúlásáról*» (*jolāl susnē as* II : 98, 99.) szó van a Világügylő születésének regéjében is, melyen át N. T. ledobja a földre bűnös nejét, Kaltēs-asszony pedig ugyanott lepillantva észreveszi az éppen világra jött «*arany kezű-lábú gyermeket*».

Hogy minők legfőkép az Égatya gondoskodásának tárgyai, arról bőségesen tájékoztatnak az imádságok, melyekből azt látjuk, hogy az emberek hozzá közvetlenül, vagy a bálványistenségek közbenjárásával *egészségért, boldog életért s anyagi javakért* folyamodnak. Az ő kezében minden lénynek a sorsa s ezért nevezik *oatēm ōlnē soat vor tatilēp khom-nak*, «*az emberélet hétféle szerencsését hordó férfinak*», ki t. i. mindenhatóságában mindent megadhat, a mi földi teremést boldogíthat s tőle függ e javaknak megvonása is. A szerencsés ember *Tārēm-nē vojwēs* «*T.-tól fölvetetett*», azaz «*az ő kegyeibe fogadtatott*». Közöséges bucsúszólások: *Tārēm-jot minān!* (II : 283.), *Tārēm-jot minēkān!* (II : 8.): «*Istennel menjetek, kedveseim!*», *Tārēm jot kit pasā, χūrēm pasā minān!* «*Istennel való két üdvözetemmel, három üdvözetemmel menjetek!*» (II : 18.). Mint PATKANOV írja (I : 99.), annak nyilvántartására, hogy kinek meddig tartson élete, *nagy könyve van* s egy vogul rege is tud arról (I : 74—75.), hogy «*Arany-Kworēs az atyánknak vendégül szobarekeszében írások (v. könyvek : nēpākēt) hevernek*», melyekből a tanakodó *Tārēm-fiak* előtt az előidézett írásértő, *Jeli-ūs ajkā* «*bácsijuk*» (*ākiānl*) bebizonyíthatja, hogy a szóban forgó tűzőzönnek, illetőleg a világ pusztulásának még nem érkezett el a kiszabott ideje. Említettük már fent GONDATTINAK azt a szigvavidéki értesülését, hogy *az Égatya aranyból való támasztó botja állandóan az élet vizében (lilīñ vit) van* s ennek hullámoztatása a bűnösnek, kinek szánva van, rögtönös eszméletlen állapotát okozza. De ő nem kívánja teremtményeinek halálát, sőt ellenkezőleg «*szánalmába veszi*» (*Nūmī-Tārēm āsānēlnē sālī' višsēt wēt* II : 408.) a kór s egyéb szerencsétlenség üldözöttjeit. *Az ő segedelmét keresik a hős harcosok is végső szorultságukban, így az ifjabb kondai fejedelem,*

ki czélja elérésére «*Nqm-Törém atyjához hét hétig tartó hőségért kiáltott föl*» (N. T. *jāyētān soāt soātēñ reī' ajrēs* II : 224.) s elnyerte e kérelem teljesültét, mint később bátyja, ki ellenfelének legyőzésére N. T. «kedves ura atyjától» (*šomé pajrēs jāyēm* II : 230.) *aranyostort, aranyfokost s életvízzel való tömlőt (lélēñ vit khūri)* könyörgött s meg is kapott. GONDATTI írja (23, 24. l.), hogy midőn a «Szoszvaközép-öreg» az ellene háborúval jövő hatalmas *mēñkw*-et meglátta, nagy félelmében N. T. atyjához fordult segítségért, ki őt győzelemhez juttatta avval a figyelmeztetéssel, hogy a *mēñkw*-nek mellében a nyaka alatt egy darabka «emberi hús» van s ez rajta az egyedül megsebezhető testrészt. PATKANOV egyik hősenekében (II : 64.) csak úgy érheti utól a hős menekülő ellenfelét, hogy emennek útja elé erdős dombok, majd egy vérrel folyó patak alábocsátását kéri «Arany-Fény» mennyei atyjától, mit ez teljesít is.

Az itt felsorolt hivatásszerű munkásságon kívül van *Numi-Tārēm* atjának magánfoglalkozása is, a minő különösen a vadászat és halászat, melynek eszközeiről fentebb szözlöttünk. Teljes felszereléssel jár ő ki erdeibe: «a fáját mesterember készített aranyos felsőjü két hótalpát előveszi, őt ujjú ujjas lábára fölcsatolja s nyusztfogó hét, vadfogó hét sok vadászshurokjához erős mennydörgés, hatalmas mennydörgés csattogó zajával távozik» (III : 4.). Halászatának egy alkalmát a Kaltés-leány nászregéje írja le (II : 299.); e szerint: «Háza egész nagyságában szél hullámozta vízhabbal egyre forog. A nép közül a ház padlóján a hálóvarsával halászó ember a hálóvarsával halászik, a keczező ember keczézik, a gyalmot vető ember gyalmot vet, a halászó sövénynyel halászó ember halászó sövénynyel halászik, tokhalat, nyelmalazacot fognak. A vendégrekeszben egy öreg asszony s egy öreg ember ülnek», a Kaltés leányukat (a rege szerint: testvérüket) férjhez adó égi atya párjával. Az elromlott vadászszerszámokat, mint fentebb láttuk, rendszeren *kovácsaihoz* adja javításra; de maga is szeret foglalkozni e mesterséggel. «*Numi-Tārēm atyám hegye törött sok törövasat, éle törött sok tompa szerszámot sokat gyűjt össze; vaslánczos jeles házat, ezüstlánczos jeles házat üt föl* (= kovácsmunkákhoz fog: *kēr-sērīñ jāmēs kwol ūntitā, ālñsērīñ jāmēs kwol ūntitā*), húsos (= húseleségben tartó) hét folyamán, csontos hét folyamán így foglalkozott» — mondja az egyik medvének (III : 44.).

Ezek ama mythikus képzetek, melyekkel a vogul-osztják em-

ber az Égatya személyét, alaki vonásait és szellemi tulajdonságait, uralmának székhelyét és környezetét, hivatásos s egyéni munkálkodását felfogja. Hozzájuk külön csoportként csatlakoznak az Égatyára vonatkozó történeti mythosok, melyek az ő multjának eseményeit tárgyazzák, különösen arra — az embert minden tájon s minden időben rendkívül érdeklő — kérdésre igyekezvén részletes fölvilágosítást nyújtani, hogy miként létesült, vagy *teremtődött általa a világ* egészében s egyes alkotó elemeiben s hogy miként támadt ebben a jelenleg uralkodó *törvényszerű világrend, az emberi társadalom s kultúrája* (főbb életfoglalkozások, mesterségek, jog- és vallásszokások stb.). Mielőtt ily tárgyú mithoszok bemutatására áttérnénk, lássuk elsöben minö műszavakat és kifejezéseket ismer a vogul költöi nyelv a «teremtésre».

Legérzékibb ezek közt a *jolä täräti*, vagy *täräti* «alábocsát», t. i. az égböl a földre, mely kifejezésnél ismerjük tényleg a *mennyből való alábocsátás* regéjét is ezeknél: *Sorni-Kworés äšuw nā täräti* «Arany-Kworész atyánk a földet bocsátja alá», azaz: «teremti» (I : 35, 36, 76, 134, 135.), *jelpiñ šakw täräts* «alábocsátotta a szent tűzőzönt» (I : 68.), *Xul-ätär tärätöstä* (I : 158.), *Sopér-nāj, Kami-nāj āñkw tärätöstä* (I : 76.), *Paräp-nāj āñkw täräte'im* «Paräp-asszony anyát (ily nevü hegyet) bocsátok» (I : 80.), vagy midön a medvéröl mondja az ének, hogy *jäle tärätqus* (KV. III : 128.), *tärätawem* (III : 18.); de már nincs határozottan megmondva, hogy ugyancsak az égböl, vagy máshonnan «teremtéssel», avagy szóbeli «rendeléssel, igézettel» történik-e a «bocsátás» pl. az állatokról szóló következő helyeken: *Numi-Tärém äšuw kwoss-képél vit-žul voss tärätäsén, vör uj voss tärätäsén!* «N. T. atyánk teremts (= bocsáss) legalább vizi halat, erdei vadat!» (I : 73.), *Sorni-Kworés äšukwä sät tömil, sät pawél lawés tärätänkwé* «Arany-Kworész atyuska hét jávorüszöt, hét jávortulkot, mondta, hogy bocsát» (I : 91.), vagy a jávor mondásában: *Numi-Tärém järeñné tärätawäsém* (IV : 301.); v. ö. *Türum estem saiteñ puñdape kart jewér* «Istentöl bocsátott deres oldalú vASFARKAS» (PATK. II : 88.). Világosan csak isteni «rendelésről» lehet szó ebben: *Täreñné näl tärätawäsén, añ nän tülmentawés* «T. nőt rendelt (bocsátott) számodra, de azt a nődöt ellopták» (I : 7; *Tärém tawän tärätälim nāj-äri* I : 10.); a következőben pedig éppen földi lényektöl ered az alkotás: *tärenäl nā tärnel tärätästän, žultal nā žulel tärätästän*

«a kórtalan földre kórt bocsátottatok, a betegségtelen földre betegséget bocsátottatok» (I : 113.).

Többször részletesen kifejti a rege, hogy miként történik a teremtetést eszközölő «alábocsátás». Ennek ugyanis két módja van, az egyik: a *hágcsón való alábocsátás*, a mint a Földanyának az Égatyához küldött üzenetében találjuk: «Íját fogott hét férfidat megteremteni im megteremtetem; de most megenni való vesszőbimbójuk, fűbimbójuk mi lesz? *Te ezüsthágcsót bocsáss alá (nañ aľn-ġāñġältēp tārātēn jolā)*, megenni való vesszőbimbójuk, fűbimbójuk *ama hágesó hosszában*, onnan hadd szálljon alá (*ta ġāñġältēp ġasit tūl voss va'ili*)!» Kérdi erre az Égatyá: «*Az ezüsthágcsó hosszában kicsodámat bocsássam alá?*» Felel az üzenethozó követ: «Lúdbukdácsoló, rézebukdácsoló hét folyócskádnak hét halsereges vizéből kis hátszárnyú hátszárnyas halat hozz elő (*kwāl-tēn*), mögös várunk mögébe *hēt jávorú jávoros mohlegelöt bocsáss alá!*» (*sāt ujpā ujīn suw voss tārātēn!* I : 132—3.). Egy másik esetét annak, hogy a földi javak az égből hágesó mentén kerülnek alá, a szigvai szent rege adja elő, mely szerint a Napasszony-leány s a Holdvilág-leány, miután a Világügyelő-férfi nejeivé lettek. hozományukkal, t. i. «lófalkájukkal s tehénfalkájukkal [az égből a földre vivő] hágesó tövéhez jutnak s onnan előre haladnak» (I : 31.). Ha már van ily eget, földet összekötő hágesó, egész természetes képzet, hogy midőn az egyik teremtetési rege ősembere az Égatyától a föld előbuktatását, megszilárdítását, az állatok megteremtését stb. óhajtja, mindezek elérésére nem éri be avval, hogy ebbeli kérelmeit itt e földön könyörgés alakjában előadja, hanem e végből amaz égbe vezető «*hēt fokú ezüsthágcsón (sāt nakpū aľn ġāñġältēp)* fogas evet, karmos evet alakjában» személyesen hág föl s ily módon bár «karmos állat karma ereje elfogyott, miután fogas állat foga ereje elfogyott, a *Numi-Tqrem* atyja lakó ezüstrudú rudas házhoz elérkezik» (I : 138.). Hágesón jár föl az égbe a szigvai szent regében a Világügyelő-férfi is (I : 23.), továbbá PATKANOVNAK egyik hősenek-közleményében a *holtnak szelleme*, mely utóbbi helyen (II : 32.) «háromszáz fokú fokos hágesóról» (*ġūdem-söt cūndēp cūmđiñ ġōñdēp*) van szó.

Kevésbé nehézkes módja az égből való alábocsátásnak, mely *kötél, láncz*, illetőleg *ezek végén csüngő bölcső* segedelmével történik. Ily úton *előkelőbb mythikus lények* jutnak a földre, így *Arany-*

Kaltés és a Világügyelő *Arany-fejedelem*, kiket «Arany-'Sis' anyjuk s Arany-Kworés atyjuk aranyabroncsú két bölcsőbe fektettek, hét rojtos ezüst lánczot csatoltak hozzájuk s így bocsátottak alá ezen alant levő földre (*sgrni kispä kit-äpän çujiptawessi', sät rüsip äln-kwal;él ält-élessi' ti joli män ti tärätawessi' I : 67.*), vagy a mint a Világügyelőről egy másik ének mondja: «Atyja esüsthajlatú hajlatos bölcsőbe ültette, az alant levő föld férfinus világába bocsátotta alá (*äln sitpä sitiñ äpän ünttöstä, joli mä çumiñ tärémne tärätöstä*). Sas-pelyhü ember bátyjának háza tetejére hatalmas mennydörgés hangjával esett le» (II : 101.); l. még PATKANOV I : 101. — Hasonló a Földanya alászállásának története: «*Joli-Tarém* anyánk a két *tarém*, két *kworés* (= ég és föld) között hétszeres vasláncz végén függő váraban ül (*sät-pis kër-kwäli' talézt çanné üsät ünli*). Hosszú ideig, vagy rövid ideig ül, egyszer csak eljött a föld megteremtésének kora. *Numi-Tarém* bátyja szól: 'Te festvér, most szállj le az alant levő földre, az ember korabeli világot kell megteremteni!' A hétszeres vasláncz, melyen a vár függött, most levágódott s *Joli-Tarém* anyánk alászállott» (*jolä va'iles I : 128.*). — A teremtségi rege ősember-párját is «ezüsthajlatú hajlatos bölcsővel bocsátotta felülről alá *Tarém*-atya (*äln sitpä sitiñ äpül tärätawessi'*); vasláncz végén jöttek alá» (I : 135.). — Böven beszélnek el a medvénekek ez isteni állatnak mennyből való leszállását (*numel va'ilem eri'*): N. T. atyja «háromszáz ölnyi vaslánczot készítget, ezüst hajlatú hajlatos bölcsőt készítget; amaz erőszakos kezű réti állat, leányához oda viszi őket; amaz ezüst hajlatú hajlatos bölcsőbe ültet im ő engem, a háromszáz ölnyi vaslánczczal kötöz meg im engem, az alvilági nép lakó sárga színnel, vörös színnel borított, kis lúd, kis récze pipegő földcskére bocsát alá im engem» (III : 13—14, 45—46, 118.), «hétszeres ezüsthánczon, hétszeres aranylánczon bocsátott alá engem» (III : 77—78, 127.). Egy kondai osztják medvénekekben (PATK. II : 192.) is szó van arról, hogy ez állatot «atyja vaslánczok drága végén bocsátotta alá» (*jigem-iva kart-sögeret tinëj tei estemem*).

Az ilyen égből való alá bocsátás nem mindenkor történik az Égatya részéről a célszerűség biztos tudatával, hanem inkább a lekívánczónak tartós unszolására. Ily esetekben a habozó Égatya az aláeresztett bölcsőt az ég és föld között lebegve visszatartja, mint ezt az ének a Világügyelő-férfi leszállása alkalmával előadja:

«Férfi nagyságúvá még nem vált s ím minden áron az alatt levő földre vágyakozik. Éjjel vágyakozik, nappal vágyakozik: *Numi-Tq̄rém* atyja nem bocsátja alá. Csontja még erőtlen, húsa még erőtlen: N. T. atyja azért akadályozza. Hosszú ideig, vagy rövid ideig növekedett, egyszer csak szól: 'Óh atyám, az alatt levő föld férfiús világába bocsáss alá engem!' Im *šopër-ezüst, kami-ezüst bölcsöbe ülteté* N. T. atyja s alá bocsátotta. A két *tavém*, a két *kworés* (= ég és föld) közé oda fogta. N. T. atyja ha felvidéki szelet támaszt: ezüst hajlatú hajlatos bölcsőjében az alvidéki tengerhez emelődik; ha alvidéki szelet támaszt: ezüst hajlatú hajlatos bölcsőjében a felvidéki tengerhez emelődik. N. T. atyja, ha esőként esőzik: húsa az eső által gyarapodik; N. T. atyja ha szélképpen fú: csontja a szél által erősödik. Hét nyáron, hét télen fújta a szél, akkor szállotta meg az erő. N. T. atyja azután ím le bocsátotta» (II : 103—4.). Így járt a *medve* is, mint énekében panaszolja: «(N. T. atyám) *egy száz ölnyire bocsát alá engem s ott visszatart*. Ha felvidéki szél támadoz: az Ural alvidéki vége felé hord el engem; ha alvidéki szél támadoz: az Ural felvidéki vége felé emelget engem. Ezután igaz igézet jeles fajával igéz meg N. T. atyám». Majd «*kétszáz ölnyire bocsát alá s ott ismét visszatart . . .* Énekbe illő, regébe illő nagy inséget szenvedtem át ekkép. Ezután igaz igézet jeles fajával igézget ismét N. T. atyám». Végül «*csipkerózsafa hét bozótjába, zelniczefa sűrű bozótjába bocsát engem (tárátawém), amaz ezüst hajlatú hajlatos bölcsőmet pedig fölemelgeti*» (III : 14—18, 46—48, 116—119.). A REGULY-féle teremtési rege szerint az ősember-pár sem került el e sorsot avval a különbséggel csupán, hogy ők nem a magasban, hanem minden föld híján itt alatt *himbálóztak az ősvízen*: «N. T. atyjuk alvilági zúgó szelet támaszt, a felső tenger végére viszi őket; fölvidéki zúgó szelet támaszt: az alsó tenger végére emeli őket. Az öreg egy napon N. T. atyjához könyörög: 'N. T. apám, nekem egy házterületnyi szent földdarabot bocsáss alá!' Miután egy napig éltek, két napot eltöltöttek, N. T. atyjuk egy ház nagyságú szent földdarabot bocsátott neki alá» (I : 135.). A teremtési ének szerint az emberiség ősanja *Kami-asszony* «egy méhbeli hét magzatot szül» s «évet számítva hét éven át, esztendőjét számítva három esztendőn át himbálja az ifjakat a szél» (*p̄r̄ēt xollitawēt* I : 103.). — *Égen függőnek* ismeri a felső szoszvai közlés *Numi-Kworés* három fiát (N. T., 'Saxl-

tārem és *Tapel-ājkā*) úgyszintén *Kaltés* testvérüket (*Numi-Kworés járānēlnē kit tārem šalēn, kit kworés šalēn jolā tārātāvāst* II : 98.), más közlések pedig a hét *Tārem-fiúról* mondják ugyanezt (*Tārem ḡannē sāt pī* IV : 207.) s emlegetik «*Tāremtől alábocsátott vasláncz végén csüngő várukat*» (*Tārem tārātēm kēr-kwālī' talēxt ḡannē ūs* II : 65.). A déli osztják regékben is találunk égen függő házakat; az egyik: «alsó aranyával lefelé ragyogó (folyó), felső aranyával fölfelé ragyogó ház vaslánczok drága végén» (*it sorñet it oumañ ḡōt, nūm sorñet noḡ oumañ ḡot kart-sēgeret tinēñ teina* ПАТК. II : 140.), a másik: «Istentől alábocsátott vasház» (*Tūrūm estem karda-ḡōt* u. o. 172.).

Ezek a regék magyarazzák meg, hogy minő képzetek fűződnek ehhez a «bocsátáshoz», melyet a teremtésnek *tārāti* műszava jelez. Egyértelmű ezzel a *tāremti* képzésváltozat (pl. *ēlēm-ḡālēs ūnlēnē mā tārātuñkwē ti tārēmtāslēn* «az ember lakó földjét alábocsátani im alábocsátottad» I : 36; *As-vit jelpiñ nḡmtēn Asēn oss tārēmtāslēn mōnt!* «Ob-víz [vágyó] szent elmédet óh bár az Obba bocsátanád! II : 351; *ājkā tusā Ās-sintē Ās-pāñḡwitel tārēmtāmtē* «az öreg szakálát az Ob medrében az Ob szélességében bocsátotta szét» I : 133.), melylyel azonosnak vehető a «create, gignere» sajátos régi magyar műszava a *teremt-*, a trans. «gigno, profero» és intrans. «cresco, nascor» értelemben egyaránt használatos *magy-terem-* causativuma (v. ö. ez utóbbihoz: *nañ sātēm ēlēm-ḡālēsēn mā jāniti'* *tārāmlēs, nañ lāum vōr-ujin mā jānitiel tēls* «a tőled ígezett embered a föld egész nagyságában *terjedt el*, a tőled rendelt erdei vadad a föld egész nagysága szerint *támadott*» I : 150., hol *tārāmlēs = tēls* «létre jött, támadt, született»; *mā akw' pālā vōr-ujin tārēmlawēs* «a föld egyik fele erdei vadtól lett *elárasztva*» = «erdei vad termett rajta» I : 147.).

Egy másik jelzése a teremtésnek: *sāñkēmti*, pl. *ēlēm-ḡālēs jisīñ tārēm sāñkēmtāñkwē ēri* «az ember korabeli világot kell megteremteni» (I : 128, 36, 84.); *ēlēm-ḡālēs ālnē jisīñ tārēm ēl-sāñkēmtilēm* «az ember korabeli világot hosszabbá teremtem» (II : 291.); *Xul-ātēr āri taw sāñkēmtētā* «a *Xul-ātēr*-leányt ő (t. i. *Sorni-Kworés*) teremtette» (I : 77.); '*Sopér-nāj āñkw ti tārātētā, Kami-nāj āñkw ti sāñkēmtētā* (I : 77.), hol tehát *tārātētā = sāñkēmtētā*. A megfelelő intrans. képzés: *sāñkēmlī*, pl. *māi' tārmi', tēn sāñkēmlēi'* «az ég és föld, ők megteremtődnek» v. «előtámadnak»

(I : 101.), *Sorni-Kworés já'ikwé űln taɣtép-kēr jūniti' ti sǎñkémles* «Arany-Kworész apuska ezüst orsókarika nagyságában alkotódott» (I : 77.), *au kakēr sāt pī' tūl voss sǎñkémle'it* «az egy méhbeli hét fiú onnan támadjon», v. «jőjön elő» (I : 84.), *am matnāi' tit ti sǎñkémlesēm* «én itt im öreg korra termettem», v. «jutottam» (II : 125.). A szó alapja, mint már fentebb érintve volt, a déli osztyják *sañki, sank* «klar, heiter», KO. *sañk*, SO. *señk* «világosság, világ» (СВѢТЪ) PÁPAI KÁR.); melynek mása fölismerhető az ÉV. *sǎñk* «verőfény; hőség» = LV. *saɣ* id., továbbá az ÉV. *sǎñkeli*, LV. *sqñɣemli* «fölserkenni, fölébredni» (= *kēsémli*), tkp. «világosságra érni, jutni» medve-műszóban (III : 204, 207.). A «teremtés» fogalmának *sǎñkémli* szava tehát voltaképp: «világra, világosságra hozni»; *sǎñkémli* «teremtődik» = «világra jutni» (mint: *sannē pati* «születik», tkp. «szembe esik» = «látható lesz»).

A REGULYTÓL jegyzett teremtési énekekben a *sǎñkémli*-nek párhuzamos kifejezése: *pēntēmli*: *māi' tǎrmī' tēn pēntēmle'i, tēn sǎñkémle'i* (I : 101.). Itt a közlőtől eredő «они родятся» fordítás is világosan mutatja a teremtődik-féle értelmet s jól érthető evvel a szó előfordulásának másik helye is, melyben a Földanya ezt üzeni az Égatyának: *pēntēmlanē ti pēntēmlēmēn ām tēpēl tēpēl ātēmtal űnluñkwē vāyēm at joɣti* «megalakúlni im mi ketten megalakultunk; de én étellel táplálkozó ember nélkül megélni (ülni) nem bírok» (I : 101—2.). A tőlem följegyzett szövegek ezt a déli vogul s úgy látszik elavult kifejezést nem ismerik.

Szintén a művelet szemmel látható mozzanatát, t. i. az ismeretlenségből az ismert állapotba való jutást emelik ki a teremtésnek ezen kifejezései: *tēlti* és *ɣuliti*, pl. *ēlēm-ɣǎlēs űnlēnē jelpiñ mā tēltēn, ēlēm-ɣǎlēs űnlēnē sqwiñ mā ɣulitēn!* «az ember lakó szent földet hozd elő, az ember lakó kerges földet buktasd elő!» (I : 139.); *Sorni-Kworés já'ikēm, taw tēltālēm ur-lōptatā* «Arany-Kworész apuskám, az ő teremtette hegyi levele» (III : 270.); *ɣǎtēl ti ɣǎtēltāslēn, ēt-pos ti ɣulitāslēn* «a napot im földerítetted, a holdvilágot im előhoztad (előbukattad) I : 129.); *joɣtūl ɣuliti, aum vāri* «kört támaszt, betegséget csinál» (I : 158.). A *tēl*-alapszónak értelme: «támad, lesz, válik, keletkezik, születik», pl. *la'ilā ɣumlē tēli, kātā ɣumlē tēls, toɣ vāres* «lába a mint támad, keze a mint támadt, úgy készítette» (I : 146); *mā tēlēm mōjt* «a föld keletkezésének regéje» (I : 1.); *am tit tēlsēm* «én itt születtem»; *tēlpū jāñɣēp* «ujuló», v.

«születő hold» (III : 337.). A *zuliti* ige jelentése: «valahonnan (különösen a vízből) előbuktat, fölemel, fölszínre hoz» s midőn a föld teremtéséről mondja a rege, hogy *mā zuliti*, tudjuk is, hogy e kifejezés igazán a földnek az ésvízből való előbuktatására ezélez; a megfelelő intransitivum: *zulili* «fölbuzog, fölemelkedik (különösen a vízből), pl. *zuliléné tür-vit* «fölbuzgó tóvíz», *mqrät sālīnkān khūlilatjēt* «lehelletének bugyborékai szállnak föl (a vízből; II : 232.). Midőn a hold fölkelteről mondják, hogy *zulili*, a kifejezés eredete talán szintén az, hogy előbukkanását a tengerből képzelték.

Figyelemre méltó kifejezése a «teremtés»-nek: *ta'ilti* «teljessé tesz» a himnus következő szavaiban: *Sorni-Kworēs jāyēn ta'iltēm šoper-āln, kami-āln lūsīn xamsi at tulāp tulān kätel pūrāln!* «Az Arany-Kworēs atyád alkotta (létrehozta, teremtette) soper-ezüst, kami-ezüst rojtos ostort öt ujjú ujjas kézzel fogd meg!» (II : 323.); a közlő fordítása szerint: «Господь творилъ тебѣ плеть, ты поймаи!» A *ta'il* «teljes, egész, ép» alapszó értelméhez viszonyítva e kifejezés jelentésfejlődése ép olyan, mint a magy. *ép* szóból képzett *épít* = «alkot, létrehoz» igében.

De a «teremtés»-nek ezen szemléletes kifejezésein kívül vannak a vogulban olyanok is, melyek a teremtőnek pusztán *kimondott akaratát* jelzik, tehát a teremtés tényét ép úgy adják elő, mint midőn a biblia így szól: «S *mondá* az Úr: legyen világosság! S lőn világosság». Ilyen kifejezések: *sāti* «igéz; igéjével teremt, létrehoz» és *lāwi* «mond, szól, rendel» a következő példákban: *Numi-Tq̄rēm āšēm, nañ sātēm ēlēm-xalāsēn āri āñsuñkwē, pī' āñsuñkwē pats* «N. T. atyám, a te *igézetteddel* teremtett emberednek leánya, fia kezdett lenni» (I : 157, 150.); *nañ sātēm vit-zulēn, vōr-ujin* «a te *igézetteddel* teremtett (v. termett) vízi halad, erdei vadad» (I : 150.); *am sātēm vōr-jiwēm* «az én *igézetemre* termett erdei fám» (I : 151.) | *kēr-tāx jelpiñ ta'ilem jāyēm sātēm jelpiñ űgulēm num-pālēn, jāyēm lāwēm jelpiñ luvēm num-pālēn nāñx ti masilēm* «vas mellű szent ruhámat atyám *igézte* (v. *teremtette*) szent húsom fölé, atyám *rendelte* (v. *mondására létrejött*) szent csontom fölé im felöltöm» (II : 149.); *nañ lāum jelpiñ mān teltāslem, nañ sātēm sqwiñ mān zulitās-lēm* «a *szavadra* létrejött szent földedet előhoztam, *igézetedre* létrejött kerges földedet előbuktattam» (I : 143.); *Numi-Tq̄rēm jāyēmne xasā la'ilpā la'ilīñ uj tārūtawāsēm, tēpēl tēpēl ātēmān sim-talēx*

nqsiñ pūli' lāuwāsem «N. T. atyám hosszú lábú lábas állatnak *bo-csátott alá* (= teremtet) engem, táplálékkal élő emberének szívcsúcsabeli izletes falatjául *rendelt* engem» (IV : 301.). A *sāti* szó értelmének fejtegetésével alább foglalkozunk a samánműveletek tárgyalásánál.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Új könyvek, füzetek.

BUDENZ JÓZSEF. Finn nyelvtan. (Hang- és szótan.) Átdolgozta SZINNYEI JÓZSEF. Ötödik, javított kiadás. (Finn-ugor kézikönyvek. I.) Budapest.

DÉZSI LAJOS. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől (1537). Budapest.

HACKER KÁLMÁN. A szóképzés és szóösszetétel Faludinál. Budapest.

KALLÓS ZSIGMOND. A tagadás nyelvünkben. Első, általános rész. (Különnyomat a M. Nyelvörből.) Budapest.

KELETI SZEMLE 2. és 3. füz. (BACHER W. Osttürkisches aus einem hebräisch-persischen Wörterbuche. — WINKLER H. Die ural-altaischen Sprachen. — KUNOS I. Šejz Sulejman Efendi's čagataj-osmanisches Wörterbuch. — FOY K. Das Aidinisch-türkische).

MOLECZ BÉLA. A magyar szórend történeti fejlődése. Budapest.

SCHUCHARDT, HUGO. Über die Klassifikation der romanischen Mundarten. Graz.

TOLNAI VILMOS. Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. Budapest.

Irtisi-osztják szójegyzék.

(Első közlemény.)

Az osztják nép és nyelv tanulmányára az 1886—88. évek folyamán nyílt alkalmam, a midőn hivatalos megbízásból minden irányban át kellett utazgatnom a tobolszki kormányzóságnak ugyanily nevű kerületét. Befejezvé n napi munkámat, örömet szenteltem szabad időmet a vidék néprajzi sajátosságainak vizsgálatára, melynek során különös érdeklődéssel kötötte le figyelmemet az osztjákoknak sajátos s több szempontból igen tanulságos népköltészet, valamint nyelve. Ide vágó kutatásaim főbb eredményeit a szentpétervári császári tud. akadémia kiadásában megjelent «*Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie*» (1897—1900.) című munkám tartalmazza, melynek első kötete nyolcz fejezetben a tájék topografiai és természetrajzi leírását, a lakosság anthropologiai jellegét, ruházatát, építkezését, gazdasági állapotát, foglalkozását, életmódját, műveltségi és jogi viszonyait, statisztikáját, továbbá az ősi néphit s az ezzel kapcsolatos népszokásokat tárgyalja, második kötete pedig az osztják népköltészet általános jellemzésének bevezetésével a tőlem följegyzett hősénekeket, mondákat, meséket, mythologiai s egyéb fajú dalokat, meg találós meséket nyújtja, mindannyit német és orosz fordítással. Ezekhez kiegészítésül következik imitt szótári gyűjtéseimnek közlése, melyeknek anyagát főkép a Konda és Demjanka folyók mellékén szereztem, ezenkívül kis részben még az Irtis torkolatvidékén s az Ob mellett, a honnan **CASTRÉN** szógyűjtése jobbadán származik.

Mint az eddig ismeretes nyelvanyagokból kivehető, az osztják nyelv egész területén három fő nyelvjárás csoportot lehet megkülönböztetni, jelesen az *éjszakit* (az alsó Ob és mellékfolyóinak vidékén), a *keletit* (az Irtis torkolatánál feljebb eső Obvidéken, különösen a Szalim, Vach, Jugan és Vasz-Jugan folyók mellékén)

s a *délit*. Az utóbbi három, némileg különálló al-nyelvjárásra osztható, melyek: 1. a *Demjanka* folyó vidékének nyelvjárása (rövidített jegye: *Dem.*), mely átmenetet alkot az irtisvidékitől a szalimvidékihez; — 2. az *Irtis* mellékének nyelve (röv. jegye: *I.*), mely oly közel áll az *Irtis torkolatához közel eső Obvidék* nyelvéhez (*O.*), hogy CASTRÉN e kettőt külön jelzéssel meg sem különbözteti; — 3. a *Konda* vidékének nyelvjárása, melynek területén különválasztható az *alsó-kondai* (*AK.*), a *közép-kondaitól* (*KK.*), mely utóbbit a sumilovi, jeszauli s más közelfekvő jurtákban beszélik. Olyan szavak, melyeknek nyelvjárását a jelen szójegyzék közelebről meg nem határozza, több nyelvjárásban egyezően hangzanak.

Szövegeimben általában CASTRÉN hangjelzését követtem, csupán két olyan betű alkalmazását találtam föltétlenül szükségesnek, mely nála elő nem fordul. Az egyik az *é* (szövegeimben: *î*), mely egy igen röviden ejtett orosz и-féle hangnak jegye s az újabb vogul-osztják nyelvi kiadványokban mindenütt előfordúl, helyette azonban CASTRÉN valamely más rövid magánhangzót (*a, e, i, o, u*) ír. A másik a *ž* (szövegeimben: *ẓ̌*) = orosz ж, mely a Demjanka és Konda vidékén többször más nyelvjárások *č, š* és *š* hangjainak a változata. Az itt adott szójegyzékben CASTRÉN sajátos betűit, eltérőleg szövegeim kiadásától, a magyar nyelvtudományi irodalomban használt átírással jelzem (tehát pl. a jésítést nem a betűt áthúzó jeggyel, hanem így: *î, l, d'* stb.). — Az értelem világosabb föltüntetésére, vagy sajátos kifejezések igazolására gyakran mellékelek adataimhoz idézeteket szövegeimből; ezeknél a zárójelben kitett szám a kiadás (Irt. Ostj. II.) lapjára vonatkozik. A zárójelben, vagy a nélkül alkalmazott *C.* betű azt jelenti, hogy az illető adat, vagy változat CASTRÉNTÓL való, kitől mind a szurgutvidéki (*S.*) közlések is származnak, míg az éjszakiak (*ÉO.*) AHLQVISTTÓL. Nagy sajnálatomra nem használhattam föl szójegyzékemben PÁPAI KÁROLYNAK, a tudomány kárára korán elhunyt ifjú tudósNAK, többnyire keleti osztják adatokat tartalmazó szógyűjtését, melyet MUNKÁCSI B. adott ki «*Déli-osztják szójegyzék*» címen (1896.). Munkám már jóval az utóbbinak megjelenése előtt teljesen be volt fejezve s az utólagos kiegészítés több akadályozó körülménnyel fogva nem állott módomban.

Végül kötelességemnek tartom hálás köszönetemet kifejezni

e helyütt is ANDERSON N. és MUNKÁCSI B. uraknak azért a szíves s fáradságot nem kímélő közreműködésért, melylyel nekem, mint nem szakszerű nyelvésznek, lehetővé tették, hogy e művel, ha szerény mértékben is, a tudomány szolgálatjára lehetek. Az első a szentpétervári csász. tud. akadémia megbízásából gondosan átvizsgálta munkámát s annak értékét számos helyreigazítással, pótlással s egyéb neműi becses észrevétellel emelte; az utóbbi szíves volt magára vállalni az egész anyagnak etimologikus alapon való átszerkesztését, magyar fordítását s általában a mű kiadásának gondozását.

Sz.-Pétervár, 1900. november hava.

PATKANOV SZERAFIM.

A, Ä.

a ej! | *ei*! (interject.) C.

a-a igen, úgy! | *ja*! (interject.) C.

aba, *apa* néne; (atyai részről való) nagynéne | ältere schwester; tante (schwester des vaters). — *opa*, *oba*, *aba*, AS. *opi* ältere schwester. — EO. *ōpi* ältere schwester; tante (schwester des vaters). — Cf. zürj. *ob*, votj. *apaj*, szamojéd: jen. *óba*, osztják-sz. *apá*, *oppe*, tavgy. *afu* = čuv. *apá*, tatár., kirk. *apa* etc. ältere schwester.

ābēt öl; ölnyi térfogat | arm; armvoll; umarmung, umfang. *γūdem ābēt juz* (II : 20.) baumstamm, den (nur) drei männer mit den armen umfassen können. — EO. *ābēl*.

ābēttem (fut. *ābēttem*) átölelni, átkarolni | umarmen, umfassen. — EO. *ābēllem* (inch.).

ābēstām (AK.), Dem. *ābēstāmp*, KK. *ābēstīm* édes, ízletes | süß, schmackhaft.

ada (I. O., AK., Dem.), KK. *ata* vagy | oder. — *ada-ada* (*at*), *ata-ata* vagy-vagy | entweder-oder. — *ada(at)metta* (II : 52.) mintha; valami | als ob; irgend ein, *ada(ata)metta xoi* irgend ein mann. — *ada-* (KK. *ata-*) *zotan* valahol | irgendwo.

ada (KK.), *ata* (II : 34.) ez | dieser.

adāk szél, vihar | wind, sturm.

adām ember | mensch. — *Adām-iga* bálvány neve (tkp. ember-öreg) | götze in der gestalt eines pfahles in einigen dörfern am Irtysch, z. b. in den Semeikinschen, Zingalinschen u. and. jurten (Nar. Wol.). — Cf. tat.-arab. *adam* mensch.

adaŋ (conjunct.)ha | wenn(russ.: *бы*): *man adaŋ nīnat sēmēna vērde-na* (II : 127.) wenn ich euch beide sehend machen würde.

adaša, *odoša* csödör | hengst C. — Cf. tat. *ataša* wallach.

ādēm roszsz, gonosz | schlecht, böse; *ādēm-tūrum-vōt* (schlechtwetter-wind) westwind C. — SO. *ātēm* C.; ÉO. *ādēm*.

ādem (fut. *āttam*), *ōtem* feküdni, alunni | liegen, schlafen; *ādīdem* (fut. *ādīttam*) frequ. — SO. *ālam*, *ōlam*, *ōlem*; ÉO. *ōllem*, *ōlēlālem*.

ādet (plur.) emberek | leute; *jūxtum ādet(?) vit vāgeden* (II : 164.) die angekommenen leute riefen sie (zu sich) landwärts; *tāiday ādet* (= *ḡajadet*) *ūtter* (II : 162.) reiche leute leben (da).

ādīmem (f. *ādīmdem*) venni, fogni, emelni, elvenni | nehmen, fassen, ergreifen, wegnehmen, heben. — Cf. *ātmem*.

ādēmpēja (postp.; lat.) mögé | hinter; *ādēmpena* (loc.) mögött | hinten; *ādēmpīvet* (abl.) mögül | von hinten.

ādēḡ reggeli idő; reggel | morgen; morgens; *ādēḡna* (loc.) des morgens — S. *āḡḡ*, *āḡḡ*; ÉO. *āḡḡ* (loc. *āḡḡna*). — *ādēḡ-tēdai ebéd* | (morgen-essen) mittagsessen.

ādēt egyedülálló | aus einem bestehend, einzeln, allein; *ādēt-pūgot* aus einem hause bestehendes dorf; *ādēt-saḡa* (II : 14.), *-saḡāt* egyedül | allein; *ādēt-tūpēḡ* (II : 140.) (einziger u. letzter) nur ein einziger. — ÉO. *ādel*, *ātel*.

āgan, *āgañ* báb | puppe. — ÉO. *akañ*, zürj. *akañ*.

āgerna, *āgerne* pirosszárnyú ponty | plötze (cyprinus rutilus; язь). — ÉO. *avēr-nē* cyprinus idus. — *āgerna-tuḡaḡ* kánya | (plötze-schwanz) weihe (falco milvus) C.

āḡtem (f. *āḡttam*) okádni | sich erbrechen. — S. *ūḡolem*, ÉO. *ōḡatlem*.

ai! (interj.) ej! | ei!

ai szerencse | glück. — ÉO. *oi*.

ai szó, beszéd, hír | wort, rede, nachricht; *mi ai, mi ket tāidan?* (II : 92.) was für ein wort, was für ein rede hast du? *ai tūvem* (II : 52.) ūzenetet hozni | (wort bringen) eine nachricht übergeben. — ÉO. *ai*.

āi, *ai* kicsiny, fiatal | klein, jung. — *āi-anya* (-anka) hajadon, leányzó, ifjabb leány, v. női rokon | jungfrau, jüngere tochter (poet.); jüngere muhme od. base C. — *āi-ēva* kis leány, a legifjabb leány | kleines mädchen, jüngste tochter (*ḡūdem ēva āi-ēva* von drei töchtern die jüngste). — *āi-ḡai* (KK. *āi-ḡoi*) fiú, az ifjabb férfi | knabe, der jüngere od. jüngste mann. — *Āi-jega* nom. pr. (kis-folyó) | (kleiner fluss) nebenfluss von Kaltscha von der linken seite (Ob., Dem.) — *āi-mōḡ* kis gyermek, fiú | kleines kind, kleiner knabe. — *āi-nai* kisasszony | jungfrau, vornehmes mädchen. — *āi-nēḡ* (poet.) id. — *āi-paḡar* alsóbb rendőrtisztviselő | (kleiner herr) landpolizeioffizier (земский участковый заведатель; ÉO. *ai-paḡar*). — *āi-perita* apró morzsa; csecsemő | kleiner brocken, krümchen; wiegenkind (schmeichelwort II : 160.). — *āi-poḡ* kis fiú, ifjabb fiú | kleiner knabe, jüngster sohn; *āi-*

poŕpe pogej pūgot (II : 204.) dorf, wo es viele kleine knaben giebt. — *Āi-Sōdom* n. pr. Kis-Szalim | Kleiner Salym (fluss im östlichen teile des Tobolskischen kreises); *Āi-Sōdom-pūgot* n. pr. Kl. Salym dorf, ostjakischer name der Baimankow'schen jurten in der Narym'schen (früher Tarchan'schen) wolost (Tob. kr.). — *ai-tau* csikó | (junges pferd) füllen. — *ai tēt čenč-tūls* «kis-tél-hát hava» | (des kleinen winters rücken [d. h. höhepunkt?] monat) name des 11-ten monat's. — *Āi-toŕtēy teu* n. pr. «Kis-búvármadár tó» | «Kleiner-taucher-see» in der gegend des oberen laufes des fl. Kaltscha, des nebenflusses der Demjanka. — *Āi-ūrt* n. pr. a kondai «Kis fejedelem» | (kleiner herr) name eines ehemaligen ostjakischen helden aus der gegend der Nachratschin'schen jurten, dessen geist jetzt für heilig gehalten wird. Sein wogulischer name ist: *Viš-otēr*; *Āi-ūrt-anka* n. pr. mutter des *Āi-ūrt*, früherer weiblicher götze aus derselben gegend. — *āipa*, *āipe* (II : 172.) kicsiny, fiatal | klein, jung (cf. *ai*); *āipe-ēva* = *ai-ēva*; *āipe-χui* = *ai-χui*.

aidadem ūzni, ūldözni | antreiben, jagen.

aidem, *ajedem* (f. *aittam*) találni | finden; *aidemem* (mom.) — S. *ojolem*, ÉO. *uitlem*, *vitlem*.

aijaŕ (C.) = *ajaj*.

āioŕtep (C.) vid. *āioŕtep*.

ai-ket szó, beszéd, hír, üzenet, elbeszélés | wort, rede, nachricht, erzählung; *jis ai-ket* régi hagyomány, rege | alte sage, kosmogonische erzählung, heldensage. — ÉO. *aikel*, *aikol*.

ajmaj: vid. *ajem*.

āioŕtep (C.) = *āioŕtep*.

ait, *āita* adv. kevésbé, lassan, csendesén | wenig, sachte, leise; langsam; *aitita* (II : 120.) igen kevésbé, igen lassan | ganz wenig, ganz leise. — ÉO. *ailta*.

ait haskötő szij a nyergen | bauchgürtel, sattelriemen; *itp-ait* (= *itpa-ait*) der vordere bauchgürtel; *pir-ait* der hintere bauchgürtel. — Cf. tat. *ail* id.

aitek = *eitek*.

aityās (K.) zár | schloss (II : 120.).

āižek (C.) kised, kicsinyke | etwas klein; cf. *ai*.

ajaj, *ajej*, *ajij* szerencsés, boldog | glücklich.

ajat, *ajet* (poet.) = *ai*.

ajedem = *aidem*.

ājeli (C.) kicsinyke | etwas klein.

ājem halhólyagból készült enyv | fischleim; *sōχ-ājem* störleim. — *āmaj* enyves | aus fischleim; *āmaj jōgot* (II : 182.) bogen, der mit hülfe von fischleim verfertigt worden ist). — *ājemdem* enyvezni | leimen. — ÉO. *aijim*, SO. *ejem*, *eijem*; ÉO. *aijimtlem*, *aijimtalem*; AS. *ejemdem*, *eijemdem*, FS. *ejemtím*, *eijemtím*.

ājoztep (C.) adv. dim. = *āi*.

ajēy = *ajay*.

ajēy beszédes, szavas | zur rede gehörig, gesprächig; vid. *ai-ket*.

ālmanj, *ālmanj-de* (Dem.; poet.) becses érczből, aranyból való (?) | aus wertvollem metalle, golden (?): *sorūda*, *ālmanj jem-dēt* goldiges, wertvolles (?) gewand (panzerhemd); *sorūny*, *ālmanjde tāyr* (*tūp*) panzer (runder) aus gold u. wertvollem metalle (II : 18, 20.). — Cf. pers., tat. *almas* diamant, glänzender gegenstand; (kirg.) bestes stahl.

āmbōgot (= *āmp-ōgot*) ebtől vont szánkó | (hund-schlitten) kleiner schlitten, vor den man hunde anspannt.

āndem örülni; sich freuen; *āndādem* frequ. — ÉO. *āmlem*, *āmatlem*.

āmlēp lék (a jégben) | wuhne, loch im eise. — ÉO. *omlēp*.

āmmōz (= *āmp-mōz*) ebkölyök | (hund-junges) welp, junger hund.

āmp eb, kutya | hund. — *āmp-ōgot* = *āmbōgot*. — *āmp-vōt* kukojsza. medveszőlő | (hund-beere) sandbeere, bärentraube (*arbutus uva ursi*), толоктянка. — ÉO. *āmp*.

an vajjon nem? | ob nicht?: *an sevrantheu?* sollen wir uns nicht (mit den schwerten) schlagen? (II : 2.).

ān, *āné*, *āna* csésze, tál, agyagedény | schale, schüssel, lehmgeschirr; *Ānet ōtēy āttada χui* n. pr. (den rand der schale tragender mann) name eines, sclaven (II : 46.); *Ān ōtēy pōtētai ajay χoi* n. pr. (schale rand frieren glücklicher mann) name eines sclaven (II : 94.). — *āna-sōyen* edény | (schale-trog) geschirr. — ÉO. *ān*, *ān-sun*.

āna vastag | dick; *āna-pāy* hüvelyk | (dick-finger) daumen (C.); *āna-sābet* reczefaj | (dick-hals) ente von schwarzblauer farbe mit dickem halse (C.)

ānatta (AK.), *KK*. *āneitta* vastagnyi | von der dicke: *vat čaxim sūgom ānatta mūladet* (II : 114.) dünner rauch von der dicke eines zwirnfadens steigt empor.

āneitem morogni | brummen, knurren.

anka = *aya*.

ankermem (f. *-medem*) tekinteni | ansehen, hinblicken, schauen: *noz tan ankermet*, *tum ankermet*, *ent ankermet* (II : 132.) er blickte hierher u. blickte dahin u. konnte nicht sehen (eig. u. schaute nicht). — ÉO. *ankermalem* (inch.)

ānket, *āyet* sb. oszlop; levágott fatörzs | pfosten, balken; abgehauener baumstamm. — S. *ānkel*, ÉO. *āngēl*, *ānkel*.

ānkta borda | rippe. — ÉO. *ānte*, *oḡti-lū*.

ānža csipkerózsa és bogyója | hagebutte (*rosa canina*); hagebuttenbeere; *ānža-juz* hagebuttenstrauch. — *ānžey* (adj.) hage-

butten-; *anžej ur* mit hagebutten bewachsener länglicher, flacher hügel). — *anže* C., S. *anžex*, ÉO. *anži*.

anžok (K.) vogul | wogule.

ánaga, *ánaya* idösebb ányg, az unokaöcsnek nagybátyja neje | so wird die frau des älteren bruders von dessen jüngerem bruder od. die frau des oheims von dessen neffen igenannt; (C) stiefmutter. — AS. *ajanki*, FS. *aiakai*, ÉO. *anggi*, *áneya*. — Cf. tat. *ánägä* mutter, stiefmutter.

anges (C.) = *anes*.

anya, *anka* *anya*, *anyóka* | mutter; in der poesie überhaupt eine person weiblichen geschlechtes, also: frau, mädchen (so in den ausdrücken: *ái-anya*, *jig-anya* etc.); *anya-mox* (poet.) *fitestvér* | (der mutter-knabe) bruder; *anya-tájem* *anya-szülte állapotú, ártatlan* | so wie von der mutter geboren, unverändert, unschuldig; *anya-tata* *anyai nagybátya* | oheim (so wird vom sohne der ältere bruder der mutter genannt); *ái-anya*, *én-anya*, *jig-anya*, *nai-anya*: vid. *ái*, *éne*, *jig*, *nai*. — S. *anki*, ÉO. *angka*, *anggi*. — Cf. tobolszki-orosz *анька* «ostjakin, ostjakenfrau».

anana (C.), *ana-ana* *anyai nagyanya* | (der mutter mutter) grossmutter. — S. *ankanki*, ÉO. *an-anggi*.

anasem (C.) *lehúzni* (a lábbelit) | die schuhe ausziehen. — S. *ünacem*.

ane (C.) = *anya*.

anedá, *ankedá* (II : 72.) *anyátlan, árva* | ohne mutter, waise.

änen áll; a szán előrésze; *zabola* | kinn, kiefer; vorderteil des schlittens; *zaum*; *pontiy tau pir-peta soxtet annediva* (II : 14.) das befügelte ross zog er am zaume zurück; *anney* (adj.): *anney ogot* mit einem vorderteile versehener schlitten. — ÉO. *anen*, *ayen*. — Cf. zürj. *an*, votj. *an*, szamojéd-kam. *onai*, jenis. *nanu*, jurák *nanui*, čagat. *änäk*, tar., bar. *inäk* kinn, kiefer.

anet = *änket*.

anes borsó | erbse. — *anges* C., S. *ánkic*, ÉO. *ánkaš*, *angkaš*, ÉV. *ánakas* = zürj. *ánkič*.

aplök (poet.; KK. II : 90.) *laza* (?) | weich, locker (?).

ápou! (interj. II : 190.) wehe, wohlan!

áptejem ölelkezni | sich umarmen; *tábet ábet áptejet* (II : 56.) sie umarmten sich mit 7 umarmungen; cf. *ábettem*.

ár, KK. *ár sok*, *számos* | viel, zahlreich; *ügem-söx zondeptem árna ár pí veimen* (II : 64.) ich bewahrte meine kopfhaut, indem ich alle möglichen kunstgriffe zur hilfe nahm; *ár-γajat* (AK.), KK. *ár-γojet* zahlreiche menschen, männer; *ár-γoi* (KK.), I. AK. *ár-γui* zahlreiche männer; *ár-iga* zahlreiche männer, zahlreiche greise; *ár-ima* zahlreiche frauen, zahlr. alte frauen; *ár-nēy* zahlreiche frauen; *ár-nērpe*, *-nirpe* vielstangig, aus vielen stangen, balken, bestehend; *ár-nērpe nēny kattēy* (II : 68.) die vielstangige, aus

stangen bestehende, landungsbrücke); *ār-nātmap*, *-nātmap* vielzünftig; *ār-nātmap* *Tāren tūt* (*tūt*) (II : 82, 102.) «vielzünftiges *Tāren*-feuer» od. «vielzünftiger mund der *Tāren*», epitheton des Feuers. — *Ār-még-çoi* (*çui*), v. *ār-meget-çoi* n. pr. «Sok föld embere» (a világügyelő istenség jelző neve) | «mann vieler länder» d. h. «vielereister mann» (epitheton des *Pairāçtā*): *Ār-még-çoi* (*çui*), *kalē-çoi* (*çui*) n. pr. (II : 82, 102.) «viel gereister mann» (volles epitheton des *Pairāçtā*); *Ār-még-çoi tūt öttetai seu tārem-pötp* *tēt* des vielgereisten mannes (d. h. des *Pairāçtā*) leben bewahrendes gewand mit einem starken rande (das wort *seu*, dessen sinn hier unklar ist, blieb unübersetzt); epitheton eines panzerhemdes; *Ār még tāgat petman tēt tätte jor*, n. pr. ein furchterregendes (eig. furchtsames) gewand aus dem tuche vieler länder tragender held; beiname eines ostjakenfürsten (II : 42.).

ār-joy kilencz | neun; *ār-joymet* kilenczedik | der neunte. — *ār-söt* kilenczven; kilenczsáz | neunzig; neunhundert; *ār-sötmet* kilenczvenedik; 900-adik | der neunzigste; der neunhundertste.

āra adv. sokat, nagyon | viel, stark; *āra-jirem* (II : 176.) einen mit ausgespreizten armen u. beinen (eig. stark) anbinden; *āramānejem* sich gleich einem reif (eig. stark) biegen, sich vor jemandem stark verbeugen; *āra-sejem* (II : 174.) kreuzigen.

Ār-jay n. pr. az Obvidék őslakóinak neve az osztjákoknál | (Ar-volk) so werden die ehemaligen bewohner der Ob-gestade von den Ostjaken im nördlichen teile des Tobolskischen u. im angrenzenden teile des Beresow'schen bezirks genannt (russisch : чудь); *Ār-jay-nēp* (friedhof des Ar-volkes) name eines ehemal. begräbnisplatzes in der Temlj. wol.

āra ének, dal | lied, gesang. — S. *āreç*, ÉO. *ār*. — Cf. türk. *ir*, *er*; alt. *ēr*.

ārat sokaság, tömeg | menge, masse; *vayte-vōjet ārat uimet* (II : 128.) eine menge schlangen waren herausgekrochen. — ÉO. *ārat*.

ārem = *ārgem*.

ārent (C.) adósság | schuld; *ārendey*, *ārudey* (C.) schuldig.

āret (poet.) = *ār* : *még-çot tvetta āret pai āret jāytāi* (II : 38.) zahlreiche haufen von der grösse einer erdhütte wurden von ihm geschöpft. [stange.

āreš (C.) kalapács (?) | fimmelfäustel. — Cf. tat. *ariš* femer-*ārgem*, *ārkem* (L., Dem.), K. *ārgem* (fut. *ārdam*), *ārem* énekelni | singen; pass. *ārgājem*, *ārñājem* besungen werden. — S. *ārgem*; ÉO. *ārilem*.

arés, *aroš* rozs | rogg. — *oroš* C. — Cf. alt. *ariš*.

ārkem (L., Dem.) = *ārgem*.

armaden (f. *armattam*) érteni; megkisérleni | verstehen, versuchen; *armadesem* v. augm. (II : 12.). — ÉO. *armatlem*.

ārgem (K.) = *ārgem*.

ārt: *panetna ūeda-joy pan ei pana sōrt ārta ŋoxtutem-ne* (II: 184.) als ich die 40 saiten alle bis auf eine mit einer hechtkiefer (?) in bewegung setzte.

ārtetem brummen(?): *īyeyen, jivreyen ārteteyen* (II: 150.) der bär u. der wolf brummten(?). — ÉO. *oritillem*.

ās nagy folyó | grosser fluss, strom; *Ās* n. pr. az Ob folyó neve | der fluss Ob; *Ās-γoi* (γui) n. pr. (Ob-mann) Ob'scher ostjake; *Ās-γon* «Ob-király» | «Ob-könig» (= *Ās-iga*); *Ās-iga* n. pr. «Obi öreg» (vízi szellem) | «Ob-alter» (ein in dem Ob hausender wassergeist; bei den wogulen: *Ās-āncēz*); *Ās-jay* n. pr. obi nép, obi osztják | (Ob-volk) an den gestaden des Ob lebende ostjaken (*avas Ās-jay* alvidéki osztják | untere ostjaken, d. h. Beresow'sche; *nūm Ās-jay* felvidéki osztják | obere ostjaken d. h. Surgut'sche C.); *Ās-pai* (C.) nyárfa | (Ob-espe) pappel; *Ās-unt* n. pr. obi hegy, az Ob magas partja | (Ob-berg) hohe ufer, zwischen welchen das Ob-tal liegt, hauptsächlich das südliche ufer; *Turt-ās* n. pr. (wurzelfluss?) Turtas (nebenfluss des Irtysch); *Vāndēr-ās** n. pr. (otterfluss) Wanderas (nebenfluss des Salym).

asa! (interj.) nosza! | nun! wohlan!

āsād (C.) szabad, nőtlen | frei, ledig. — Cf. pers. *azād*, tat. *azat*.

āsēm vānkos | kissen. — ÉO. *osēm*.

Astanai n. pr. női szellem neve | name eines auf dem hügel *Vož*(*Voč*)-*unt* (unweit der Zingalin'schen jurten) hausenden weiblichen geistes (am genannten orte, gleich hinter dem zweiten graben der alten erdfestung *Vož-oyta*, befindet sich nach der meinung der tataren das grab der tochter des achuns Allogul, welche jungfrau der sage nach an der verbreitung des islams teilgenommen hätte und darum von den muselmännern für heilig gehalten wird; ihr grab wird mit dem namen *āstānā* [= pers. *āstanā*] bezeichnet. Aus diesem worte entstand bei den ostjaken mittels der volketymologie: *Astanai* [vgl. *nai* «frau»]. Ein anderer name dieses geistes ist: *Vož-unt-īma* «*Vož-unt-alte*»).

aš mész | kalk C. — S. *ač*.

ašma (II: 16.) igen, nagyon | sehr. — Cf. *весьма* C.

at: vid. *ada*; *at-at*: vid. *ada-ada*; *at-metta*: vid. *ada-metta*.

at (I., AK.), KK., Dem. *ot ne!* | nicht (negative partikel vor dem imperativ u. dem futurum im sinne des imperativs). — ÉO. *ał*.

*) V. ö. ezekhez a következő folyóneveket, melyek az *ās* szóval összetéve osztják eredetieknek látszanak, noha ma oroszok, tatárok és szamojédok lakják az illető vidékeket: *Biās* a Tara mellékvize, *Urès*, *Izès* a Tartas mellékvizei, *Kaàs*, *Tugulàs* a Tym mellékvizei, *Tartàs* az Omj mellékfolyója, *Tentas* az Išim mellékvize.

āt (II : 16.) *ātna* éjjel | bei nacht; nachts; *āt-küttép* éjfé | (nachtmitte) mitternacht. — ÉO. *āt*, *āt-küttép*.

at- (poet. *ata*, *atta*) : igekötő «magát» értelemben a cselekvés *át* nem ható voltának jelzésére | praeposition oft mit der bedeutung «sich», welche vor ein transitives verbum gesetzt, diesem einen intransitiven od. reflexiven charakter verleiht, z. b. *jogadem* ‚verlieren‘: *at-jogadem* ‚sich verlieren, verschwinden, sterben‘; *ninžem* ‚in die länge ziehen‘: *at-ninžem* ‚sich in die länge ziehen, sich strecken‘. — *at-žoťemdem* ‚enyészni‘ | verschwinden, umkommen; *at-žućem* — *žućem*; *at-jěvedem*, *at-jěvedidem* auf einander schiessen; *at-jogadem* elpusztúlni, meghalni | verschwinden, sterben; *at-kalem* mozogni; egy helyt forogni | sich bewegen, sich auf einer stelle drehen; *at-kuladidem* telve lenni; duzzadni | voll sein, strotzen; *at-ninžem* nyújtózni | sich in die länge ziehen, sich strecken; *at-ńożćajem* emelkedni | sich erheben; *at-ńólem* kéreggel bevonva lenni | mit einer kruste, mit schorf bedeckt sein; *at-ōmdem*, *at-ōmdidem* (fr.) leülni | sich setzen (cf. *ōmdem*, *ōmdidem*); *at-pāžlejem* sich in eine feste masse verwandeln, eine feste masse bilden; *at-požtandem* taszigalózni | sich gegenseitig stossen; *at-rāxnem* rognyni, omlani | fallen, stürzen (von grossen u. leblosen gegenständen u. von flüssigkeiten); *at-ramšożindem* erőtlenedni | von kräften kommen; *at-saņajem* (KK.), I., AK. *at-seņajem* verődni | geschlagen, gehauen werden; *at-sevrandem* karddal vagdalkozni | sich mit schwertern hauen; *at-tagandem*, *at-tagandidem* (fr.) küzdeni | ringen; *at-temājem* szétszóródni | sich zerstreuen; *at-temedem* (pass. *temedajem*) kifolyni | herausfliessen; *ńotetüvet vēr at-temedai* (II : 108.) aus seiner nase floss blut heraus; *at-tōtmājem* (pass.) von jemandem überrascht, od. ertappt werden (II : 62.); *at-ūdem*, *at-ūsem* lenni | sein; *īma at ninžōt*, *at ūsōt* (II : 128.) sie streckte sich aus, wie sie war.

āt éj | nacht; *āt žōdem* die nacht verbringen; *āt vērōt* es wurde nacht; epitheta: *ajěj āt*, *kěděj āt* (II : 24.); *sarěj āt*, *mārěj*.

ata, *atam* (KK.) pr. ez | dieser (e, es) : vid. *ada*.

ata (KK.) conj. : vid. *ada*.

[*ał* dach.

ate, *ate* (KK.), I. *ede*, AK. *ōte* fedél | deckel. — S. *alē*, ÉO.

ātnem (f. *ādēmdem*; ger. *ādēmmen*) emelni, vinni | heben, tragen; pass. *ātmājem* (f. *ādēmdājem*) fortgetragen werden; *kart jěvrena ādēmdājeu* (II : 88.) von einem eisernen wolfe werden wir in flucht gejagt werden; *tavetna ādēmda te-pidai* (II : 110.) das pferd begann ihn fortzutragen. — *ātmedem* (f. *ātmētem*) iterat. ; *nūm-vōt vēr*, *raveten auvsait ātmētai* (II : 80.) entsteht süd-wind, so wird ihre asche gen norden (fort)getragen.) — *ātmīdem*, *ātmīdidem* frequ. — S. *īlmem*, ÉO. *ālēmlem* (pass. *ālēmłajem*).

atpega (KK.) előre | voraus, vorwärts, nach vorne: *vōjēnen atpega vordēmdēnen* (II : 28.) die tiere sprangen vorwärts (cf. *itpega*).

atta, ata (poet.) = *at* praepos. : *atta zojajem* találva lenni | getroffen werden (II : 28.); *atta severajem* átvágódni | durchschnitten werden. — Cf. *at*.

ätta(e)-kêže kard (hordó-kés) | (tragen-messer) schwert. — ÉO. *alta-keši*.

ättem (f. *ättedem, ättadem*) vinni, hordani | tragen; *çui ättem, nëy ättem* von männern u. weibern getragen; *tomitna ättedäi* (II : 160.) von jenen wird es getragen. — *ättamem, ättemem* mom. — *ättesem* (f. *ättestem*) augm. — S. *üllem, ÉO. allem*.

ata atya | vater C. — ÉO. *asi, vog. ás*.

ate (KK.) : vid. *ate*.

au, ou (I., AK.) nyílás; torkolat; ajtó | öffnung, mündung, tür; *çät-au* (I., AK.) házajtó | (hausöffnung) tür; *avëny* nyílásos, ajtós | zur öffnung, mündung gehörig, mit einer tür versehen. — ÉO. *ou, ov, ovi*.

au interj. ha! a! C.

aus : vid. *avas*; *auvsa* (II : 80, 128.), *auvsait* : vid. *avasa*.

auvsanem imádkozni, könyörögni | anflehen, beten (mit dat.); *sorñi sanka jigeda tu auvsanöt* (II : 88.) seinen vater, das goldene licht, flehte er an.

avas, aus a folyó alvidéke, éjszak | der untere lauf eines flusses, der norden, das nördliche (da in Sibirien die grössten flüsse zum norden fliesen); *avasa, auvsa* (dat.), *auvsait* a folyó alvidéke felé, éjszak felé | nach dem unteren laufe des flusses zu, gegen norden (in Sibirien); *avasta* (abl.) vom unteren laufe des flusses, vom norden her C.; *avas-pëlek, avas-pëlka* alvidéktáj, észak | die nördliche gegend, der norden; *avas(aus)-pëta* éjszak felé | zum norden hin; *avas(aus)-pëtivet* éjszak felől | vom norden her; *avas(aus)-vöt* éjszaki szél | nordwind. — ÉO. *ous, ous-vöt*.

avdem : id. *eudem*; *avdëdem* vid. *eudëdem*.

avem szaglani, büzleni | sich verbreiten (vom geruche), riechen; *avemem* mom.; *avemëdem* frequ. — Obd. *aulem* riechen.

avetem felfordítani | umdrehen, umkippen; *avëdëdem* frequ. *ävët* kerület; város | bezirk; stadt; *Elëny-ävët-voš* n. pr. name einer alten ostjakischen erdfestung unweit den Bogdanov'schen jurten (Kl. Konda'sche wol.); *Kun-ävët* (*Kon-ävët*) n. pr. name einer landschaft, eines flusses u. einer alten erdfestung im Beresow'schen kreise, am rechten ufer des Ob, unweit dem 65° nördl. br.; *Kun-ävët-pogor* n. pr. *Kun-ävët* insel, name einer insel im Ob, in der gegend der genannten landschaft; *Nänk-çuš-ävët* n. pr.: vid. *Nänk*; *Soj-çuš-ävët* n. pr.: vid. *Soj*. — ÉO. *ävët*.

äna : vid. *ëna*.

är KK. = *är*.

ärda, erda kedves, szeretett | lieb, geschätzt; *ärda-nëny, mosta-nëny* (II : 36.) Lieblingsfrau. — Cf. alt. *arda* liebes kind.

B.

-ba, -pa ind. part. : vid. -pa.

balay (II : 200.) mozgó, járó | sich bewegend, gehend. — *O. balagam* (II : 216.), *K. balayem* mozgogni, járni, futni | sich bewegen, gehen, laufen.

Basian-pūgot n. pr. Basian'sche jurten, 22 werst südlich von Samarowo (Teml. wol.).

bašmak czipő | schuh (= башмакъ).

ber, bér : vid. *per, pér*.

beste (II : 69.) mindenütt | überall (= везде).

bér : vid. *pér*.

bésény : vid. *pésény*.

Boìbet-pūgot n. pr. Baibalin'sche jurten (Kl. Konda'schen wolost, Tob. distr.); *Nīm-Boìbet-pūgot* n. pr. u.; *Vit-Boìbet-pūgot* n. pr. namen einzelner teile dieses dorfes.

D.

davù nosza, rajta! | nun, lasst uns! (= давай!).

dèt (II : 18.) : vid. *tèt*.

E.

èbèt, èpèt szag | geruch; vid. *èpsendem* — S. *āpel*, ÉO. *èbel*. — Cf. syr. *is*; zam.-jur. *ābta, ābt, ābta*; tavgy. *ōbta*; jen. *ōbto*; ost-s. *āpt, apta*.

Ebètta-jega n. pr. linker nebenfluss der Konda, welche ihn unweit der Winter-Puschtin'schen jurten aufnimmt.

Ebètta-tör n. pr. kleiner binnensee, durch welchen der oben-erwähnte fluss strömt.

ede I. (C.) : *ate, ate*.

èdem, eidem elhagyni | verlassen C. — ÉO. *etlèm, etlälèm* fortgehen; *etlälèm* entlassen.

èdem (f. *èttem*) emelkedni, felnőni, virúlni; megtörténni | aufsteigen, sich erheben, aufwachsen, gedeihen, geschehen; *anža èdöt* (II : 204.) die hagebutten gediehen (gut), *χunt èdöt* die morgenröte gieng auf. — *èdemem* mom.; *èdemèdem* frequ.; *èdesem* augm.; *èdülèm* frequ. — ÉO. *etlèm, etlälèm*.

edem I., KK. *èdem, ètem, AK. üdem* (f. *ettam, èttam, üttam*) égetni, gyújtani | brennen (tr.), heizen; anzünden; *nai* (acc.) *edem*, feuer anzünden, *najat edem* mit feuer verbrennen; pass. *edājem, edājem, üdājem* (f. *ettājem, èttājem, üttājem*) verbrannt werden. — ÉO. *allem*, FS. *ülím*. — Cf. zürj. *özj*- brennen (tr.), sich entzünden; votj. *äst*-

ēdep, edep, ēdēp osztják verszt (= 5—6 or. verszt) | werst; ein ostjakisches längemass (meile), das sich an der Demjanka erhalten hat u. etwa 5—6 russischen wersten gleich kommt. Von den russen wird es «ostjakische werst» genannt. Eine analoge meile von 5 wersten besitzen auch die syrjänen (*čom-kös*). — S. *ettep*.

ēder, eder világos, derült | klar, hell. — ÉO. *ēder* schönes wetter; S. *ater, atter*, KV. *adēr* klarer himmel. — *ēder oxtep* etwas klar C.

ēdēmdājem (Dem.), *jēdēmdājem* szégyenkezni | sich schämen; *jiapedīva ēdēmdāi* er schämte sich vor seiner schwester. — ÉO.

ēdēp: vid. *ēdep*.

[*jēlemlājem*.

edēp (KK.) ? faggyú, zsír | talg, fett.

edēpta (K.), I. K. -*etta* (postpos.) át keresztül | über; *voš-edēpta* über (den wall) der stadt.

ega együvé, össze | zusammen, neben; *ega omētken* (II : 16.) (Dem.) sie setzten sich nebeneinander; *ega panem* zusammenlegen. — ÉO. *jega, ūga*.

ēxtem (f. *ēgattam*, ger. *ēgatmen*) fölakasztani, függeszteni | hängen (tr.), aufhängen; *notoda vāres ēgattai* (II : 148.) hängt man an seine nase ein pferdehaar auf, (so) . . . ; *ēxte nuqat tunka!* hänge dich an einen nagel auf! — ÉO. *ēxtisalem, igitlem*.

ei! (interj.) ej! | ei! nun!

ei, i egy | ein; *ei-ei* egykép, úgy . . . mint | sowohl . . . als, auch; *tēg-pa ankermedet-na, ei usa, toz-pa ankermedet-na, ei usa* (II : 114.) blickt er hierher, wird ihm schwindelig, blickt er dahin — ebenso; *ei-ent* egy is . . . nem | kein; *us ei xajata ent evēttem* (II : 146.) mehr werde ich keinem (menschen) glauben schenken; *i xui endam* (II : 208.) es giebt keinen mann; *ei-ges, ei-kes, iges, ikes* (Dem., K.) egyszér | einmal; (dat.) *eikesa* egyszerre | mit einem male; *ei-hes vēröt* (II : 28.) und er verschwand (tkp. er machte einmal); *ei-met tātna* zu der od. der zeit, einmal (in erzählungen). — *ei piš, i piš* (I., AK.) egyszer | einmal; *ei pa* F'S. — *ei pēdatta* (*pēdatta* KK.) egy magasságú | von einem wuchse, von einer höhe. — *ei-pünpe* egyszörű, egyszínű | von einer farbe der haare (tkp. von einem haar). — *ei-tvatta* (*tvetta* KK.) (II : 90.) egy nagyságú | von einer grösse. — *ei-tu, ei-tuv* (II : 120.) egyazon | (ein dieser) derselbe; *ei-tu-ba* (-*pa*) (II : 128.) ép egyazon | eben derselbe; in der tat, wahrlich; *ei-tu-sir* ugyanolyan | (derselben art) eben solch' einer; *ei-tu-sirat, ei-ti-sirat* ép ugyanolyan, ép ugyanilyen | dasselbe, eben solches; *ei-tu-tampa* ugyanolyan, hasonló | ebenso ein, ähnlich. — *ei-ūgop* egyfejű | einköpfig. — *ei vërem endam*: vid. *vërem*. — *ei-velpe* egy arcú | mit einem gesichte; *ei-velpe kūt Tāran* (II : 82.) doppelgestaltige (eig. zweifache) Tärn mit einem gesichte (epitheton der Tärn).

ei még, inkább | noch, mehr; *ei-tez* még erősebb | noch mehr, stärker, fester; *ei-tez vérem* (II : 146.) erősebbé teszem | verstärken, noch fester machen; *ei taréma* még erősebb | noch stärker; *ei taréma juvem* (II : 146.) még erősebbé leszek | noch fester, stärker werden.

eidem (C.): vid. *ēdem*.

eikīdem I. (C.): vid. *ēttīdem*.

eissig, ēssig I. (C.): vid. *esjig*.

eit (C.): vid. *ēt*.

eitik, eiték, etik, eték hideg | kalt; *taka eiték (ūt)* es ist sehr kalt; *eitékna pēgmāi* (II : 166.) er ist stark erfroren.

eittīdem (C.): vid. *ēttīdem*.

eja, eja! (interj.) ej! | ei! höre mal!

ēkindem, ēkēndem fölakasztani (?) | aufhängen (?), *lep ēkindem* ganz verhängen, verhüllen: *tūrmem toz lep ēkindöt* (II : 32.) mein licht verdunkelte (eig. verhüllte) sich (= ich fiel in ohnmacht). — Cf. *ektem*.

ēkmem (mom.) egybegyűlni | sich versammeln; *ēkmīdem* frequ.

ēktem, ōktem, ēktem gyűjteni | sammeln; *mant ēktem* ich habe mich zusammengesammelt; *ēkte noz nyugat!* (II : 144.) sammle dich zusammen! — ÉO. *ekmaslem, ekatlem, ākētlem*. — Cf. zürj. *okitit-, ōkti-*.

ele, elle I. (C.) fanedű | splint, baumsaft; *sūmet-ele, unš-ele* birkensaft, kiefern-splint. — S. *ül*; ÉO. *alla*.

Elékou-pūgot n. pr. name eines ostjakendorfes im gebiete des Salym-flusses (Nar. wol.).

Eliq-āvēt-voš: vid. *āvēt*.

ēnder (I, S.) tó | see; *pētlim ēnder* az alvilág sötét tava | (der finstere see) see in der unteren welt; hölle. — *Ēmder* n. pr. name eines Tör's, eines seitenarmes des Ob u. eines flusses (s. *Ēmder-jega*) im süden des Beresow'schen kreises. — *Ēmder-γoi* n. pr. *Ēmder-férfi* | *Ēmder* mann, bewohner des *Ēmder*-dorfes od. der *Ēmder*-stadt; *Ēmder-held*; *Ēmder-jega* n. pr. E. folyó | *Ēmder*-fluss; *Ēmder-tör* n. pr. E. tó | *Ēmder*-see; vid. *Ēmder*; *Ēmder-voš* n. pr. E. város | name einer alten ostjakischen erdfestung an dem *Ēmder*-flusse (Ber. kr.); unweit davon liegt das ostjakendorf Ендырскія юрты, vielleicht v. d. nachkommen der einwohner der *Ēmder-voš* besiedelt.

emem szopni | saugen C. — Cf. samojed-jur. *ameadm*; alt. *em-*.

emerdem (I.) merni, meríteni | schöpfen (mit grösserem gefässe) C. — S. *emregdem*, ÉO. *amérlem*.

en, ent (*én, ént*) tagadó szócska | negative partikel (z. b. *en mendam* ich werde nicht gehen).

ēn: vid. *ēne*.

endam, endam nincs | ist nicht; vid. *endam*.

endem ? utólrni | einholen, überholen.

endep, endép öv | gürtel, gurt; *nur-endép* övszj | (riemen-gürtel) gürtelriemen. — ÉÖ. *āntép*. — Cf. samojed-jur. *jin'ea, jinea*; tavgy. *niéja*; jeniss. *niéjo*.

ēne, ēn, ūna, ūn nagy, idősb, előkelő | gross, älterer, vornehm; *ēneja* (dat.): *ēneja jūvem* gross werden, aufwachsen; *ēneja punžum-dem* (die tür) breit aufreissen. — *ēn-aya* (C.) idősb nagynéne | ältere muhme od. base; — *ēne-ēva* az idősb leány | das ältere, älteste mädchen, die ä. tochter; — *ēne-χui (-χoi)* az idősb férfi | der ältere mann; — *Ēne-jega-pūgot* n. pr. (gross-fluss- [d. h. Konda-] dorf) Boltscharow'sche jurten an der Konda (Kl. Kond. wol.); — *ēne-jixpoz* idősb fitestvér | der ältere, älteste bruder; — *ēne-kéža* bujakór | (grosse krankheit) syphilis. — *Ēne-kui* n. pr. grosser sumpf, name eines sumpfes in der Ober-Demjan'schen wol. (Tob. kr.) — *ēne-pajār* magasabb tisztviselő | (grosser herr) kreis-hauptmann u. andere höher stehende beamte; *ēne-tēt-čēnc-tiliš* «Nagy-ősz-mög hó» a tizedik holdhónap neve | (des grossen winters rücken monat) name des 10-ten monats. — *Ēne-toxtén-teu* n. pr. «Nagy búvárkacsató» | grosser taucher-see, name eines Binnensee's in dem oberen laufe des fl. Kaltscha, des nebenflusses der Demjanka; — *Ēne-tör* n. pr. «Nagy-tó» | grosser see, name eines binnensee's südlich von den Njurkojew'schen jurten (Kl. Kond. w.). — *Ēne-ürt* «Nagy-fejede lem» | grosser herr, gr. held; name eines ehemaligen hochgeschätzten fürsten der Nachratschin'schen jurten (Kond. w.). — *ēne vője jávor* («nagy állat») | (grosses tier) elen tier; cf. *nož*. — *ēnepa, ēnepe* nagy, idősebb | gross, älterer. — *ēnatta* nagyságú | von der grösse; *tej ēnatta ūut* so grosser schwur (II: 76.). — *ēnemem* (fut. *ēnemdam*) nagygyá lenni, nőni, gyarapodni | gross werden, wachsen, zunehmen; *ēnmettem* (f. *ēnmettedem*) nagygyá növelni, növesztetni, nevelni | wachsen lassen, gross ziehen. auferziehen, ernähren. — S. *enl*; KV. *jāni* gross; S. *ānemem*, ÉÖ. *ēnemlem* wachsen, *ēnemltlem* wachsen lassen. — Cf. samojed-tavgy. *ani'e* gross.

enžem, enžem (f. *enžtem*) oldani, leoldani, lekapcsolni; (a medve bőrét) lehúzni | lösen, losbinden, losknöpfen, abnehmen, die haut abziehen (vom bären, von dem man nicht sagen darf: *žorem*); *rőž vės kéžen enžem* (II: 62.) den gürtel einer jungfrau lösen; *kēlem enžem* den pelz abnehmen; *munžol enžem* (II: 110.) einen knoten lösen; *enžesem, enžesem* (f. *enžestem*) augm.; *enžesmem, enžesmem* mom. — ÉÖ. *enžilem, inžalem*.

enkrésem (f. *enkréstem*) morogni, szidni, átkozni | brummen, schimpfen, verwünschen. — ÉÖ. *enkrislem*.

ent = *en*; *ent-lä* vajjon nem | ob nicht; *ēn naurimet nož ent lä* *ēnmettetājet* (II: 158.) ob diese kinder nicht auferzogen werden.

ēntep (C.) = *ēndep*.

eña, äña más, idegen | anderer, fremder, — *eña-eña* egyik-másik | einer-anderer. — *eña-még* (II : 74.) idegen föld | fremdland; *eña-még-çoi* idegen | (fremd-land-mann) fremdländer. — ÉO. *janas*. — Cf. zürj. *jan, janas* geteiltheit, verschiedenheit; szamojédjur. *~āñi, ~āni*; jeniss. *ēgau*.

eyedīdem nyeritni | wiehern C. — ÉO. *eyñilem*.

ēyisem: vid. *īyisem*; *ēyisīdem*: vid. *īyisīdem*.

ēpēt: vid. *ēbet*.

ēpsendem (I.) szagolni, szagot érezni | riechen, geruch empfinden C. — S. *āpsindem*, ÉO. *epsanlem*.

erda: vid. *ārda*.

erek, erç (I.) fölös; vlin túl, felül | überflüssig, darüber hinaus; ausser C. — AG. *ürük* (*ürç*). — Cf. *err*.

erçiy, erkiç égi | himmlisch (?); *Erkiç çoi* (II : 134, 192, 202.) n. pr. der himmlische (?) mann, beiname des *Türēm* (vid. *tābet*).

esaptem (f. *esaptedem*) kísérteni | versuchen; *esaptedem* (iterat.), *esaptīdem* (frequ.) — Cf. tat. *isāblā-*.

esem (pl. *ēsmet*) emlő | mutterbrust, busen. — *kēt-esem* szaruszopó | (hand-brust) saughorn. — *mēget-esem* mellemlő | (brust-busen) mutterbrust. — *esem-jīnk* tej | (brust-wasser) milch. — *esem-tei* emlőbimbó | (busen-spitze) brustwarze; *esem-tejeç* mit e. brustwarze, mit entblösster brust (?). — *esemēp* (adj.) *kēt-esemēp çui* (II : 72.) mann, der mittelst eines saughornes auferzogen worden ist. — *esemdem* szopni | saugen C. — ÉO. *esem, esem-jīnk, esem-tai*.

ēs-jīg öreg, agg, nagyatya | greis, grossvater. — *ēsçig, esçiy, eissig* C.

estem (f. *estedem* ger. *estamen*) eresztteni, hagyni, lebocsátani, el-, megbocsátani | lassen, zulassen, gestatten; her)ablassen; hereinlassen; loslassen, vergeben; furzen; *notstem* einen pfeil abschnellen: *mant* (acc.) *esta* lasse mich los; *Sanka jigetna pai menem nūrumat estāi* (II : 64.) von seinem vater Sanka wurde ihm ein bewaldeter hügel heruntergelassen. — *estamen, estemem* (reflex.) lebocsátokzni | sich herablassen; — *estemdem* lebocsátani, (nyilat) kieresztteni | ablassen, herunterlassen; losschnellen (*notstemdem* (II : 70.) [den] einen pfeil losschnellen); sich her(unter)ablassen; *estemdīdem* (imp. *estemdīda*) frequ. — *estīdem* (frequ.) — *esta* partic. negat. (?): *esta çamde* (M.) die peitsche, die nicht geduldet wird; *esta jemēç nut* (II : 118.) unverbrüchlicher, heiliger eid (cf. *çatta, jūgutta* etc.). ÉO. *esttem, esellem, eslīlīlem*, FS. *aslem*, AS. *eslīm*.

es (K.) öcs, unokaöcs | jüngerer bruder, neffe, jüngerer vetter.

ēt test, tárgy | körper, gegenstand; — *eit* C. — *ētpe* testű, testes | mit einem körper versehen, *tāçray-ētpe* (II : 84.) adj. c. — mit einem bepanzerten körper. — ÉO. *el*.

et (I.) egyszerű | einfach C. — *et-vāz* egyszerű ércz, vas | einfaches metall, eisen C. — ÉO. *al*: *al-γo*, *al-lant* etc.

etem, *etidem*: vid. *edem*, *edidem*.

etik, *etek*: vid. *eitek*.

etmay termő, létre hozó | zeugend, erzeugend, s. erhebend; *tör vanča etmay még* (II : 170.) wiesengras erzeugende fläche. — Cf. *etmem*.

etmem: vid. *edem*.

-etta (K., I.), *-edépta* (K.) postpos. át, keresztül | über, hinüber; *pēt jux-etta* über den hohen wald.

etta (partic.: *ēdem*) fölemelkedő | emporsteigend, sich erhebend; *etta xunt torēyna* (II : 144.) zur zeit der aufsteigenden morgenröthe, cf. *ēdem*.

etta majdnem | beinahe, kaum; *etta man ent* (od. *ent-ēik*) *jōxtem* (II : 128.) es fehlte wenig, dass ich (zur zeit) gekommen wäre.

ettem nézni, tekinteni | schauen, blicken, sehen; *jigden sēm manattem ettesen* die augen eurer väter, schauet meinen augen (eig. mir) ab; *ētīdem*, *eikīdem*, *eittīdem* (f. *ētīttam*) frequ., *ētīttagem* (K.K.) nézni | schauen; *ētteptem* (caus.) mutatni | weisen, zeigen C. — ÉO. *aillem* zeigen, *elttitalēm* sich zeigen. — Cf. szamojed-jur. *adimđeu* zeigen, ost-s. *atelžam* zeigen.

ēu: vid. *ēva*; *ēupe* leányos | mit mädchen versehen; *āi-ēupe* mit kleinen mädchen versehen; *āi-ēupe ēvēy pūgot* (II : 204.) dorf, wo es (viele) kleine mädchen giebt.

eudem, *evedem* (f. *evettem*), *evetem* vágni, nyírni, beretválni, csapni | schneiden, scheren, rasiren, hauen; *kur-evedem* vadat üzni | jagen, das wild verfolgen; *kur-evetta-xui* (poet. II : 146.) vadász | jäger; *ēuba evedem* darabokra vágni | in stücke zerschneiden; *ūgot eudem* feje nyírott | mit einem geschorenen kopfe; *eudīdem*, *evdīdem*, *evedīdem* frequ. — S. *ajdem*, ÉO. *evētlem*, *evētlem*; *evtīlem*, *evtīlem* fr.

euma ? kellemes | angenehm: *nuyen euma*, *jūma most* (II : 112.) es wird dir angenehm(?) u. nützlich(?) sein; es wird dir freude bereiten. — Cf. ÉO. *eumay*, *eumēy* süß, angenehm.

ēva, *ēvē* (*ēu*, *ēv*) leány | mädchen, jungfrau, tochter. — *ēva-ka!* leányka! (a megszólításban) | (in der anrede) töchterchen! mädchen! *ēva-pax* (-*pox*) gyermekek | (tochter-sohn) kinder. — *ēva-tin*: vid. *tin*; *ēvi-da* leánytalan | ohne tochter; *ēvi-da-pax-ta* gyermektelen | (ohne tochter ohne sohn) ohne kinder, kinderlos; *ēvēy* leányos | mädchen-, jungfrauen-; *ēvēy undēp nēy* (II : 74.) frau, die in ihrem inneren mädchen trägt. — S. *ēvi*; ÉO. *ēvi*, *eu*; *ēvi-pox*.

evdem, *evdīdem*: vid. *eudem*, *eudīdem*.

evedem, *evedīdem*: vid. *eudem*, *eudīdem*.

ēvdēp mérföldes (?) | meilig (?): *ei-ēvdēp kāt χatt* zwei tage, während welcher man zu je einer meile (zurückgelegt hat); *ei-ēvdēp kāt χor* zwei flusskrümmungen zu je einer meile (vid. «Irtysch-Ostjaken» II : 50.).

evem (f. *evemtem*) ölelni, csókolni | liebkosen, küssen; *evem tapàl vejem* öllekezni, csókolózni | sich umarmen, küssen; *evemtem* (f. *evemtedem*) liebkosen, küssen; *evemtidem* (f. *-mtittam*) frequ. — ÉO. *evamłalem*.

evidem, *evèdem*, *evètem* (f. *evittem*, *evèttem*), *evitem* hinni | glauben; *us ei χajata ent evètem* (II : 146.). — ÉO. *evèlem*, *evèllem*.

X.

χabeimem (KK.) kiforgatni, ledönteni | herausdrehen, umstürzen. — Cf. *χavèimem*.

χadàn (I.): vid. *χatàn*.

χadàk kalács, fehér kenyér | weissbrod, weizenbrod, semmel. — ÉO. *kálás*. — Cf. *калачъ*.

χadoχ nép, emberek | volk, volkshaufen, leute; *èttide*, *metsir χadoχ üttet!* (II : 152.) schau, was für leute leben dort! (*üttet* plur.)

χadem, *χatem* (f. *χattem*) halni, meghalni (a szipériai folyók «elhalására» is alkalmazva) | sterben, absterben (auch von den sibirischen flüssen; cf. «Irt. Ostj.» I : 15.). — S. *kalem*, ÉO. *χallem*; wog. *kalem*, *kuolem*.

χaga K. játékszer; botoeska, melylyel a gyermekek játsznak | spielzeug, stöckchen, womit die kinder spielen.

χāχrài, *χāχrài-nēy* keresztorrú (madár) | einheimischer vogel mit einem roten kopfe u. einem roten hinteren, nährt sich von fruchten der nadelbäumen: kreuzschnabel (?), eichelheher (nucifraga cariocatactes); *χāχrajev nēy* (poet. II : 22.) = *χāχrài-nēy*. — ÉO. *χoηχra picus*.

χāχrem (f. *χāgardem*) kaparni | kratzen, schaben. — ÉO. *χagartlem*.

χaidem, *χeidem*, *χaiǰem*, *χeiǰem* (f. *χaittem*, *χeittem*) maradni, visszamaradni | zurückbleiben, übrigbleiben; *mane vožem űgot-ta at χaidayot* damit meine stadt nicht ohne haupt bleibt; *χaideptem* hagyni | nachlassen C. — ÉO. *χaislem*, *χaslem*.

χaimak (I.) reszelő | feile C. — Cf. tat. *kaimak*.

χaimem kiáltani | schreien.

χainem ásni | graben C. — S. *kinem*.

χaint, *χánt*; (poet.) *χainet* nyírhéjkosár | korb aus birkenrinde (кузовъ); *χaint-on* a nyírhéjkosár szádja | öffnung, mündung eines korbes aus birkenrinde.

χaiža (I.) olló | scheere C. — Cf. tat. *kajči*, čuv. *χaiža*.

zajamataz (K.) gyám (szülő v. gyermek) | pflege- (ältern o. kind): *zajamataz-anka* gyámánya | pflegemutter; *z-ēva* gyámleány | pflegetochter; *z-jig* gyámatya | pflegevater; *z-poz* gyámfiú | pflegesohn.

zajüt (I., AK.), KK. *zoyet* ember, férfi; emberek; valaki | mensch, mann; jemand; leute (als collectivum); *tāidan, vātān* *zajadet* (plur.) *üttet* reiche, wohlhabende leute leben (da). — *zui-zajät* férfi | mann, (collect.) männer, *nēn-zajät* nő, nők | frau, frauenzimmer; (collect.) frauen; *muγ nēn-zajät söt muγzol, tārās muγzol (tāideu)* (II : 112.) wir frauen haben hundert bündel, tausend bündel. — ÉO. *zoyat* jemand; *ar zoyadet* (plur.) im masse (Hunf.).

zajem hagyni, meghagyni | zürücklassen; *zajajem* (pass.) zurückgelassen, verlassen werden. — ÉO. *zaiem*. — Cf. szamojéd-jurák *hājeu, haijeu*, ost-s. *kalak*.

zaleu halászmadár | seeschwalbe C.; möve (larus). — *zaleuz*, adj. möven-. — ÉO. *zaleu* sterna caspia, auch larus. — S. *kallek*. — Cf. zürj. *ka'la*, szamojéd-jurák *haleu* (larus canus); ostjak. *kalak, kalej*, knd., k. *kailak*.

zalm adv. (?) : vid. *plim*.

zama (I.) hólyag | blase C. — S. *komlan* K.; ÉO. *zomla*.

zamatzai (K.) ? vízi bogár | wasserkäfer.

zamdā, zomdā arczczal lefelé | mit dem gesichte zur erde; umgestürzt; *zamd-ādem, zomd-ōtem* mit dem gesichte zur erde liegend; *zamd-ādem āna* (II : 116.) mit der öffnung nach unten liegende tasse; *zamdā zompēlmem* (II : 116.) sich mit dem gesichte (von der tasse, — mit der öffnung) zum boden kehren; *zamdā it-vaidem* (II : 16.) sich mit dem gesichte zur erde legen. — ÉO. *zomla*.

zamdē, zomdē ostor | peitsche. — *zamdē-vai* ostornyél | peitschenstiel. — S. *kamdi*. ÉO. *zomsa, zomsi*. — Cf. szamojéd-kam. *kamdu*; minuss. tat. *kamdē, tat. kamči*.

zamyà selyemszövet | (seide) seidenzeug. — ÉO. *kamka*. — Cf. *камка*; zürj. *kamka* = tat. *kamka*.

zampēlžem: vid. *zompēlžem*.

zample-zoi (K.) kósza, kóbor férfi | ein mann der sich herumdreht, herumbummelt; *zoi zōt (zoi) zample-zoi* (II : 206.) mann der in fremden häusern herumschländert.

zampletem, zamplitētem: vid. *zompletētem*.

zanasem (f. *zanastem*), *zanatem* (KK.) fölfosztani | auftrennen; *zanasidem* frequ. — ÉO. *zanaslem*.

zanatem (KK.): vid. *zanasem*.

Xanda n. pr.: vid. *Xunda*.

zanda, zandē osztják | ostjake, ostjakisch. — *zanda-zanē* osztják himzés | ostjakisches muster (im ausnähēn), eine art ausnähē

(cf. «Irt.-Ostj. II, 2. taf. fig. 1—3.). — *çanda-çui* (*çoi* KK.) osztják ember | der ostjake. — *çanda-jaç* osztják nép | das ostjakische volk, die ostjaken; *çanda-jagëy* zum ostjakischen volke gehörig; *çanda jagëy sankã türum* (II: 88.) az osztják nép világos világa | die lichte welt des ostjakischen volkes (so wird die obere, sichtbare welt, das irdische leben, im vergleiche mit der dunkeln unterwelt, *it-türum*, *pëtlim-ëmdër* genannt). — *çanda-nëy* osztják nõ | ostjakin. — *çanda-püdën* csalán | (ostjakischer hanf) brennnessel (*urtica dioica*), aus deren fasern leinwand verfertigt wird (vid. Grigorowsky: «Тоб. рыб. вѣд.», 1883. Nr. 13. és «Irt.-Ostj.» I: 44.). — ÉO. *çanda*, *çandë*, *çonda*; S. *kanda*; ÉO. *çanda-polën* nessel.

çandël: *çandël*, *mandël moi udaya* (II: 56.) wenn er die hochzeitsangelegenheiten (?) weiss.

çanëm érinteni, bántani | anrühren, berühren; *çanumdem* hozzáérni | anstossen, berühren; *vit çanumdem* ans land stossen, landen. — ÉO. *çanëmlem* kleben, berühren.

çanëm asszony, feleség; kérõ (férfi v. nõ) | frau, gemahlin; freiwerber (für andere), brautwerberin; *ärda çanëm*, *mostã çanëm* = *ärda nëy*, *mostã nëy*. — *çanëm-çoi* (*çui*) kérõ, vöfély (freiwerbermann) freiwerber. — ÉO. *çanëm*. — Cf. tat. *çanëm* herrin.

çançtatëm rágsálni | nagen; *çançtëy* (II: 198.) rágsáló | nagend.

çanë, *çanš rajz*, *minta* | zeichen, muster; *tãlis-çanë* (*at*), *çatt çanëat* (Dem. II: 18. *çançat*) mit der abbildung des mondes u. der sonne. — *Xanë-jëga* n. pr. «Tarka folyó» | bunter fluss, name eines flusses in dem gebiet der Jesaul'schen jurten (Kl. Kond. wol.). — *çanëpe*, *çanšpe* ékes, rajzokkal, hímzéssel diszített | geziert, gemustert, mit mustern versehen; *çoi çür çanëpe* mit männergestalten; *çatt-çanšpe* mit der abbildung der sonne verziert.

çanžëm (f. *çančëm*) rajzolni, írni, tarkítani | bunt machen, zeichnen, schreiben (cf. *çasëm*). — *çanžëy*, *çančëy* tarka; ékitett | bunt, geziert: *Xanžëy-jëga* n. pr. «Tarka folyó» | «Bunter Fluss», name des nebenflusses des fl. Jarkina (Kl. Kond. wol.); *çanžëy-luk fajdtyúk* | (bunt-auerhuhn) auerhenne; *çanžëy-tãgat* tarka szõnyeg | (bunt-tuch) bunter teppich (aus grober leinwand); *çanžëy çünžã* (K.) tarka gyapjuzsínõr, melyet a menyasszony a vendégeknek szétoszt | bunte schnur aus wolle, den die braut nach der hochzeit den gästen verteilt (cf. *çirt*, «Irt.-Ostj.» I: 141.). — *çanžëp* ékitett, hímzett | geziert, gemustert; *tëget-võje çanžëp rõt* (II: 196.) mit vogelgestalten verziertes boot.

çanš: vid. *çanë*.

çanãdem (f. *çanãtëm*) elbújni | sich verstecken. — ÉO. *çanãtëm* verstecken, verwahren. — Cf. zürj. *kanjal*- sich einschleichen.

çãndëp, *çãndëp*, *çõndëp* lépcsõ, hágsó | treppe, leiter. — *rëp-*

zāydep partlépcső | (steiles ufer-treppe) stufen, welche das empor-klimmen eines steilen ufers erleichtern. — S. *kandep*; ÉO. *zoyz̄t̄ep*; vog. *kayeltep*.

zansà pipa | tabakspfeife; *zansà tadem* pipát szívni | die pfeife rauchen. — S. *kansa*, ÉO. *zonsa*. — Cf. *szamojéd-osztj. kanzá*; koibal *kazsa*; tat. *kansa*.

zapimem (f. *zapimedem*) törni, letörni, ketté törni | brechen, abbrechen, in zwei brechen; cf. *zabéimem*.

zar tér, síkság; erdő | platz, raum, ebene; wald. — *zāt-zar*, *zōt-zar* házpadló | (haus-raum) fusboden. — *jākta-zar*, *jōkta-zar* táncz hely | (tanzen-platz) tanzplatz. — *jāntta-zar* játszó hely | (spielen-, ringen-platz) spielplatz, ringplatz («ТОРЪ» in russ. märchen). — *pūm-zar* rét, gyepes tér | (gras-ebene) wiese C. — *tant-zar* szántóföld, gabonamező | (korn-ebene) ackerfeld C. — *vat-zar* pad, lócza, fekvő hely | (eng-raum) unbewegliche bank, bettgestell. — *zar-tas* prémes, bundás állatok, becses bőrök | (wald-pelzwerk) pelztiere, pelzwerk. — *zarey* téres; sik | mit einem freien platze, mit einer fläche; *zarey-voš* mit einem platze versehene stadt (steter beiname einer ostjakischen festung). — S. *kara*, ÉO. *zār*, *zāra*; *jentta-zār*.

Xārda-voš n. pr. Xarda-stadt, name einer ehemaligen ostjakischen erdfestung am ufer des flusses Jevra, welcher in den oberen (od. Satyschin'schen) Tumàn see fällt (in dem östlichen teile des Turin'schen kreises [Tob. gouv.]).

zardagan (K.) ölyv | habicht. — Cf. alt. tat. *kartaga*.

zarña, *zarñi* (KK.)? cserzett bőr | gegorbene haut; *zarña sãu sōgoda* gleich einer gegorbenen elsternhaut.

zartemden szidni, megszegyeníteni | schelten, beschämen; *mañemna te-zartemdājem* (II: 98.) von meinem jüngeren bruder wurde ich beschämt.

zarzagan C.: vid. *zardagan*.

zasar-juz (K.) kormányvezető | steuerruder.

zasem (f. *zastem*) tarkítani, rajzolni, írni | bunt machen, zeichnen, schreiben; *zasta-zui* (*zoi*) író ember | schreiber. — Cf. *zanžem*. — ÉO. *zaslem*.

zāsēm: vid. *zōžēm*.

zāsñài hangya | ameise; *Xasñài-teu* n. pr. «hangyató» | (ameisen-see) kleiner see westlich von den Zingalin'schen jurten. — ÉO. *zāsña*.

zacēm penész | schimmel; *zacēman*, *zacman*, *zasman* penészes | schimmelig, verschimmelt; *zacēman-saxape* mit einem verschimmelten gewande (v. leichnamen). — ÉO. *zēsām*.

zat (az egyes és tízes számnevek kapcsoló szócskája) | (partikel, durch welche die einer u. zehner der zahlwörter mit einander verbunden werden; z. b. *kāt-zat-jon* zwölf; *tābet-zat-jon* siebzehn.

zat (I.) készlet | vorrath C.

zat, *zatt* (I., AK.), O. *zatl* nap (idő és égitest) | tag, sonne. — *zat-ät* éj és nap | (tag-nacht) die zeit von 24 stunden; *zudem zat*, *zudem-ät* drei tage u. drei nächte, dreimal 24 stunden. — *zat-zon* napkirály | (sonne-könig) sonnenkönig (in märchen); *zat-zon-éva* napkirály-leány | (sonne-könig-tochter) tochter des sonnenkönigs. — *zat-jānzai-sa* naptáj, naptáj felé | sonnengangseite, nach der sonnengangseite (gegensatz zu *jit-perey-sa*). — *zat-küttép* dél | (tag-mitte) mittag; *zat-küttép-jūraz* (-jōroz KK., Dem.) (II : 140.) déltáj | (mittag-gegend) süden; *zat-küttép-tāt* (II : 108.) déli idő | (mittag-zwischenzeit) mittagszeit. — *zat pāznōt* die sonne gieng auf; *pā-ganta zat ozteja* (II : 144.) als die aufgehende sonne (am himmel) war; *zat-pāganta-vōt* keleti szél | (sonne-aufgehend-wind) ostwind. — *zat-vōt* déli szél | (sonne-wind) südwind. — S. *kal*; ÉO. *zatl*, *zotl*; KV. *zotl*; ÉO. *zatl-küttép*.

zāt (AK., I.), KK., Dem. *zōt* ház, sátor, földkunyhó | haus, zelt, erdhütte. — *zāt au* ajtó | (haus-öffnung) tür (cf. *zōtōy* KK., Dem.); *zāt-āu-lok* (I., AK.) ajtókilincs | türing, türklinge; *zāt-āv-ōdēy* (ōtēy) ajtószél; ajtóoldali fal | (tür-ende) türrend; hintere wand des hauses, wo sich die tür befindet (gegensatz zu *mūt*); *zāt-āv-vēs* ajtónyílás | türöffnung. — *zāt-zar* házpadló | (haus-fläche) fussboden, diele. — ÉO. *zot*, *zat*.

zata, *zatai* halott | todt, verstorben. — ÉO. *zala*.

zatān, *zadān* tatár | tatar, tatarisch. — *zatān-zui* (zoi Dem., KK.) tatár ember | (tatar-mann) tatar. — *zatān-jaz* tatár nép | die tataren, das tatarenvolk. — *zatān-oxčam* háromszögletű «tatár kendő»; egy három csillagból álló csillagkép | (tatar-tuch) dreieckiges tuch (татарская косынка); ein aus drei sternern bestehendes sternbild. — S. *katai ku*; ÉO. *zatai-zo*.

zatasem mozogni, előre menni | sich bewegen, vorwärtsgehen; *tavet ei kurēm itpeja čoken zataset* (II : 116.) das pferd bewegte sich kaum schrittweise vorwärts. — ÉO. *zatlem*.

zatem: vid. *zadem*; *zatem* halott | todt, gestorben (von menschen u. fischen, z. b. *it-zatem sōrt* ein todter hecht). — *zatēy* haló | sterbend, todt; *zatēy zatt*, *zatēy türum* halál napja, ideje | der tag des todes; *zatēy-es* KK., O. temető | begräbnissplatz, friedhof; *Ūrda-zatēy es* n. pr. (helden-friedhof) name eines punktes 3 werst von den Trenkinschen jurten (Teml. wol., Tob. distr.), wo man metallene gegenstände aus alter zeit gefunden hat. — Cf. ÉO. *zalem*; *zal-as*, *zal-is*.

zatze (KK.)? száraz | trocken: *juz zatze jim néva toz éytāinen* (II : 196.) an den schönen trockenenen (?) zweig des baumes, (dahin) wurde es aufgehängt.

Xat-zoy-pūgot n. pr. ostjakischer name der Krasnojarschen jurten (kl. Kond. wol.).

zatey zat (poet. *zateyet zat*) reggel | morgen; vid. *zotén*.

zatém: vid. *zatém*.

zatén, zattén napos | sonnig; *zatén zat* sonniger tag; vid. *zat*.

zatl, zotl (KK., O.) nap | sonne, tag; vid. *zat*.

zatl-sui (AK. O.; poet. *zattem-sui*) napoldal | (sonneseite) süden. — ÉO. *zatl-sui*.

zatkén ? herélt | verschnitten (?); *zatkén vōje* (II : 48.) rén-ökör | verschnittenes rentier. — ÉO. *zapti, zopt*. — Cf. jur. *háhta, háhte* rentierochse.

zatt nap | sonne, tag; vid. *zat, zatl*. — *zattivet* (abl.) nappal | bei tage C.

zatta (adj. negat.) haláltalan | unsterblich; *zatta jink* (II : 128.) élet vize | lebendes wasser (in märchen); *zatta nērem* (ibid.) élet vesszeje | lebens-gerte (in märchen; cf. *esta*).

zattem mozgatni, elhelyezni, máshova tenni | bewegen, versetzen, anderswohin stellen. — ÉO. *zadltalem*. — Cf. *zatasem*.

zattén: vid. *zatén*.

zavéjem (fut. *zavéitam*; KK.) (II : 194.) előbukkanni, a víz felszínére emelkedni | an die oberfläche kommen, emportauschen; *zavéimem* mom.; *zavéptem* előbuktatni, a víz felszínére előhozni | auf die oberfläche bringen, hervorbringen. — Cf. *zabéimem*.

zeide unoka | enkel; *zeidega, zeidege* dim. enkelchen. — ÉO. *zél*.

zeidem, zeitem, zeigem (imper. *zeiga*): vid. *zaidem, zaiigem, zein, zeina* (K.) n. pr. a kórterjesztő szellemek sergeinek vezére | böser geist, führer der heerscharen der bösen, welche die menschen mit krieg (d. h. mit seuchen) überziehen; *Xeinena éne tatna tum jūytai* da kam der engel des todes mit einer grossen heerschar (auf uns) gezogen («Irt.-Ostj.» I : 103; II : 86, 228.). — ÉO. *zén* seuche, pest: *zén-nē* gespenst. — Cf. minuss. tat. *Aina*, alt. *aina* böser geist, teufel.

zeintem (KK.; poet.) hátrahagyni | zurücklassen (vid. *zeidem, zeigem*): *juz zatze jim nēvna totta zeintenen* (auch *zeitenen* II : 198.) auf dem schönen trockenem (?) zweige des baumes, da liessen sie (ihn).

zeiredem, zeredem (f. *zeiretem, zerettem*) bosszankodni, haragudni | sich ärgern, zürnen, *nēyet pēta zeirett* (II : 122.) er zürnet auf seine frau; *pai zeirett* (die gewitterwolke zürnet) es donnert.

zer, zera: vid. *zēr, zēra*.

zeredem: vid. *zeiredem*.

zerem (f. *zertem*) ásni | graben. — ÉO. *zērlem*.

Xēs-unt n. pr. name eines erhöhten ortes 15—20 werst nördlich v. Selijarsk (Tob. kr.), wo in früheren zeiten helden gekämpft haben sollen.

zér, zéra zsák | sack. — *söz-zér* bőrszák | ledersack, beutel. — *matúz-zér* puskatok | flintenfuttermal. — *zér-vāz (vōz)* csomó pénz | (sack geld) eine masse geld. — ÉO. *zér, zéra*; *zér-soz*.

zobodem (Dem.) felfordítani, ledönteni, kifordítani | umstossen, umstürzen, herausdrehen; *zoboğem* letörni, lehasítani | abbrechen, abspalten.

zoda mi? hogyan? | was? wie? *zoda, zodai, zodaít* hova? wohin? *zodàn* hol? | wo? vid. *zota, zotci, zotàn*.

zodai-zunt: vid. *zudai-zunt*.

zōdamet (Dem.) hatodik | der sechste: vid. *zūdamet*.

zōday (C.): vid. *zōdēp*.

zōdap (C.): vid. *zōdēp*.

zōdem, zōtem (fut. *zottem*) a) kifogyni, véget érni, elhaszná-lódni | verbraucht werden, endigen; ausgehen; *man vegem zōtöt*: ich bin müde geworden, ich bin von kräften gekommen (eig. meine kraft wurde aus); *kačem zōtöt*: vid. *kač*; *kouliņ sūmet nēgna ēttidemen ent zōttat* (II: 162.) der schellende birkenbaum wird, so viel ihr auch hinschaut, nicht zu existieren aufhören; b) az éjt eltölteni, meghálni | die nacht verbringen; *āt zodem* id.; *čivēy āt zōtteukenne* (II: 52.) wenn wir die nebelige nacht verbracht haben. — ÉO. (*āt*) *zōllem*; S. *kūlem*; KV. *kuolem, kōlem* die nacht zu bringen.

zōdēy, zōtēy hattyú | schwan. — *zōday, zōtey* C.; ÉO. *zotay, zōtēy*; S. *kōtten*.

zōdēp háló | netz, zugnetz. — *zōdēp-ponz* a háló szélessége | breite des netzes (срѣнь невода). — *zōdap* C.; ÉO. *zōlēp*; vog. *kulop, zulp*.

zōdozta (C.): vid. *zōt-ozta*.

zōgosta (II: 142.) sár, por, pizok (a csizmán, lábon) | kot, schmutz, welcher an den stiefeln haften bleibt; *kur-zōgosta* láb-pizok | fussschmutz.

zōgotmem (mom.): vid. *zōztem*.

zōztem (fut. *zōgottam*, ger. *zōgotmen*) futni, nyargalni, folyni | laufen; im trabe laufen; rinne; *tav zōgott* das pferd läuft im trabe; *zōgotta vōje* futó állat (ellentétben a szárnyással) | laufendes tier (vierfüssler, im gegensatze zu *tēgetta-vōje* «fliegendes tier» vogel); *zōztidem* frequ.; *zōgotmem* (mom.), *-mīdem* (frequ.). — S. *kogolem*, ÉO. *zōzollēm*; *zūgolmalem* etwas laufen, zu laufen anfangen.

zoi (pron.): vid. *zoje*.

zoi (Dem., KK.) férfi, hím | mann; männchen (dual. *zoižen, zoježen*; plur. *zoi, zojet*) vid. *zui*. — *zoi-zojet* (Dem., KK.) férfi (mann-mensch) mann. — *zoi-nēy* (Dem., KK.) férfi-nő, emberek (mann-weib) menschen. — *zoi-sos* hölgymenyét himje | hermelin-männchen. — *zoi-čāvēr* hím nyúl | hasenmännchen. — *zoi-vānder*

hím vidra | ottermännchen. — *zojen* (KK.) adj.; *zojen nēj* férjezett asszony | verheiratete frau. — *zojep* (AK.): *sot-zojep moi* od. *tat* aus 100 männern bestehender hochzeitszug od. kriegshaufen (cf. *χuiπ*). — *zojet* (Dem., KK.; poet.) ember, férfi | mensch, mann; *ār-zojet* zahlreiche männer (= *ār zoi*). — ÉO. *zo, zoi, zui*.

zoidem (f. *zoitem*): vid. *zojedem*.

zōimem (II : 90.) apadni (vizről) | sich vermindern, fallen (v. wasser). — ÉO. *zōjimlem*.

zoipesem (KK.; poet.) ? fortziehen; *Morda-még-zoi zoipesöt jim jija* (II : 30, 180.) zu den schönen gewässern des südländers zog (?) er (sie) hin.

zoje, zoi (pron.) ki? a ki, bárki | wer? (relat.) wer, wer auch, irgendein.

zojem (fut. *zoitem*) érinteni, találni; jutni | anstossen, anhängen; treffen; zukommen; *nuyen zoita tagen* (II : 54.) der platz, der dir zukommt; *tinedeu zoita viš* (II : 54.) bis (zum platze), der ihnen beiden zukommt; *juga zojet* er stieß an den baum an; *tu namasa, keda zojöt* er überlegte (tkp. bewegte den sinn u. das wort). — pass. *zojājem* getroffen werden; *vōtna zojājemvom* winde ergriffen werden; *zojūdem* frequ.; *zoitem, zojitem* (f. *zojittedem*) látni (czélozva): érinteni | treffen (tr.), anhängen (tr.), anrühren (tr.); *kēdet zoita zui čuba tūdāi* (II : 54.) wurde der mann in den arm getroffen, bringt man ihn in stücken weg; *ētīde sarge, zoda zojittedeu* (II : 10.) sieh mal wohin wir treffen werden. — *zoitem, zotem* treffen, anhängen, anrühren. — *zōimem* mom.; *zoimedem: eiték vōt sor jaudēmna zoimedet sagāt* als sie vom raschen hauche des kalten windes berührt wurden. — *zojedem, zoidem* (f. *zojettem*) mozgatni, megérinteni | bewegen, anrühren, *ou tārēm sor vegna zoidem tunket* (II : 38.) da ich von der schnellen kraft der starken strömung getroffen werde. — *zojedājem* (pass.): *tuna kunžat zojetā* sie berührte sie (die krampe) mit den nägeln.

zōjem hamu | asche. — *zōjem-jink lūg* | lauge. — ÉO. *zojem, KV. zulem*.

zoloχ (K.) ? gyér, nem sűrű | undicht (?): *zoloχ jōt te-χanatāi* (II : 30.) der undichte saum trennt sich auf.

zom kivájt fatörzs, koporsó | ausgehöhlter baum, sarg (in Sibirien bestehen die sarge aus zwei hälften eines ausgehöhlten baumes). — *zom-juχ* koporsó | sarg. — ÉO. *zom* grab, *zom-juχ* sarg, KV. *zomel* grab; szamojéd-kamass. *kom* grab; minuss. tat. *kom, komde* grab.

zomdā adv.: vid. *zamdā*.

zomd-ōtem: vid. *zamdādem*.

zomdē (C.): vid. *zamdē*.

zōmēs, zūmēs koboz | tatarisches saiteninstrument, welches früher bei den tataren u. süd-ostjaken im gebrauch war; violine. —

zomas C. — cf. min. tat., kam. *kōmes*, tat. قمبر. kirg. قودز eine art dudelsack od. pfeife; jedes musikalische instrument.

zompélem, *zumpélem* felfordúlni, fölborúlni | sich umdrehen, umkippen (intr.); *tég rötna üdem mégdat-jaytat jinya zompélet* (II: 76.) die einfachen leute, die in dem boote waren, kippten ins wasser um. — *zompélmem*, *zumpélmem* (mom.). — *zompélžem*, *zumpélžem*, *zompélžem* felborítani, felfordítani | umdrehen, umkippen (tr.), umwerfen (gewöhnl. einen gegenstand: ein boot, eine tasse etc.). — *zompletem* (KK.), *zampletem*, *zamplettem* felborítani (ladikot, vedret), összedönteni (tárgyakat), a fejen keresztül fölvenni valamely ruhadarabot (pl. a maliczasubát, pánczélínget stb.) | umdrehen, umkippen (ein boot, einen eimer), umwerfen, umstürzen (viele gegenstände); anziehen (von einem kleidungsstücke, das über den kopf angezogen wird, wie eine malitza, panzerhemd (II: 96.) u. s. w.); *zompletüdem* frequ. — EO. *zombéltlem* umwerfen.

zon, *zan* fejedelem, király, czár, khán | könig, kaiser, chan. — *nouva-zon* czár («fehér khán») | (der weisse kaiser) beiname des russischen kaisers. — *zon-éva* fejedelemleány | königstochter. — *zon-paz* (poz) fejedelemfi | königssohn. — *zon-tét* (hivatalosan bélyegzett) ölmérték | (könig-faden) ein offizieller gestempelter faden (= 3 arshinen). — *zon-voš* királyi székváros | (könig-stadt) hauptstadt, — S. *kan*; ÉO. *žān*, *zon*. — Cf. tat. *zan*.

zon test, gyomor, has | leib, magen, bauch. — *zonai* magen C. — *zonop*, *zonpe* testes, gyomros, hasas | mit einem leibe, magen, bauch versehen; *nur-zonop* (II: 88.) kopasz hasú | mit einem kahlen bauche; *tundéy-zonpe* (II: 198.) mit einem magen aus borke; *notéy-zonpe zota vándér* (II: 60.) gleich einer otter mit einem sich verjüngenden (eig. nasigen) leibe. — *zonéy* hasas, gyomros, terhes | mit einem grossen magen, trüchtig, schwanger. — EO. *zon*.

zonaza (I. ünö) | junge kuh C.

zondak komló | hopfen; atragene alpina, deren weibliche blüten mit zweigen auch in der bierbrauerei der ostjaken verwendet werden (vid. «Irt.-Ostj.» I: 111.). — Cf. tat. *kumlak*, alt. *kumdak*.

zondem, *zundem* (fut. *zonttem*, *zunttem*) menekülni, elfutni | entfliehen, die flucht ergreifen; *zonttem* (f. *zonttedem*) id. C. — *zondemem* (mom.). — *zondéptem* (caus.) elrejteni, megőrizni | verstecken, verwahren. — S. *kondem*; ÉO. *zonttem*, *zondétem*. — Cf. szamojéd-osztj. *kūnak*, *kūnay*; jenis. *huneo*, *kunébo*.

zōnžam, *zōnženedem*, *zōnžmem*: vid. *zōnam*.

zōnéy part, folyó széle | rand, ufer, strand. — *sārat-zōnéy* tengerpart | meerstrand. — *zōt-zōnéy-vés* a háztetőn levő füstnyílás | (haus-rand-öffnung) öffnung im oberen teile des hauses (der

erdhütte, des zeltés) für den ausgang des rauches, rauchfang. — ÉO. *zõt-zuvvés*.

zõnéya postp. (lat.) mellé | nebenhin; *zõnéyna* (loc.) mellett | nebenan, neben. — ÉO. *zõnéy*, loc. *zõnyya*.

zõnéy-pete hónalj | achselhöhle. — ÉO. *zõnéy pat*.

zõnt forró láz; betegség | hitziges fieber, krankheit. — *zõntem* (f. *zõnttem*) betegnek lenni; láztól gyöttrődni | im fieber sein, krank sein; *zõntle-zõi* beteg, láztól gyötört ember | mann der im fieber liegt, kranker mann. — ÉO. *zõnslem* krank sein.

zõnem hunyorogni | blinzeln (mit den augen). — *zõnemdem*. ÉO. *zõntlem*; *zõnemtalem*, vog. *kuantem*.

zõnyam, *zõnyam* (f. *zõnytam*) mászni, fölhágni; a folyón fölfelé haladni | klettern, emporklimmen, eine trefpe ersteigen; den fluss hinauffahren od. schwimmen; *zõnyta kera* (II : 210.) (den fluss) hinaufsteigender Sterljäd. — *zõnydép* (KK.): vid. *zõnydép*. — *zõnyenedem*, *zõnyenedem* (inchoat.) hinaufzusteigen anfangen. — S. *künydem*; ÉO. *zõnyalem*.

zõp ladik, csolnak | kahn, boot. — *zõp-juy* ladikfa | (kahnbaum) starker zum bootzimmer tauglicher baumstamm, espe. — *zõp-vérda-zõi* (*zõi*) (II : 192.) ladikkészitő ember | (boot-machemann) bootzimmerer. — ÉO. *zõp*, *zõp*; *zõp-jüy*.

zõr (II : 48.) kiáltás | schrei.

zõr kéreg, héj | rinde; vid. *zõrey*, *zõrt*.

zõr folyóvonal, a folyónak két forduló közt levő egyenes szakasza | sichtbare fläche eines flusses zwischen zwei krümmungen (πῆεο). — ÉO. *zõr*.

zõr rénökör | rentierochs. — *zõr-jaran* rénes szamojéd (rentier-samojede) beiname der samojedden; *zõr-jaran-ima*, *-nai*, *-nëy* szamojéd-asszony | samojeddenfrau, samojedin. — *zõr-tant rénmoha* | (rentier-korn) rentiermoos (cf. *vata-tant*). — *zõr-võt* mocsári áfonya | (rentier-beere), moosbeere, sumpfbeere (*vaccinium oxycoccus*; КЛЮКВА). — *zõrum-kurpè* (poet.) (II : 24.) rénökörlábú | mit rentier-beinen, schnelfüssig. — S. *kär* ochse; ÉO. *zõr* männchen; rentierochs; hengst. — Cf. zürj. *kör*; szamojéd-jur. *hõra*, osztj.-szam. *kor-hyr* stier, hengst.

zõr, *zür* alak, kép | bild, gestalt, form, *zõràt* (instr.) in der gestalt: *pai zõràt* (II : 38.) in der gestalt einer gewitterwolke; *sõrt zõràt* (II : 38.) in der gestalt eines hechtes; *tuvu-zõi ündëy zõr* (II : 90.) der mann selbst in seiner eigenen gestalt; *zõi-zür-zanspe*: vid. *zanëpe*.

zõrape alakú, képü | von der form, von der gestalt; *manvedem-zõrape vediy nai* (II : 24.) eine schöne jungfrau von solcher gestalt, die ich (zur frau) nehmen würde. — ÉO. *zõr*, *zõrpi*.

zõramëy ékes, díszes, szép | schön, schmuck, geputzt. — ÉO. *zõrãmëy*.

zorànt: vid. *még-zorànt*.

zoràs alak, k ep | bild, gestalt, form; *zor asat* (instr.) in der gestalt: * ai-tunt zor asat* (II: 140.) in der gestalt einer jungen gans: *tuva-zui zor asat totumd ot* in seiner eigenen gestalt wuchs der mann selbst vor ihm auf. —  EO. *zor as*.

Xordag ol n. pr. egy szellem neve | schutzgeist der Lymkojew'schen jurten an der Demjanka.

zordem h amozni, ny uzni | sch alen, schinden; *n ur em s av s ugota te-zor ajem* (II: 90.) wie bei einer hainelster wurde mir das fell abgestreift. — Cf. *korolem*.

zordem ugatni | bellen; *zord idem* (frequ.). — Cf. *zoredem*.

zoredem, *zorodem*, *zordem* ki altani, ugatni | schreien, bellen. —  EO. *zor tlem*, *zorotlem*.

zorem (f. *zordem*) h amozni, ny uzni, verni | sch alen, schinden, pr ugeln. — *zor idem* (frequ.): *zorimem* (mom.), *zorim idem* (frequ.). — Cf. *zordem*, *zursadem*. —  EO. *zorolem*. — Cf. z urj. *k irs *; szamoj. *kerap*; kam. *khirlim*, ost-s. *kerap*.

zore  ? k erges | rindig: *zore  rit* (II: 90.) fedett ladik | gedecktes boot, boot mit einem dache aus borke.

zort, *zor* h ej, k ereg | haut, rinde: *s au-n ey zorda t uk ot* (II: sie kroch in die elsterhaut; *zordat n ank* (II: 24.) rindiger l archenbaum.

z ort uteza, falu | strasse; dorf. — *p ugot-z ort* dorfstrasse. —  EO. *k ort*, *k urt* ostjakische ansiedelung. — Cf. z urj. *gort*; votj. *gurt* haus, dorf.

zos (egy n ov eny neve) | ein einheimisches gew achs (II: 190.).

z os (I.) egy kacsafaj | entenart C.

zos h ugy | harn. — *zos-j ink* (harn-wasser) harn. — *zosem* (f. *zostem*) hugyozni | harnen. —  EO. *zos-j ink*; *zoslem*.

zosar (= *zos- ar*?) b oles o-moha | moos in der wiege, das den harn einsaugt; *zosare-pai* (II: 158.) mooshaufen in der wiege.

zoc az  el eskamra | speicher, kammer.

zoc em (f. *zot cam*)  erteni, tudni | verstehen, k onnen; *namset ent zot cet* sein sinn versteht es nicht (d. h. seinem sinne ist es zuwider); *t eg rut zot cet* sie k onnen russisch (sprechen). —  EO. *zoslem*.

zoc em, *zuc em* (f. *zot cam*, *zut cam*) k osz alni, k oborogni | herum-bummeln; *zoi z ot* (*zoi*) *zot ca zoi* (II: 206.) mann, der in fremden h ausern sich herumtreibt, bummeler; *zoc imem* (mom).

z oz em, *z oz em*, *zoc em*, *z os em* forr o | heiss (cf. *z as em*); *z oz em-j ink* forr o l e, leves | (heiss-wasser) br uhe, suppe. — *z osmettem* forralni, melegíteni, f ozni | heiss machen, w armen, kochen; *z osmett idem* (frequ.). —  EO. *z os em*, *z as em*, *z osim-j ink*; *z osm eltalem* *z asm etlem*.

zot nap | sonne, tag: vid. *zat*.

z ot (KK., Dem.), I., AK. *z at* h az, s ator, f oldi kunyh o | haus,

erdhütte, zelt. — *még-χōt* földház | (erde-haus) erdhütte. — *san-χōt* (sand-haus) erdhütte. — *Tonχ-χōt* n. pr. (geist-haus) name der Tschilikan'schen u. Jermakow'schen jurten (Kl. Kond. wol.). — *tūrum-χōt* egyház, templom | (gott-haus) kirche. — *šam-χōt* gyertya-tartó | (licht-haus) leuchter. — *χōt-χōnēn-vēs*: vid. *χōnēn*. — *χōt-jīnet χoi*? (II: 86.) — *χōton* (Dem.), KK. *χōtōn* (= *χōt-ōn*, *χōt-ōn*) ajtó | (haus-öffnung) tür (cf. AK. *χātau*): *voš-χōton* városkapu | stadtpforte; *χoton-kera* (-*tēra* Dem., KK.) ajtósarok | türhaken, türangel; *χoton-lok*: vid. *χātau-lok*; *χōton-ōdēn*: vid. *χātav-ōdēn*. — *χōt-oyta*, *χōdoχta* háztető | (haus-oberes) dach. — *χōt-suy* házszöglet | hausecke. — *χōt-tayēt* háztető | hausdach. — *χōt-tunda* házfedéshez használt nyírhéj-darabok | (hausborke) zusammengenähte borkenstücke, welche zum decken der zelte gebraucht werden. — *χōt-ūχ* házi úr | (haus-haupt) hausherr, familienhaupt. — *χōt vēr kurdem* házi munkát végző | im hause arbeitend, hausarbeiten verrichtend; *χōt-vēr kurdem* (v. *vērantem*) *ort nēn-īma* (II: 46.) n. pr. hausarbeiten verrichtende sclavenmagd (ein beiname der sclavinnen). — *χōtēn*, *χōtay* (KK.) házbeli | zum hause gehörig, haus-. — S. *kāt*; ÉO. *χōt*, *χāt*; *χōt-langēl*.

χōt (Dem.) hat sechs: vid. *χūt*.

χōt, *χōta* (pron.) mi? | was? *χōta*, *χōda*, *χōt* (adv.) hogyan? | was? wie? wie so? *nēnema χōta vērdem*? (II: 158.) was mache ich mit meiner frau? *tēj ānen χōta nēnēt*? (II: 116.) was wollte diese tasse sagen? — *χōt-at*, *χōd-at* valami | etwas; *χōu χōtat jānχittan* (II: 126.) du bist etwas lange ausgewesen; *man χōt-at jāχtam* (II: 104.) ich gehe auf etliche zeit weg; *χōt-sagat* (C.) adv. interrog. et relat. hogyan, a hogyan | wie. — *χōta*, *χōtai*, *χōtail*, *χōda*, *χōdai*, *χōdait* hová? | wohin? *χōdait-pa* (II: 110.) ugyan hova? | wohin denn? — *χōtān*, *χōdān* hol? | wo? — *χōte* (*χōt*) honnan? | von wo? — S. *kott*, *kotti*, ÉO. *χōda* wo?; S. *kolnam*, ÉO. *χōl* wohin? *χōdē*, *χōti-sagat*; S. *kot*, ÉO. *χōltša* woher.

χōtem: vid. *χōdem*.

χōtēn (C.): vid. *χōdēn*.

χōten χat (poet. *χōtenet χat*) holnap | morgen. — ÉO. *χōleut χatl*.

χōtēmēm (f. *χōtēmēm*) megszerezni, elérni, elnyerni | erlangen, erwerben, in erfüllung bringen, können; *jim nemet χōt χōtēmōt*? (II: 12.) wodurch (eig. von wo) gewann er seinen schönen namen? *omat χōtēmēm birni*, módjában lenni | die möglichkeit haben, im stande sein: *omat en χōtēmēm* keine möglichkeit haben, nicht im stande sein; *jaran menda omat ent χōtēmēt* (II: 64.) der samojede hat keine möglichkeit zu gehen (cf. *omat tājem*). — *χōtēmēm* (f. *χōtēmēm*) megszerezni, előkeríteni | erlangen, erwerben, erbeuten; *χōi χōtēmōt*, *vegey χōi* (II: 8.) einen kräftigen mann hat sie sich erworben; *at-χōtēmēm*: vid. *at*. — ÉO. *χōlēmēm*.

çötëy: vid. *çötay*.

çotërmaç vad | wild.

çotojãnyat (= *çot-jãnyat*) holnap | morgen.

çotoy vid. *çõt-oy*.

çöttem (f. *çöttedem*, *çöttadem*) elfogyasztani, kiadni | verbrauchen, ausgeben; *çöttüdem* (frequ.); cf. *çödem*. — ÉO. *çöltéptalem*.

çotem: vid. *çoitem*.

çou, *çü* hosszú, tartós | lang, langwierig; *çou-van* hosszú, avagy rövid | lang oder kurz; *çou üdäi*, *van üdäi* id. — *çov-oxtëp* hosszacska, hosszas | etwas lang C. — *çova* (lat.) messze, soká | lange, weithin; *jít*, *nübot çova çantëa*, *vana çantëa çöta menöt* (II: 144.) er ging in das haus. wo langes od. kurzes zeitalter (der menschen) geschrieben stand. — *çovàn*, *çouvèn*, *çovàn* (loc.) messze, régtől fogva | fern, längst, weit. — *çovat* (instr.) hosszan, tartósan | lang, gedehnt; *çovat tovottem* langsam rudern. — *çovatta* messziről | von weit her; *çovatta* (v. *çovët*) *jüvem çui* (II: 52.) von weit her gekommener mann. — *çovatta* hosszúságú | von der länge. — *çovàn*, *çounpe* hosszú | lang; *tülsippe är tabet çounpe är tabet jãnyet* (II: 108.) wie viel zahlreiche wochen der monat nicht zählt, tranken sie (eig. monatliche viele wochen, lange viele wochen tranken sie). — S. *kouç*, ÉO. *çü*, *çuv* lang; S. *kokko*, ÉO. *çuva* weithin; S. *kovan*, ÉO. *çuvna* fern; S. *çovat* weit, lange, ÉO. *çuvat* länge. — S. *kovatta*, ÉO. *çuvëta*, *çuvëta* von weit her; ÉO. *çuvat* länge.

çouy, *çouvëy* ? csengő (hang) | schellend: *sëley sei*, *çouy sei jãnyat* (II: 164.) ein klingender, schellender laut ist hörbar (eig. geht).

çoutem, *çouvëtem*, *çovotem* magától eltaszítani, a parttól eltaszítani; usztatni | von sich stossen, wegstossen, vom ufer abstossen; flössen; cf. *çobodem* (Dem.). — *nëk-çoutem* (*çovëtem*) a parttól eltaszítani | vom ufer abstossen; *noç-çoutem* (*çovotem*) fölbuktatni (a vízből) | auf die oberfläche bringen. — *çovëmem* a víztől vitetni, üszni | vom wasser getragen werden; *nëk-çovëmem* a parttól magát eltaszítani | sich vom ufer stossen; *noç-çovëmem* fölbukkanni, fölmerülni | an die oberfläche kommen; cf. *çavëmem*. — ÉO. *çullem*, *çuvëtillem* flössen.

çouva: vid. *çou*. — *çouvas*: vid. *çovas*. — *çouvèn*: vid. *çovàn*. — *çouvëy*: vid. *çouy*. — *çouvëtem*: vid. *çoutem*. — *çova*, *çovàn*: vid. *çou*.

çovarot (K.) ? sárga | gelb (?).

çovas, *çouvas* (II: 62.) ősz, őszhajú | weisshaarig(?). — *çovas-üçop* mit einem weisshaarigen (?) haupte.

çovat, *çovatta*: vid. *çou*.

çovèn, *çovët*: vid. *çou*.

çovëtem: vid. *çoutem*.

çü: vid. *çou*. *Xu sasëltem tav tançem jütmaç ürt* n. pr. (II: 22.)

lange getrocknetes pferdebein brechender held, name eines helden der Emderstadt.

zudai-γunt = *zodai-γunt* (C.) reghajnal | morgenröthe.

zūdamet, *zōdamet* D. hatodik | der sechste; vid. *zut*.

zūdandem (C.): vid. *zūdēndem*.

Xuday-pēlek-pūgot n. pr. ostjakischer name der Belogorski-schen jurten (Berez. distr.).

zūdat hatonként | je sechs C.: vid. *zūt*.

zūdem három | drei. — *zūdem kes* háromszor | dreimal. —

Xūdem-γui-jianka n. pr. (II : 144.) drei-brüder-schwester, name einer märchenheldin. — *Xūdem-pēlek-tāgēta iga* n. pr. (drei-gegenden-bewachender-greis) name eines geistes, der als patron der drei Zingalin'schen jurten angesehen wird. — *Xūdem sāgem videt vot āttentivem* (II : 86.) n. pr. name des sohnes des helden *Soγ-γuš-γoi*. — *Xūdem-sōt ōt tetūdem luley-mōz, tōxtēy mōz kēney ūrt-iga* (II : 26.) n. pr. (dreihundert-jahre-faulender, junges von einem kleinen taucher, junges von einem grossen taucher, verfaulter helden-greis) name des fürsten der *Karē-pōs* stadt; *zūdmet*, *zūtmet* harmadik | der dritte. — S. *kōlem*, *kūlem*, ÉO. *χūlēm*.

zūdem (f. *zūttem*) hallani; egy idegen nyelvet érteni; érezni | hören; eine fremde sprache verstehen; fühlen; *zanēmdam*, *zanēma zūdeden* (II : 72.) meine freier(s leute), höret an den freier!

zūdēndem (f. *zūdēntem*) (AK., Dem.), *zūdandem* (C.) figyelni | horchen; *zūdēndēm* (frequ.); KK. *zūdēntagem* (II : 24.) id. — S. *kūlem*, ÉO. *zūllem*, *zūlemalem*; S. *kōlendem*, ÉO. *zūlētlem* hören, gehorchen.

zūdmet: vid. *zūtmet*.

zuday: vid. *zūdiy*.

zūdem szemöldök | augenbraue. *zūtmet nai*: vid. *zūtmay nai*. ÉO. *zūlēm*.

zūdiy, (K.) *zuday* halas, halban dús | fisch-, fischreich; *zūdiy tür* fischreiche quelle; *Xuday Tayūt nouva jink* des fischreichen Irtysch weisse (trübe) gewässer (epitheton des Irtysch); vid. *zūt*.

zūi (I., O., AK.), Dem., KK. *γoi férfi*; him | mann; männchen; *zūja menem* (II : 1. O.) férjhez menni | heirathen (von frauen), an den mann kommen. — *zūi-γajat*: vid. *γoi-γojet*. — *zūi-ñaurem*: vid. *ñaurem*. — *zūi-sos*, *zūi-čavēr*: vid. *γoi-sos*, *γoi-čavēr*. — *zūip* (AK., I.), KK. *γojep*, AK. *zūipe férfi*s | männer-. — *zūdem sōt-zūip tat* (II : 72.) kriegsschaar aus 300 mann. — *zūjay*, *zūjey*, *zūjiny* férfiui | männlich, männer-; *nūm tūrum zūjay jink* (II : 130.) männer gewässer der oberen welt (d. h. die gewässer der oberen welt, wo es leute giebt): vid. *γoi*.

zūjem ívni, *ikrát vetni* | laichen. — *zūjem* v. *zūi-tīliš* laichmonat, april (der erste monat).

zul hasadék, nyílás; választék | spalt, loch; scheidel; *zulat* ūz gescheitelter kopf. — *zulēy* adj.; *sēmet zulēya zattet* (II : 116.) er bewegte seine augen bis zu einer spalte; *zulēy ūz* scheideliger kopf. — *zulpe* adj.: *tābet-zulpe* siebenlöcherig, siebenspaltig, siebenschlündig; *Tābet-zulpe erkēy xoi* (II : 192.) n. pr. der sieben-schlündige himmelsmann (?); d. h. mann des 7-schlündigen himmels [?]; beiname des *Tūrem*. — ÉO. *zul, zuli*.

zul ügy, dolog | sache, geschäft, angelegenheit; *tē zulen uimem-na* (II : 130.) würde ich diese sache wissen; *šuda tükum, zuleden ent ujeten* (II : 120.) sie kamen zusammen, als wüsten sie nicht, was sie taten.

zūla, zūlé korom; piszok | russ, schmutz; *nēy zūl ātem, zūl zūl ātem pēget-xōta, tozta tāve* in die frauen u. männer schmutztragende badstube dahin führe sie hin. — *zūlatem, zūlatem* feketíteni, piszkolni | schwärzen, beschmutzen. — *zūlēy* kormos, piszkos, fekete | russig, schmutzig; schwarz; *zūlēy sūgom* russiger (d. h. schwarzer) faden. — ÉO. *zolē, zūle; zolētlem*.

zūlaχ (C.): vid. *zūloχ*.

zūloχ holló | rabe — *zūlaχ* C., FS. *kōlak*, AS. *kōlank*, ÉO. *zolēχ, zuleχ, KV. zūloχ*. — Cf. *szamojéd-tavgy. kūla*; jeniss. *kūluke*; ostj.-s. *kulē, külā*; *kamas. khūli*.

zūmet, zūmēt (K.) széles, terjedt | breit, weitflächig (von land- u. wasserflächen). — S. *komat*.

zūmēs: vid. *zōmēs*.

zūmp hullám, hab | welle. — S. *kump*, ÉO. *zūmp*. — Cf. *szamojéd-tavgy. koŋfu*; ost.-s. *kōmb*; jur. *hāmba*; jen. *kāba*.

zūmpēlmem: vid. *zōmpēlmem*; *zūmpēlžem, zūmpulžem*: vid. *zōmpēlžem*.

zūn ha, mikor | wenn, wann; *zūn mettat najivet ent uimen togūi vankmōt* (II : 128.) wenn irgendetwas davon aus dem feuer ungesehen fortgekrochen ist. — *zūn-unda, -unta* (I., AK.) meddig? | bis wann? — *zūna-vanda, -vanta* (KK.): vid. *zūn-unda*. — S. *zūnti*. — Cf. *szam.-jen. kun*.

zūndem, zūntem (f. *zūnttem*) hallani | hören; *kakēy-ūgop mertna zūntāi* vom krätzköpfigen kobolde ward es gehört; *zūntedem* (iter.) hören; *sēmet sayena aidājet, pētet sazna zūntedājet* (II : 50.) von den scharfäugigen wurden sie erblickt, von den feinhörigen gehört. — Cf. *zūdem*.

Xūnda, Xānda n. pr. *Konda* (folyó) | *Kondā* (fluss), linker nebenfluss des Irtysch. — *Xūnda oy, Xunt-oy* a *Konda torkolata* | *konda-mündung*; *Xunt-oy-iga, -īma* (II : 80.) n. pr. *Konda torkolati öreg és asszony* (vízi szellemek) | *Konda-mündung greis, -greisin* (wassergeister). — *Xūnda-pēlek-vōt nyugati szél* | (*Konda-gegeud-wind*) westwind (am Irtysch). — ÉO. *Xontay, KV. Kondēy*.

zūndem, zūntem (f. *zūnttem*): vid. *zōndem*.

zundemem, zuntmem: vid. *zundemem*.

zunt hajnal | morgenröte, röte am himmel; *zunt edöt* die morgenröte hat sich gezeigt; *etta zunt torëyna* (II:144.) v. *tanëyna* zur zeit der aufgehenden morgenröte. — *zudai-zunt* reghajnal | morgenröte. — *idai-zunt* esthajnal | abendröte C. — S. *kunl'*, *ÉO. zondel, zuntel*.

zunt (K.) az íj külső feléhez való nyírfa | birkenholz (aus dem die obere hälfte des bogens verfertigt wird); *zuntiny* (adj.) aus birkenholz. — Cf. zürj. *kíž* birke.

zuné (adv.) háton | auf dem rücken: *zuné ádem* auf dem rücken liegend. — *zunža* (adv.) hátra | auf den rücken (gegensatz von *čamdä*): *zunža kernem* (II:128.) auf den rücken fallen, rückwärts fallen; *zunža tükom* rücklings zurückspringen (понятиться II:120.) — *ÉO. zonža*. — Cf. zürj. *gatsš, gatsšön* auf dem (den) rücken, rücklings hin.

zur alacsony, posványos hely az erdőben | niedrige, moorige stelle im walde (льва). — *zur-jiba, jënk-jiba* mooreule. — *zurëy* (adj.) zu einer niederung gehörig; *Xurëy-jega* n. pr. (moorfluss) name eines flusses in dem gebiete der Jesaul'schen jurten (Kl. Kond. w.).

zür: vid. *zör*.

zuraidem óvakodni | sich hüten. — *ÉO. zurilem* sich fürchten, *zuràn* istálló, ól | stall. [s. hüten.]

zurmëm haragudni, bosszankodva nem enni s nem inni | zürnen, aus ärger nichts essen u. trinken. — *zurmëpsa* harag, bosszúság | groll, ärger.

zurpès (KK.) hír | gerücht; *jim zurpès man zütem* (II:26.) ein gutes gerücht ist mir zu ohren gekommen.

zursadem nyüzni, a bőrt lehúzni | schinden, die haut abstreifen; cf. *zorem*.

zurudem, zurutem (f. *zuruttem*) kioltani | auslöschen. — *ÉO. zortlem, zurtlem*.

zurup, zürëp vasdarab; sróf | eisenstück, krampe, schraube, *vāχ-zurup* id. — Cf. sibir. russ. шурурь schraube.

zürupedem ? nem szorosan rajta lenni, elállani | nicht fest anliegen, abstehen; *vāχ-zürup noχ zürupetöt* (II:170.) eine eiserne krampe stand (von der wand) ab (?).

zūs hús | zwanzig; *zūs-penk-ëdem oydëy tut* (II:28.) von 20 zähnen bewachsener hohler mund (epitheton des mundes). — *zūsmet* huszadik | der zwanzigste. — S. *kös*.

zūs csillag | stern. — S. *kös*; *ÉO. zōs, zūs*.

zūs-juχ vén fa, régi fákból álló erdő | alter baum, wald aus alten geraden bäumen.

zuš ein wort, welches in vielen ostjakischen eigennamen vorkommt, z. b. *Nānk-zuš-çoi, Soη-zuš-çoi, Këver-zuš-çoi* u. s. w. (vgl. «Irt.-Ostj.» II:225, Anm. 14.)

žučem; *žućedem iter.* járni, járkální | gehen, herumgehen; *čutča pěnt at žučedet* (II : 56.) er wird dem wege, den er zu gehen hat, unaufhaltsam folgen; vid, *žućem*.

žuža tegez | köcher. — *not-žuža nyíltegez* | (pfeil-köcher) köcher.

žūt köhögés | husten C. — S. *köl*; ÉO. *žul*. — Cf. szamojéd-tavgy., jeniss. *ku'*; ostj. *kot*; jurak. *hō'*; kamas. *ku'd*, *ku'n*.

žut (poet.) hajnal | morgenröthe (cf. *žunt'*); *žut-vōje* (poet.) (morgenröte-tier); *žut-vōje sāgattai* (II : 90.) wenn die morgentiere ihren gang beginnen.

žut ? szerencse | gazdagság | glück, reichthum; *tu tunet, tu žutedat in-pa üttet, taya-pa üttet* in diesem wohlstande u. glücke (?) leben sie jetzt u. werden nachher leben.

žūt fenyő | tanne (pinus abies); fichte C. — *žūt-kār* fenyő-kéreg | fichtenrinde. — *žūtē-vōje, nānkē-vōje* (poet.) erdei állat (tannen-tier, lärchenbaum-tier) walddiere. — S. *köl*, ÉO. *žol*, *žul*. — Cf. zürj. *koz*; votj. *kiz*; szamojéd-jurák *hādi*; ostj. *kāde, kūt*; tavgy. *ku'a*; kamas. *ko'd*, *ko'n*; kar. *kade*.

žūt (I., K.), *žōt* Dem. hat | sechs. — *žūt-joŋ* hatvan | sechszig. — *žūt-ūgop* hatfejű | sechsköpfig. — *žūt-tēte*: vid. *tēte*. — S. *kūt*.

Xūt-voš n. pr. name einer ehemaligen ostjakischen erdfestung, deren überreste neben den früheren Kolpuchow'schen und gegenüber den jetzigen Sawodin'schen jurten (Nar. wol.) zu sehen sind; *Xūt-voš-iga* n. pr. name eines fürsten dieser stadt.

žūtmēt, žūdmēt harmadik | der dritte; *žūtmēta* (dat.) harmad-szorra | zum dritten male. — S. *kūlmēt, kūlmēt ža*: vid. *žūdem*.

žūttem (f. *žūttemdem*) nappalodik, világosodik, fénylik | tagen, leuchten, hell werden; *venča žuttet* (II : 120.) seine stirn wird beleuchtet (eig. leuchtet), *tūrum žuttōt* es wurde tag; *kīmet žatt tūrum žuttōt* (II : 108.) es graute der nächste tag; *us tūrmem žuttetāi tuŋet* (II : 24.) noch wenn der tag kaum graut. — *žūtīdem* (frequ.). — *žuttēŋ* nappalodó | dämmernd; *žuteŋ žat žuttēŋ pa* wenn der morgende tag graut. — ÉO. *žotlas* (præs. *žotlal*).

žūttem: vid. *žōttem*.

žut hal | fisch. — *žut kenžem* halászni | (fisch-suchen) fische fangen; *žut-kēšta-žoi* halász | fischer. — *žut-ui* halzsír | fischtran; vid. *žudēŋ*. — S. *kul*; ÉO. *žul*.

žutmay szemöldökös | mit augenbrauen versehen, mit grossen augenbrauen; *žutmay nai* jungfrau mit grossen augenbrauen.

žuvatta: vid. *žovatta*.

I.

i (= or. *u*) és, is | auch, und.

i egy | ein; vid. *ei*. — *i-ges*, *i-kes* (KK., Dem.) egyszer | einmal; vid. *ei-ges*. — *i-met*, *i-metta*: vid. *ei-met*, *ei-metta*. — *i-piš* (AK.), *i-pis* (C.) egyszer | einmal; vid. *ei-piš*.

-ida hasonlatos, egynemű | gleich, gleichwie; *sorú'-ida* gold-ähnlich (*sorúa* gold); *kunžep-penk-ida* gleich einem kammzahne (*kunžep-penk*), *tu-ida* so (*tu* dieser). — *iti* C.

idaga (KK.) még | noch; vid. *idaja*.

idai este | abend. — *idaina*, Dem. *iden*, *idn* (loc.) esti időben | abends; spät. — *Iden jūguttai* (*it moje simet tubai*) *kēžen nār-pundep tonz* (II : 26.) n. pr. (spät kommender held mit einem säbel an der seite), name eines sohnes des fürsten der *Karé-pos pat* stadt (die in klammern gesetzten worte blieben unübersetzt, weil ihr sinn dunkel ist). — *iden tērem* abendbrod zu sich nehmen. — Cf. ÉO. *ila-levépsa* abendbrod.

idaja (AK.) még | noch; vid. *idaga*.

ideba (= *itpa*?) alúl levő, levert | der sich unten befindende, der zu boden geschlagene; *ideba-zui* (II : 150.) mann, der sich unten befindet, der zu boden geschlagen, besiegt ist; *idebajiy lenn fekvő*, legyőzött | am boden liegend, besiegt; *idebaja pāgdājem* zu boden geschleudert werden, besiegt werden; vid. : *ida*, *it*.

idem gyalázatos | schimpflich C. — S. *ilem*.

idem, *item* ? késedelmezni | ?säumen, zögern: *man itmen*, *jartmen tette jāxtam* (II : 112.) ich gehe so für mich hin (eig. säumend u. mich vergessend). — ÉO. *ilamtle* id.

idn (I.) alant | unten C. — *idet* alá | nach unten; vid. *it*, *ideba*.

idat, *édát*, *étát* ellen, szemben, felé | entgegen, gegenwieder; *jit-vōt idat keredet* (II : 24.) er wandte sich gegen norden; *kāt zoi man idatem tōganeyen* (II : 32.) zwei männer kamen auf mich zu; *idat-jūvem* (f. *jitem*) szemben jönni | entgegen kommen; *idat ōmsem vlminek útjában állani* | (entgegen-sitzen) am wege jemandes (liegen) sich befinden, z. b. *idat ōmēsta zōteyēn*, *tabaseyēna jūxtōt* (II : 110.) er kam zu einem am wege stehenden hause u. einem speicher. — S. *jila*, ÉO. *jétatt*, *jisat*.

iga, *ika* (*igé*, *iké*) férfi, férj, öreg | mann, gemahl, greis. — S. *iki*, ÉO. *igi*, *iki*. — Cf. vog. *ajkā*, zürj. *aika*.

iz medve | bär; vid. *jig*.

īma, *īmē* asszony, öreg nő; nöstény | weib, alte; weibchen; *sāram-īma*, *ciki-īma*: vid. *sāram*, *ciki*. — *ēāv-īma*, v. *nēy-ēāv* nöstény nyúl | hasenweibchen, häsin. — *īma-tunt* (poet.) nöstény lúd | gänseweibchen, gans. — *īma-vāsa* nöstény récze | enten-

weibchen, ente. — *īmili* (dim.) anyóka | mütterchen C. — S. *imi*, ÉO. *ima*, *imi*. — Cf. osztják-szam. *ema*, *ima*, tat. *emä* alte.

īmel csik (hal) | schlammpeizger (cobitis fossilis) C.

īn (AK.) ez | dieser; most | jetzt; *īn* *zūvet tūt-kevenen*, *tūt vāgegen nērīmet* er nahm von diesem manne das feuerzeug weg. — Cf. zürj. *ōni* jetzt; votj. *ini* schon; szamojéd-jeniss. *inō* dieser da.

īnga, *īnge* (Dem.) most | jetzt; vid. *īn*.

īnār nyereg | sattel. — Cf. zürj. *ōnir*; votj. *ener*.

īndep (C.): vid. *jīndep*.

īnta, *īntam* most, mindjárt | jetzt, gleich, jetzt eben (II: 112.) (*īnta* auch: in der tat); cf. *īn*.

īntēy: vid. *jīntēy*.

īn-us-perta (KK.) (II: 82.) jetzt nun immer, gegenwärtig (?).

īyisem (f. *īyistam*), *ēyisem* kérdezni | fragen; *jiget pēta īyiset* er frug seinen vater; *ēn ēvejenna īyistāi* (II: 152.) von den beiden älteren schwestern wird sie gefragt; *nēyet īyistet* (II: 122.) er frägt seine frau. — *īyisīdem*, *ēyisīdem* (frequ.). — ÉO. *inžislem*, *insislem*.

īs, *ēs* árnyék, szellem. járó lélek | schatten (eines der lebens-elemente nach der meinung der ostjaken); geist, seele («Irt.-Ostj.» I: 145.). — *īs-γōr*, *ēs-γōr* halott árnyéka, szellem | (schatten, geistbild) schattenbild, trugbild; *vōr īs-γōr*, *vōr-īs-γōr* *īya* csaló ember | betrüger (als schimpfwort); *vōr īs-γōr-īma* csaló asszony | betrügerin. — ÉO. *īs-γōr*.

isar ostoba | dumm; *isar-γoi* (pl. *isar-jax*) dummkopf. — Cf. tat. *esār* dumm, leichtsinnig.

īsem, *īsendem* őrlőni | mahlen C.

īsem malom, kézi őrlő | mühle, handmühle C. — Cf. zürj., votj. *iz-* mahlen, zürj. *izan* mühle.

īšen (I., AK.) ablak | fenster. — ÉO. *isni*, *išni*. — Cf. zürj. *ōšin*.

īzem (I.) mozdítani, a helyéből eltávolítani | rücken, von der stelle rühren C.

it (I., Dem.) egy | eins; vid. *i*, *ei*.

it, *jit* alsó, alantlevő | untere, das untere. — *idn* (loc.) alant | unten; *it*, *idet* alá | nach unten, nieder; *itta* alól | von unten; *it-pēta* alá | (in der richtung) nach unten; *it-pētīvet* alól | (in der richtung) von unten. — *it-tēt* ruhabéllés | futter (am kleide). — *it-tūrum* alsó világ | unterwelt. — *it-kurēp* rövid lábú | mit kurzen beinen. — *itpa* alsó, alja valaminek | untere, das untere C. — S. *il*; *iln*; *ilta*; ÉO. *il*, *jil*-, vid. *jit*; *ilpa*, *ilpi* das untere. — Cf. szamojéd-jurák *~yl* unter, boden; *~yly* das untere; tavgy. *~ilea* das untere; ostj. *yl* boden, *ylgal* unterer; *ille* nach unten. — Igekötői használatban: *it-estem* lebocsátani | herunterlassen. — *it-γatēm* halott | todt. — *it-kerņem* leesni | niederfallen. — *it-kidem* lekül-

deni | herunterschicken. — *it-kémpem, it-kémentem* (pass. *it-kémp-tájem, it-kémentájem*) überwältigen, oberhand bekommen; *īma tuna it-kémp-tāi* (II: 126.) er überwältigte die alte; *ei metta tanna ent it-kémp-tāi* (II: 106.) kein pferd konnte (seiner hand) widerstehen. — *it-menem* lemenni, leszállani | hinuntergehen, niedersteigen. — *it-mudem* flehen, dass jemand herunterkommt. — *it-ōmdem* letenni, leülni | niederlegen, sich niedersetzen; *it-at-ōmdēdem, it-ōmdēdem* leülni | sich setzen. — *it-ouvem* lefelé folyni | nach unten fließen. — *it-pāgdem* leverni, legyőzni | niederwerfen, zu boden werfen, überwältigen, tödten. — *it-pētlöt* elsötétült | es wurde dunkel; *it-pētlimen ūt* (II: 120.) er (sie) ist heftig erzürnt. — *it-pogotmem, it-poytem* letaszitni | niederstossen. — *it-pöszēntem, -posemdem* elönteni | vergiessen; *it ent posēnttem* ich werde nicht vergiessen. — *it-tagamem* leverni | zu boden werfen; *tuvat il tagamöt* er warf sich zu boden. — *it-tükom* alámártózni | sich niederdrücken. — *it-vāxtem* (AK.), KK. *it-vēxtem* lejónni, leszállani; a folyó partja felé menni | herunterkommen, niedersteigen, vom lande zum flusse hinabgehen. — *it-voidem* lefeküdni | sich niederlegen. — *it-vērem* eltemetni | (niedermachen) beerdigen.

item: vid. *idem*.

itij (KK.) ? tarka | bunt: *itij lank* (II: 28.) eine bunte decke.

-iti (C.): vid. *-ida*.

itpa, itpe elől levő, vminek eleje | vordere, das vordere. — *itpaít* (= *itpa-ait*): vid. *ait*. — *Voc-itpa* n. pr. (stadtvordere) name der Zingalin'schen jurten, welche am fusse des hügels liegen, auf welchem die überreste einer alten erdfestung zu sehen sind. Sie heissen deshalb *Voc-oxta* n. pr. (stadt-obere), anders auch *Tāparvoš*. — *itpeja* (AK., I.), KK. *itpega* (*itpea* C.) (lat., adv. postp.) előre | vornhin, vor; *nārpaj-voš itpega* vor die landungsbrücke; *man itpegma* zu mir. — *itpena, itpen* (loc. adv. u. postp.) elől | vorne; *itpena tāram kāt jaran āttegen* (II: 750.) vorne liegen zwei rüstige samojednen. — *itpegiva* KK.; AK., I. *itpivet* (abl.) előlről | von vorne; *nārpaj voš itpegiva tōra vātta sorūij sūgom vātta tādāi* (II: 28.) vor der landungsbrücke war quer über den «Tor» ein goldener draht gezogen. — *itpe peta* előre | vornhin; *itpe petivet* előlről | von vorne. — S. *ilpija, ilpina ilpiuz, ilpiji*; ÉO. *jelpa, jelpi* das vordere, vorder.

itpa alúlról | von unten; vid. *it*.

itpa, itte: *itte* kur, *paide* kur? (II: 114.) mit alles niederwerfendem, glättendem fusse; cf. *item*.

ivday: vid. *ivdēj*.

ivdimem megvizsgálni, vminek hiját érezni (?) | sich prüfen, etwas plötzlich vermissen (indem man darnach sucht); *xūdēm xui tēgat ivdimet* (II: 166.) die drei männer besannen sich. — *ivdēj, ivday, ivdēppe* megszámlolt | gezählt, berechnet; *ivdēppe ei tābet*

kuš ādōt (II : 86.) obschon (als) er eine ganze woche gelegen hatte.

-*ivet* (I., AK.), Dem., KK. -*iva*, -*ēva* -*tōl*; mialatt, míg | 1. ablativendung; 2. conj. postp. während: *tidet*, *kīmdet* *pidertet-ivet* (II : 110.) während er die ärmel u. die schösse (seiner kleider) zusammenraffte; *man jāxtam-ivet* (II : 146.) während ich gehen werde (d. h. aus sein werde).

E.

ēdem, *ētem* : vid. *edem*.

ēdat, *ētat* : vid. *īdat*.

ēktem : vid. *ēktem*.

ēktem žanč himzēs neme | eine art ausnaht, muster beim brodiren.

ēn, *ēnt* (neg. part.): vid. *en*, *ent*. — *ēnda* nem | nein, nicht; manchesmal wird es statt *en*, *ent* gebraucht: *pām ŋoten ēnda* (= *ent*) *ujem* (II : 70.) deinen grasshalmpfeil habe ich nicht gefühlt. — *ēndam* nines | ist nicht; dual. 3. *ēndamejen* (II : 130.); plur. 3. *ēndamet* (II : 30.); partic. *ēndam*; *ūgot ēndam ūxta moi ji* (II : 50.) es kommt der kopflose brautwerberzug (*ūgot ēndam ūxta* ohne kopf, kopflos).

ēr, *ūr* (K.) fōlōs, tūlhaladó | überflüssig, ausser.

ēr, *ūr* (lat.) kīvūl, még | ausser, mehr; *tam žui manattem ūrra ēndam* (II : 112.) dieser mann ist mir nicht überlegen. — AS. *ūrūk*, *ūrj* vid. *erek*, *erj*, — Cf. szamojéd-ostj. *urūk*, *uruj*, *ūrūk*.

ēs, *ēs* (O.) anya | mutter. — *ēs-ta(-p)* anyátlan, árva | ohne mutter, waise; *žig-tap ēs-ta(p)* : vid. *žig*.

ēs : vid. *īs*.

J.

ja (C.) egy | eins; vid. *ei*, *i*. — *ja-žat-joy* tizenegy | eilf C.

ja! (interj.) nosza! | ja, ei! nun! wohlan!

-*ja* partikel, die in der poesie an einsylbige wörter wohllauts halber angehängt wird, z. b. man gebraucht: *man-ja* (II : 24.) statt *man* ich; *sīr-ja* statt *sīra* früher; *tēg-ja tāvet* (II : 30.) statt *tēg tāvet* sie brachten u. s. w.

žadam, *žadam* gyalom | zugnetz; *žadam tādem* gyalmot hūzni | das zugnetz ziehen. — Cf. tat. *žālīm*.

žad, *žadana*, *jatan*, *žadana*, *jut*an honn, otthonn | zu hause. — S. *žad*an.

žadem foltozni | flicken C.

žadožindem (Dem.) megijedni | erschrecken (intr.). — Cf. *žatžeptem*.

Žag n. pr. (II : 24.) eigenname bei den früheren ostjaken.

jagh bokacsont | knöchel (колѣнная бабка).

jāgadem, *jāgatem* (f. *jāgattam*) tolamakdni, vkinek nyakán lenni | einem auf dem halse liegen, zudringlich sein; *tuet toχ jāgattet* (II : 106.) er liegt ihm auf dem halse.

jāgai a fej hátsó része, tarkója | hinterteil des kopfes C.

jāgal 1. lépés; 2. ág | 1. schritt; 2. ast C.

jāgam, *jāgem* fővényes terület, puszta, fenyőerdő | trockene, sandige erdfläche, heide, kiefernwald an sandigen stellen (боръ). — *jāgam-pai* mocsár szigetén levő fenyves | kiefernwaldinsel (im sumpfe). — *jāgam-pélek* (heide-gegend od. seite) landstrecken am linken ufer der grossen flüsse (in Sibirien), welche aus mooren, wiesen u. mit kiefern bedeckten sandflächen bestehen (gegensatz zu *unt-pélek*). — ÉO. *jōγem*. — Cf. zürj., votj. *jag*.

jāgarsa, *jāgersa*, *jāzrsa* ág; szarv-ág | zweig; geweihende. — *jāgarsey*, *jāgarseyne* villaalakú, ágas | gabelartig, gegabelt, in zwei teile geteilt; *jāgarsey röt*, *jāgarsey-puip röt* (II : 20.) grosses boot mit einem gegabelten hintersteven (alte boote der ostjaken u. samojeden).

jāgart ág; favilla | ast, holzgabel. — S. *jāgart* ast, schritt; ÉO. *jogart*. — Cf. *jāgarsa*.

jāgatem : vid. *jāgadem*.

jāgem (f. *jāktem*) tánczolni | tanzen. — *jākta-γar* táncztér tanzplatz. — S. *jāikum*; ÉO. *jāzlem*, *jāzlem*.

jāgét-nērem (Dem.) ? mondani | sagen, fragen (II : 16.).

jāgēγ népbeli | volks-; vid. *jāz*.

jāz emberek, nép | leute, menschen, volk; *tuvu jāztat pata āgerna tagamet* (II : 36.) seinen leuten warf er eine plötze hin. — *As-jāz* obi nép, obvidéki osztjákság | (Ob-volk) Ob'sche ostjaken. — *γanda-jāz* osztják nép | ostjakisches volk, ostjaken. — *γatān-jāz* tatár nép | tataren. — *jāran-jāz* szamojéd nép | samojeden. — *Sōdom-jāz* szalimi osztjákság | (Salym-volk) Salym'sche ostjaken. — *Tāγāt-jāz* irtisi osztjákság | (Irtysch-volk) Irtysch-ostjaken (bei den Obostjaken). — *tāt-jāz* : vid. *tāt*. — *jāgēñ* népbeli, néphez tartozó | volks-, zum volke gehörig. — ÉO. *jāz*.

jāzley ágas | ästig C.

jāzletem, *jāzlep* : vid. *jāzgam*.

jāztem merni, meríteni; árút kirakni | schöpfen (II : 36.), wasser schöpfen (mit einem kleinen gefässe C.); waaren ausladen C. — *jāzta-dem* (f. *jāzattem*) meríteni | schöpfen. — ÉO. *jākatlem*, *jōgotlem*.

jāi : vid. *jāja*.

jāide-ōgot orosz teherszán | russischer lastschlitten.

jāja, *jāi* nagybátya; bátya | onkel, älterer bruder. — *jāja-iga* älterer oheim, älterer bruder (*jājem-iga*, *jāim-iga* mein alter oheim; *jājid-iga*, *jāid-iga* sein a. o.; *jājev-iga*, *jāiv-iga* unser a. o. u. s. w.). —

jāisayen (dual.) két fitestvér, két unokatestvér | zwei brüder, zwei vettern; *jāisat* (II : 30.) (pl.) több fitestvér, v. unokatestvér | mehrere brüder od. vettern.

jāk (C.) falusi jegyző | schreiber (= ДЪЯКЪ).

jākta-γar : vid. *jōkta-γar*.

jalimem dörzsölni | reiben, streichen.

Jam-voš n. pr. name einer alten ostjakischen erdfestung, 2 werst nördlich von den Winter-Puschta jurten, am rechten ufer des *Ebëtta* flusses.

jāndem, jāngem (f. *jāntlem*) inni | trinken; tranken (?), mit trank bewirten (?); *toγ menet, tāptājet, jāngājet* sie kamen dahin, man bewirtete sie mit speise u. trank. — *jāngedem* (f. *jāngettem*) itatni, itallal vendégelni | mit trank bewirten, tranken; *tābet tājeyen, jāngedāiyen* sie wurden mit speise u. trank bewirtet; *jāngīdem* (frequ.). — *jēndem* (C.) id. — S. *jīndem*, ÉO. *jañslem, jašlem, jañsīlem* trinken; *jañtisīlem, jaštālem* trinken lassen, tranken.

jānyam, jāyam (f. *jāytam*; partic. praet. *jānyem, ger. jāyzen*) *jārnī, menni* | gehen; *tonγ jānyem jemēy juγ* vom geiste besuchtes heiliges holz; *jānyīdem, jānyīdem* (frequ.); *tav jīna jānyīdem tāidan?* (II : 104.) hast du ein längst zugerittenes pferd? *jānyīdājem, jānyīdājem* (pass.) besuch erhalten: *man mettēna jānyīdājem* (II : 146.) ich werde von jemandem besucht. — *jāzletem lépni* | schreiten, treten C. — *jāzlep* schreitend; *ēne-jāzlep* (II : 208.) mit grossen schritten gehend. — *jāzymem* (mom.). — *jāyta* (part. praes.) gehend; (pass.) worauf man geht; *jāyta-luk* (Dem.), *jāyta-pēnt* (I., K.) gebahnter weg. — *jāztadem* (f. *jāztattam*) lépni, vkīvel foglalkozni | schreiten, mit jemandem sich abgeben; *ada tīdēy tonγ, tīdēy mēnk kutna jāztattet* ob er sich mit dem lebendigen guten od. bösen geiste abgiebt. — *jānzantem jānantem, járatni; vezetni; kisérni* | gehen, schreiten, ziehen lassen; führen; begleiten: *jānzantīdem, jānantīdem* (frequ.): *ār tunt jem pēndāva jānzantīdōt* (II : 186.) zahlreiche gänse hat sie längs dem schönen wege fortgeführt. — ÉO. *jažlem, jānylem*. — Cf. szamojéd-jurák *jādam, jādādm* gehen, *jieya* schritt.

jānk (*jānok*) szög; kőspenge | nagel; messerklinge. — *kēze-jānk* (*jānok*) messerklinge.

jantēy adj. spielend, spiel (cf. *jantzem*).

jantzem, jantkem (C.), *jantem* (f. *janttam*) *jātszani; suhintani* spielen; schwingen; *ātte-kēzeat jantta vetōt* (II : 122.) er fing an den säbel zu schwingen; *ñaurimet kāmen jantmen jāytet* die kinder gehen draussen spielend umher; *ūntem-vōje jemēy jantēy tēg tam jantet* (II : 202.) das heilige spiel des bären spielten sie dann; *jantta-γar* (spielendplatz) spiel-platz, turnplatz. — *jaynem* (KK.) ? *jātszani* | spielen; *jānyīdem* (frequ.) (II : 36.). — ÉO. *jentlem, jontlem, juntlem; jentta-γar*.

jāncēm (f. *jāntcēm*) inni | trinken; vid. *jāndem*.

- jay* tíz | zehn : vid. *joy*.
jānāidem (C.) frequ. : vid. *jānam*.
jānaisa, *jānχaisa* : vid. *χat-jānaisa*.
jānam, *jānantem*, *jānantidem*, *jānīdem* : vid. *jānχam*, *jānχan-*
tem, *jānχantidem*.
jaymet tizedik | zehnter : vid. *joymet*.
jara más | anderer; *jara-jara* egyik-másik | der eine-der
andere.
jaradem, *jardem* (I., C.), Dem. *jordem*, KK. *juritem* felejteti |
vergessen. — S. *jordem*; ÉO. *joremalem*, *joremīlem*. — Cf. *jur.*
jurau, *jurayū*.
jaran, *jarēn* (I., K.), Dem. *jargēn* szamojéd | samojede. —
χōr-jaran : vid. *χōr*. — *keu-jaran* : vid. *keu*. — *jaran-χoi* (*χwi*)
szamojéd ember | ein samojede. — *jaran-nai* szamojéd asszony |
samojedin. — *jaran-pélek* szamojéd vidék | gebiet der samojeden ;
vid. *jorék*, ÉO. *jorrēn*, S. *jargan*.
jardem : vid. *jaradem*.
jargēn (Dem.) : vid. *jaran*.
jarma darakása | graupe, gerstengraupe. — Cf. *ostjak-szam.*
ārmā gerste; alt. *jarba*, *jarma*; tatar. *arpa*; mong. *arbat*.
jāsaz szegény, nyomorúlt | arm. *elend* C.
jāsej beszéd, szó | wort, rede. — ÉO. *jāsēj*.
jāstem (f. *jāstedem*, imp. *jāsta*) mondani, szólni | sagen; *nē-*
yeda jāstōt v. nēyet pēta jāstōt er sagte seiner frau. — *jāstedem*
(frequ.); *jāstedem* (iter.). — ÉO. *jastalem*.
jat, *jatt*, *jattaχ* rest, lusta; (?) gyáva | faul, träge C. —
? feige. — Cf. szamojéd-jeniss. *jadu'a*.
jatān, *jatāna* : vid. *jadān*.
jatχēptem (Dem.) ijeszteti | erschrecken (trans.). — Cf. *jado-*
χindem.
jattay (*jattayai*) sark | ferse. — *kur-jattay* láb sarka | (fuss-
ferse) ferse. — ÉO. *jot-lay*, *jot-langēl*.
jāudēm, *jāvdēm* himbálás; szélfuvalom | schwung, wind-
hauch.
jāudem, *jāvedem* (f. *jāvettem*) csapni, ütni, löni | schwingen,
schlagen, schiessen; *jāvdīdem* (frequ.). — *jāvetmem* (mom.) egyet
csapni, hajítani, ütni | (einmal) schwingen, schleudern, schlagen;
jāvetmīdem (frequ.); *jāvetmedem* (iter.). — *Jāvetta-kētpe-χui* n. pr.
mann, mit der im schwingen (od. schiessen) geübten hand, name
eines helden, des fürsten der 'Taparstadt, welche deshalb auch
Jāvetta-kētpe-χui 'Tāpar voš genannt wird (s. *Voš-oχtu*, 'Tāpar-voš);
Jāvetta-kētpe-χui 'Tāpar nēy kāt pagejen n. pr. des mannes mit der
im schwingen geübten hand u. der 'Tāpar frau zweier söhne, name
zweier ostjakenfürsten der stadt 'Tāpar-voš (II : 40.). — ÉO. *javēl-*
lem, *joullem*; *javalmalem*, *joulmalem*. — Cf. *jurak-szamoj.* *jutau*.

jeaga (C.): vid. *jega*.

jëbël: vid. *jëpël*.

jëdam: vid. *jãdam*.

jedernai fajd | auerhahn. — *zui-jedernai* auerhahn (tetrao-urogallus). — AS. *jeterji*, FS. *jeterki*.

jëdëmdäjem: vid. *ëdëmdäjem*.

jëdëp, *jãdëp* új, friss | neu, frisch. — *jëdëp* C. — ÉO. *jãlëp*, *jëlëp*, *jãlëp*; S. *jãlep*.

jega kis folyó | kleiner fluss, bach, nebenfluss. — *jega-loy* folyóöböl | (fluss-bucht); *Jega-loy pügöt* n. pr. (fluss-bucht-dorf) ostjakischer name der Bogdanow'schen jurten (Kl. Kond. wol.). — *jega-tai* (-tei, -te) folyófó, forrás | (fluss-spitze) quelle eines flusses; *Jegatai-igeyen* n. pr. (fluss-quelle-alten) zwei heldengreise, welche jetzt von den ostjaken angebetet werden. Die seele eines von ihnen — *Pëtpou-ıya* — soll unweit der Njurkojew'schen jurten (*Pëtpoupügöt*) hausen. Der andere soll in der alten erdfestung *Voš jegavoš*, bei den Schumilow'schen jurten seinen sitz haben. — *jeaga* C. — Cf. szamojed-jurak *jaha*, jeniss. *jóha*.

jegan I. (C.), *jogan* gyékénykáká | schilfmatte. — ÉO. *jikan*, FS. *jeki* = alt. *jeken*. Bei den Atschirischen tataren (Tob. kr.), welche ugrischen ursprungs sind: *jegan*.

jëlin, *jãlin* hidegség, hideg | kälte, kalt; *jëlin-onyëp* mit einer kalten öffnung (von der tür).

jem, *jëmm* mag | saame C.

jëm (I.), K. *jim* jó, szép, egészséges | gut, schön, gesund; *jëm küttebivet pitmen* (II: 70.) als (er) gerade in die mitte getroffen wurde; *jëmnat*: *jëmnat*, *soinat* (II: 130.) gut u. wohlergehend; *jima juvem*: vid. *juvem*. — *jëm jink* a madárjáró déli táj vizei | (gutes wasser) gewässer der südlichen gegenden, auch *morda-mëg*-(*zoi*) *jëm-jink* (s. *morda-mëg*). — *Jëm-pügöt* n. pr. (gutes-dorf) name der Tischikow'schen jurten am Salym. — *jëm-ödëm*, *jëm-üdëm* jó életet! (üdvözlés távozáskor) | (gutes sein) lebe wohl! (ÉO. *jim-ülëm*); *jëm-ödëm uç búcsú* | abschied; *jëm-ödëm (üdëm) uç vërem* (II: 130.) búcsút venni | abschied nehmen. — *jëmsai* = *jim-sai* jobb oldal | (gute seite) rechte seite, recht; *jëmsai két* rechte hand, *jëmsai kur* rechter fuss (S. *jëmse*); *jëmsai pëlka* rechte seite. — *Jëm-sanka* n. pr. «Jó-Világosság» (=Égisten) | (gutes-licht) gott. — *jëm-sei szép ének* | schöne melodie. — *jëm-tët drága öltözék*; jeles étel | theueres gewand; vorzügliche kost; *jëm-tëtpe tédëy ana* (II: 40.) eine volle schaal mit vorzüglicher kost. — *jëm-vãj* (I. AK.), Dem., KK *jëm-võj* ezüst | (gutes-metall) silber. — *jëm-võje* (AK.), KK. *jëm-võje* medve; *paripa* | (gutes-tier) bär (besonders am unteren laufe der Konda); in der poesie manchmal auch: ross, z. b. *tõjtëy-kurpë jim-võje* (II: 30.) schönes tier mit beflügelten beinen. — *jëmat* bőven, jócskán | reichlich, im überfluss; *kãm-vãga*

pāzléta jemāt tette (II: 46.) lege silberklumpen im überfluss hin. — *jemde* (poet.) = *jem*: *pōtpēy-oype jemde žaant kētna menāi* einen schönen borkenkorb mit einer öffnung, die einen reifen hatte, trugen sie in der hand. — *jemēy szent* | heilig; *jemēy-žat, žatl ünnepe* | (heiliger-tag) feiertag; *jemēy-jink özönvíz* | (heiliges-wasser) sünflut; *jemēy, pēsēy taga szent*, dicsőséges hely | heiliger, ehrvoller ort (so werden einzelne plätze im walde genannt, welche als wohnsitze der geister betrachtet u. deshalb für heilig gehalten werden = vog. *jelpiy ma*); *jemēy sōrt szent csuka* | heiliger hecht (so werden alte grosse hechte genannt, welche in tiefen seen leben u. für heilig gelten; *Jemēy tör n. pr.* heiliger see, name eines kl. see's östlich von den Krasnojarskischen jurten (Kl. Kond. w.); *jemēy-vōje medve* | (heiliges tier) bär (= vog. *jelpiy ūi*) *jemēy vōina sāptem togoi manimāsa* möge das heilige tier mir den hals abreissen! d. h. falls ich den eid breche (ostjakischer schwur bei der eidablegung); *jemēy-vōje sēmat* mit dem bäreauge! (ostjakischer schwur). — ÉO. *jam, jem, jīm*; *jemēy*.

jemettem szégyenkezni | sich schämen (von der braut, wenn sie ihr gesicht aus schamhaftigkeit verbirgt) C.

jemés adv.: vid. *jimes*.

jēndem I. (C.): vid. *jāndem*.

jenk posványos mélyedés az erdőben | niederung im walde, wo sich das wasser lange hält (ЛЫБА); vid. *žur*. — *jenk-jiba*: vid. *žur-jiba*.

jenk jég | eis. — *jenēy, jenkin jeges* | eisig. — ÉO. *jenk, jōnk*; S. *jenk*.

jēntlem I. itatni, inni adni | tranken, zu trinken geben C.

jēndem I. fonni | spinnen C. — *jēnet orsó* | spindel, spinnrocken. — AS. *jāndem*, ÉO. *jengetlem*; S. *jeuyet*, ÉO. *jengét*.

jēnet (C.): vid. *jānet*.

jenēšem czivakodni, veszekedni | zanken, streiten. — Cf. alt. *jenis, jenišü* streit, wettstreit.

jēpél, jēbél, jīpél árnyék, árnykép | schattenbild, schatten. — ÉO. *jīpel*, S. *jīpel*.

jerāñ csűr, istálló | scheune, stall. — szamojéd-osztj. *arán*; tat. *aran*.

jerdey esős | regnerisch C.; vid. *jert*.

jerdešem makacszkodni, csökönyössé lenni | halsstarrig, störrisch sein, nicht vom platze weichen.

jerem, jirem (f. *jerdem, jirdem*) kötni, megkötni, csatolni | binden, anbinden, knüpfen; *sēgerat jirta* mittelst einer kette anbinden. — *jeresem* (aug.); *jerūdem* (frequ.); *pontiy tau téga* (dat.) *jeridāi* an den schwanz eines beflügelten rosses wurde er abgebunden (II: 4.); *munžol jerem* einen bündel zusammenbinden (II: 110.); *lēp jerem*: vid. *lēp*. — ÉO. *jerlem*.

jermàk, jirmàk selyem | seide. — *jermàk oxčàm* selyemkendő | seidenes tuch (mit welchem die ostjakenhelden ihre augen zubanden, wenn ihnen gefahr bevorstand) = zürj. *jermög*.

jermem szűk, szűkös, inséges | eng, bedrängt; *jermem tūrum suy* (II : 46.) die beengte weltecke (d. h. die not im fremden lande). — Cf. ÉO. *jermat*; *jeremlem* gezwungen werden, in not geraten.

jernes : vid. *jirnas*.

jert eső | regen. — *jert-sēm* esőcsepp | regentropfen. — *jerdeŋ* esős | regnerisch C. — ÉO. *jert*.

jesli (conj.) ha | wenn = or. если.

jesnà sógor, nőttestvérem férje | schwager (mann der schwester). — Cf. tat. *جينا، جينه* ält. schwager (mann d. ält. schwester).

jes sírás, siralmi ének | das weinen, klagelied; *jes panem* (klagelied zusammensetzen) weinen, heulen: *žūdem-toŋpe toŋeŋ jes*, *panda pidōt* (II : 88.) ein dreigelenkiges (d. h. mit drei abschnitten) klagelied fing sie an zusammenzusetzen. — S. *jīsem* weinen.

jetem (KK.) : vid. *jitem*, *jidem*.

ješeli (conj.) ha | wann = or. ежели.

ješo (adv.) még | noch = or. еще.

ječem (f. *jetčem*) elérni; elkészülni (a fővessel), megfőni; megérni | erreichen; fertig werden (z. b. vom essen), reifen: *put ječōt* der kessel wurde fertig; *put kāvērmen ječōt* der kessel wurde im sieden fertig. — ÉO. *ješalem*, *jetsālem*, *jetsālem*.

ječek tisztelt | geehrt.

jeu, *jeve* sügér | barsch; *jevēy* (adj.) sügéres | barsch-; *Jevēy-jega* n. pr. barsch-fluss, westlich von den Zingalin'schen jurten. — ÉO. *jeu*; S. *jeuŋ*.

jeura, *jēvra*, *jēvēr* farkas | wolf. — *Jēvēr-ürt* n. pr. (wolfheld) name des fürsten der *Xārda*-stadt, welche am flusse *Jevra lag* (Tur.-Dist.; vgl. «Irt.-Ostj.» II, S. 224, Aum. 35.). — *Jēvra-jega* n. pr. (wolf-fluss) name eines flusses im östlichen teile des Turin'schen kreises, welcher in den oberen (od. Satyschin'schen) tumàn (see) einfällt. — S. *jeureŋ*; ÉO. *jēvēr*.

jēvdem, *jēvedem* (f. *jēvettem*) löni | schiessen (mit einer flinte od. einem bogen); *jōgodat* (instr.) *jēvdem* mit dem bogen schiessen; *mattagat jēvdem* aus der flinte schiessen; *pās jēvdem* (*jēvedem*) (II : 10.) ins ziel schiessen. — *jēvdēy lövō* | schiessend; *jēvdēy žoi* schütze. — *jēvdīdem*, *jēvedīdem*, *jēvetīdem* (fut. -*dītam*, -*tītam*; frequ.); — *jēvetājem*, *jēvetājem* (pass.) vom pfeile od. kugel getroffen werden, durchschossen werden; *tāŋr sēmdat moŋta jēvetājet* (II : 20.) die ringe (seines) panzerhemdes wurden durchschossen. — vid. *jāvdem*, *jāvedem*. — ÉO. *joullem*, *joutlīlem*. — Cf. szamojéd-jur. *jadau*; *tavgy. jeda'ama*, jeniss. *edabo*, *lédabo*.

jevēy : vid. *jeu*.

jëvër, jëvra : vid. *jeura*.

ji : vid. *jig*; *ji-anka, jiana* : vid. *jigaya*. — *ji-boz, jibož* (Dem.) : vid. *jizpoz*.

jiba, jibë füles bagoly | uhu (*strix bubo*), eule. — *zur-jiba, jenk-jiba* : vid. *zur, jenk*. — *sant-(seant-)jiba* (?) (II : 24, 206.), — *jiba-söz* bagolybőr | uhuhaut. — AS. *jipez*; FS. *jivez*, ÉO. *jibel* (C.) : vid. *jëpël*. [*jipi, ipi*]

jibož (Dem.) : vid. *jig-poz*.

jidem, jitem (futur.) : vid. *juvem*.

jidem-sui (poet.) : vid. *jit-sui*.

jidey alsó | der untere C.

jidëp : vid. *jëdëp*; cf. *jütpa*. — S. *jilep*.

jidëp izzel való, izelt | mit gelenken, abteilungen; *täbet-jidëp* mit 7 gelenken, abteilungen; cf. *jit*.

jig, jiz, jiv öreg. atya; medve | greis, vater; bär. — *jig-anya, jiana, jiv-anya* nő-testvér | (vater-tochter) schwester. — *jig-paz, jig-poz, jiz-poz, jibož, jiv-poz* fi-testvér | (vater-sohn) bruder; *jig-pozsanyen, jiz-pozsanyen, jizpazsanyen* (dual.) zwei brüder (*tën jigpoz-sanyen tëvenen* die beiden brüder assen); *jigpozsat, jizpozsat, jizpazsat* (plur.) mehrere brüder (*çüdem jigpozsat* (II : 36.) die drei geschwister). — *jizsanyen* (dual.) két fitestvér v. közeli rokon | zwei brüder od. nahe verwandte; *jizsat* (plur.) mehrere brüder od. nahe verwandte; *jig-sëmape* medveszívú, bátor | mit einem bärenherzen, tapfer. — *jig-söz* medvebőr | bärenfell; *jig-sözta* aus bärenfell; *jig-(iz-)sözta, nöz-sözta-këlep tonz* (II : 82.) in einer malitza aus bären- u. elentierfelle gekleidete gott, name eines hausgottes. — *jig-ta*; (vocalisok elött:) *jig-tap*, v. *jig-tab* atyátlan, árva | ohne vater, waise; *jigta(p)-ësta(p)* atya-anya nélkül való; árva; ismeretlen eredetű (gyalázó szó) | (ohne vater-ohne mutter) elternlos, waise; von unbekannter herkunft (als schimpfwort); *vör jigtap-ëstap ëva üsten!* (II : 6.) ein mädchen unbekannter herkunft bist du! (ÉO. *jigla-asla*). — *jigta-ankeda* árva | (ohne vater-ohne mutter) elternlos, waise; *jigta-nëy, ankeda nëy* (II : 72.) ein waises mädchen. — ÉO. *jiv, jig, jë, jï*; *jiv-anggi, jiv-poz*.

jigden mostoha atya | stiefvater (= ÉO. *jivlengi*).

jigem kifogni (lovat) | anspannen; *kät ögota jigäiyen* (II : 174.) sie wurden vor zwei schliitten gespannt; *jigemtem* id. — Cf. *tat. jik-* einspannen.

jiz-poz, jiz-pozsanyen : vid. *jig-poz*.

jim, jimde : vid. *jem*.

jimem (II : 128.) gyógyulni, fölépülni | gesund werden, genesen; *pänet toz-jimöt* sein finger wurde heil.

jimes, nimes KK. (II : 90.; poet.) = *jim, jem*; *jimes çorem nürem säv sügota* (II : 94.) gleich der gut abgezogenen haut einer hainelster. — Cf. ÉO. *jemas*, KV. *jemes*.

jimsai : vid. *jemsai*.

jinda ideg, zsinór | schnur, strick, bogensehne. — *jādam-jinda* hálóideg | netzschur C. — *jōgot-jinda* íjjideg | bogensehne; *jōgot-jinda-sei* geräusch den eine bogensehne verursacht. — *not-jinda* (pfeil-sehne) bogensehne C. — *jindēy* ideges, zsinóros | mit sehne versehen; *jindēy jōgot* mit einer sehne versehener bogen. — S. *jündey*; ÉO. *jendē, jinta*. — Cf. szamojéd : jurák *jien*, tavgy. *jenti*; jen. *jeddi*.

jīndep, īndep tū | nadel; *jīnpet (jīntpet)* katterm tui tei vēr-maj nai (II : 82.) nadelhaltende u. mit den fingerspitzen arbeitende jungfrau. — ÉO. *jintēp, jontēp*.

jink, jīy víz | wasser. — *χatta-jink, χojem-jink, jem-jink, jemēy-jink, mag-jink, pēgde-jink, sar-jink, sēm-jink, ūrdaj-(ūrdēy-) jink, uš-jink, vegey-jink, čenk-jink* : vid. *χatta, χojem, jem, jemēy, mag, pēgde, sar, sēm, ūrdaj (ūrdēy), uš, vegey, čenk*. — *Jink-χon* (n. pr.) : vid. *Ās-χon*. — *jink-χut* (poet.) vizihal | (wasser-fisch) fisch. — *jink-oy* (poet. *jinket-oy*) öffnung, schlund des wassers, — das wasser besitzt nach der meinung der ostjaken, wie auch der himmel u. die erde, 7 enden (*tei, suy*) u. 7 schlünde od. abgründe (*tēg, oy*); *jink-tei (tēi) víz szine* | (wasser-spitze) oberfläche des wassers; *Jink-tei-tūliš* n. pr. (wasser-gipfel-monat) name des 2 monats, wenn das wasser seinen höhepunkt erreicht hat. — *Jinka vēgettai jink-χut tāpēy ūrt* n. pr. ins wasser steigender u. den (wasser-)fisch angelnder (od. stechender) held, name eines der fürsten der *Karē-pospat* stadt (II : 30.). — *jink-vōje hód* | (wassertier) biber C. (= ÉO. *jīyk-voi*). — *jinka-čigēp* vid. *čigēp*. — *jink-širiš*; vid. *širiš*. — *Jinket menem jega tei iga* (II : 18.) der greis von der quelle des flusses, von wo das wasser strömt; name zweier ostjakenhelden. — *jīyet-puīpe vizes farú* | mit einem wässerigen hinteren : *jīyet-puīpe ūāgat rōt* tiefsitzendes boot mit einem wässerigen hinterstevēn (epitheton des bootes). — *jinkēp, jinkpe, jīppe vizes, vizū* | mit — wasser; *vērde-* (poet. *vērdem-*) *jinkpe* (II : 26.) mit rotem wasser. — *jīyey, jīyēy vizes, vizi* | wässerig, wasser-; *man-pa mane jīyēy χui* (II : 134.) ich bin meiner gewässer herr. — ÉO. *jīyk*. — Cf. jurák *jī*'.

jinktep elásott kincsnek a helye; elásott kincs | stelle, wo man verborgene schätze vermutet (C.); schatz. — ÉO. *jenklap, jīntēp*.

jīnt pengēje a késnek | klinge, schneide. — *jīntape* : *pestē-jīntape* scharfschneidend, mit einer scharfen klinge. — *jīntēy, īntēy pengēs* | zu klinge gehörig, mit einer klinge versehen; scharf. — ÉO. *jīnt, jentēl, jont*.

jīy : vid. *jink*.

jīyes lé, leves | brühe, suppe.

īnyet kerek nyírhéjkosár | runder korb, korb aus birkenrinde

(für beeren u. flüssigkeiten). — *jēyet* C. — S. *jīyet*, ÉO. *jīnyel*, *jennyel*.

jir véráldozat; ára, értéke vminek | blutiges opfer, opfer, gabe; preis od. wert einer sache; *sōt ort jiret vāgōt* (II: 28.) er frug den preis von 100 selaven; *jir vërem* áldozni | opfern, ein opfer machen. — *jiriy*, *jirëy* véráldozatbeli | zum (blutigen) opfer gehörig; *jir-porë* véres és vértelen áldozat | blutiges u. unblutiges opfer (opfer u. gabe). — ÉO. *jir*; *jir-pori*.

jir oldal, szél | seite, rand, kante, facett. — *kët-jir* handrand. — *jiriy*, *jirëy* széllal való, mit einem rande, mit einer kante. — ÉO. *jir*.

jirem: vid. *jerem*.

*jirem*dem kötni, rákötni | binden, anbinden.

jirmak: vid. *jermak*.

jirnas, *jernes* ing | hemd. — ÉO. *jernas*, *jernäs*, S. *jernes* = zürj. *jernös*.

jirta; *jirca* (C.) sógor, feleségem öccse | schwager (so wird der jüngere bruder der frau von deren manne genannt) = tob. tat.

جور.

jis régi, öreg | alt; *jisna* (loc.) előbb, régen, egykor | früher, ehemals; *jis-aiket* régi mesebeszéd, rege, monda | alte sage (hauptsächlich mythologischen kosmogonischen od. epischen charakters).

ijëm vágni, karczolni | schneiden, ritzen C. — *jišëp* bevágás, karczolat | einschnitt, ritze C.

jit életkor, idő | zeitalter, lebenszeit. — *jit-nūbot* életidő (zeitalter-zeitalter) zeitalter, lebenszeit.

jit izület; elkülönített rész, hely, szoba | gelenk: abteilung, zimmer; *jidëp* mit — gelenken, abteilungen. — *jitay*, *jittay*, *jitëy* izületes; elkülönített részekre osztott | gelenkig; mit abteilungen versehen. — ÉO. *jit*, *jil*.

jit alanti rész; alvidék, éjszak | das untere; der norden. — *jit-χōt* pinczekamra | kammer unter dem erdgeschoss eines hauses C. — *jit-kan* vitorla | segel C. — *jit-perey-sa* éjszak felől | (nord-umgehend-seite) von der nördlichen seite (gegenteil zu *zat-jānχai-sa*). — *jit-pëlek* éjszak | (nord-gegend, seite) die nördliche gegend, der norden. — *jit-sui* (poet. *jidem-sui*, II: 24.) éjszak | nördliche seite, norden. — *jit-vōt* éjszaki szél | nordwind; *jit-vōt-pëlek* (*pëlka*) éjszaki széltáj | nordseite, nördliche gegenden, norden.

jitem: vid. *jidem*.

jitpa ujból, ismét | von neuem, wiederum: vid. *jidëp*. — ÉO. *jilpa*.

jiv, *jiv-ana*, *jiv-poz*: vid. *jig*.

jivem (fut. *jidem*) jönni; lenni | kommen, werden; vid. *juvem*. — AS. *jigem*; ÉO. *jilem*.

jogadem elveszni, meghalni | verlieren (intr.); sterben; *zatt-xon-eva jogadöt* (II : 144.) die sonnenkönigstochter ist gestorben.

jogan: vid. *jegan*.

jögot íjj | bogen (waffe). — *jögot-jinda*, *pai-jögot*: vid. *jinda*, *pai*. — *jöxtén*, *jöxtép* íjjas, íjhoz tartozó | bogen habend, zum bogen gehörig; *jöxtén kédép zui*, *jöxtén kétpe zui* mann mit einer zum bogen halten gewöhnter hand. — *jögot-xar* (?): *pagem xör tantén jogot-xar te-kidem* (II : 94.) meinen burschen schickte ich auf den mit rentiermoos bedeckten platz. — *jögot-zatt* (?): *zotenyet zat xüttedai*, *jögot-xätna tadín kur pöhémdeu* (II : 96.) wenn der morgende tag dämmern wird, werden wir uns (in dem bogenhause?) auf kriegsfuss stellen. — AS. *jaugol*, FS. *jögol*; ÉO. *jojol*, *jujol*.

jögotmem (f. *jögotmedem*), *jügotmem*, *jügutmem* (mom.): vid. *jöxtem*.

jox, *jux*; *jogöt*, *jugöt*, *jugüt* haza, vissza | nach hause, zurück. *joy-jānam* haza menni | nach hause gehen, schreiten. — *joy-jöxtem* (*jüxtem*) haza- v. visszajönni | nach hause kommen, zurückkommen. — *joy-menem* hazamenni | nach hause gehen. — *joy tanam* a házba lépni | ins haus treten. — *joy-tävem*: vid. *joy-tüvem*. — *joy-tüköm* a házba berontani | in sein haus hereinstürzen. — *joy-tüvem*, *joy-tävem* haza hozni | nach hause bringen, führen, — *joy-tontumdem* nach hause bringen (eig. stellen, setzen). — ÉO. *jogo*, *joga*, *jogós*; S. *jok*.

joy, *jux*: *joy panem*, *jux panem* etw. über den kopf anziehen, z. b. einen zaum: *šermat jux ügoda panidet* (II : 12.) er legte ihm den zaum über den kopf. — *joy-tävem* megenni | verzehren, aufessen; *jux-töxrsem* bezárni | einsperren; *Jéver ürtna voča jux töxršái* (II : 34.) vom *Jéver*-helden wurde die stadt eingesperrt.

joyta kevés | mangelhaft, wenig: *tam zui manatten ürre endam*, *joyta endam* (II : 112.) dieser mann ist weder mir überlegen, noch schwächer als ich.

jöxtem I., O. *jüxtem* K. (f. *jögottam*, *jügottam*, *jüguttam*) jönni | kommen; (pass.) *jöxtäjem*, *jüxtäjem* (f. *jögottäjem*, *jüguttäjem*) besuch erhalten; *ödényet*, *pedet jügutta voš* (II : 104.) eine end- u. bodenlos grosse stadt (eig. zu deren ende u. boden man nicht gelangen kann); *vöje jügutta xou mägà* (II : 142.) in ein so entferntes land, wohin nicht mal ein tier zu gelangen im stande ist; *sém jügutta lādek tör* (II : 50.) eine so breite wasserfläche, dass sie das auge nicht umfasst. — *jöxtidem* (frequ.) oft kommen, besuchen; zukommen; *tindeden jöxtidem jüganeten kätna ördeden* (II : 80.) den teil, der ihnen beiden zugekommen war, teilten sie in zwei; *jöxtidäjem* (pass.) oft besuch erhalten. — *joytéptem*, *jujtéptem*, *jujtuptem* (f. *joytéptedem*, *jujtéptedem*) előhozni, elővezetni | herbeibringen, herbeiführen; *joytéptidem* (frequ.). — ÉO. *jogotlem*, *joytélilem*, *joytéptalem*; AS. *jogodem*; FS. *jügozem*.

jök (Dem., K.) táncz | tanz. — *jökem* (f. *jöktem*; imp. *jöka*; Dem., K.) tánczolni | tanzen (cf. *jāgem*); pass. *jökājem*: *nuy ankeuna jökājem* (= *jökājem*) (II : 198.) deine mutter tanzte mir zu ehren. — Cf. zürj., votj. *jökt-*; *jöktan*.

jökta-γar tánczhely | tanzplatz; vid. *jākta-γar*. — ÉO. *jak*, *jaγ*.

jokta: *teu jokta*, *tör-jokta* (II : 170.) so gross wie ein see, wie ein Tor.

jon erős | stark; *jona* (adv.): *kéža jona* (II : 120.) sehr stark, heftig. — Cf. zürj. *jon* (adv. *jona*), votj. *jun* stark, stärke.

jöndem (f. *jönttem*) varrni | nähén. — *jöndidem* (frequ.); *jöndesem* (augm.) C. — FS. *jündem*. AS. *jüntim*, ÉO. *jontlem*; *jontaslem*.

joy, Dem. *jay* tíz | zehn; *γüdem-joy*, *úeda-joy*, *vét-joy*, *γüt-joy*, *tābet-joy*, *nida-joy* 13—18. — *joymet* tizedik | der zehnte. — AS. *jeuy*; *jeuymet*. — Cf. szamojéd-jurák *ju*'.

jör (II : 40.) fejedelem, úr, hős | fürst, herr, held. — ÉO. *jor*.

jorén, *jorrén* (O.) samojede, samojedisch; vid. *jaran*. — *Jorén-pūgot* n. pr. (samojeden-dorf) Aprinische jurten in der Teml. wol. (Tob. kr.), neben welchen sich samojeden aufhalten.

jordem (Dem.): vid. *jaradem*.

jörögý (Dem., KK.) adj.: vid. *jōrox*; *jörögýa menžem*, -*manimem* in (zwei) stücke zerreißen.

jōrox (Dem., KK.) oldal, táj | seite, gegend; vid. *jūraγ*.

jöt varrat, szegély | naht, saum; *jöndem jöt* (genähter saum) saum, naht (II : 40.). — ÉO. *jol*, *jontém-jol*.

joura, *jourai* (I., O.) ferde | schief C. — S. *jagraγ*, *jograγ*; ÉO. *joura*. — Cf. szamojéd-jurák *jar'o*.

jourém forgatni, fúrni | drehen, bohren C.

jouradem, *jovordem* forgatni, göngyölni, begöngyölni | drehen, wickeln, einwickeln; *mant jouradem* ich wickelte mich ein, *tuvat jouradöt* er wickelte sich ein. — *jourayindem*, *jovorçendem*, *jovorçumdem*; *jourayamdem* (C.) geschwind drehen, wickeln; *sāptema jovorçumde* (II : 126.) wickele es um meinen hals; *vérdé čenk-jija jourayindöt* (II : 128.) bis zum blutigen schweisse bemühte er sich. — *pira*, *piraget jovorçendem* (II : 28.) sich umdrehen (geschwind). — *jouréntem* verwickeln, drehen. — ÉO. *jourtlem*, *jovértlem* wenden, wickeln.

jovordem: vid. *jouradem*.

judem (I., C.); KK. *jütem* dörgölñi; bört kidolgozñi | reiben; gerben. — S. *julem*.

jugàn (O.) kis folyó | kleiner fluss; vid. *jega*. — ÉO. *jogan*, *jugan*.

jugàn, *jukàn* rész, osztályrész | teil, anteil (наñ). — ÉO. *jugan*, *iukan*. — Cf. zürj. *juk*, *jukas*; votj. *juk*.

jugény, jugop (adj.): vid. *juž*.

jūgodem, jūgutem: vid. *jōžtem*.

jūgotmem, jūgutmem (mom.): vid. *jōgotnem*.

jugòt, jugùt (adv.): vid. *jogòt*.

juž (K., Dem.), I., O. *jož* haza; vissza | nach hause; zurück
vid. *jož*.

juž: *juž-panem, juž-tèvem, juž-tožrsem*: vid. *jož*.

juž fa, erdő | baum, holz, wald. — *anža-juž, χuš-juž, jūm-juž, nársa-juž, poi-juž, rēp-juž, suť juž, tege-juž, teger-juž, tunk-juž, čok-juž*. — *juž-sem* fabel | (baum-herz) mark (der bäume). — *juž-tejan-vòt* (K.) málna | (baum-gipfelig-beere) himbeere; *jugény fái, fás* | zum baume gehörig; hölzern. — *jugop fái, fás* | hoiz-, bäumig; *nur-južop* kahlbäumig; *nur-južop-tíliš* KK. monat der kahlen baume (d. 7-te monat); *pētlím-južop, pētlím-južpe* dunkellaubig (eig. -bäumig). — ÉO. *juž*.

jūžtem (f. *jūgottam, jūguttam* K., Dem.): *jūžtādem* (frequ.);

južtēptem, južtuptem (f. *južtēptedem, južtuptedem* caus.): vid. *jōžtem*.

južàn (C.): vid. *južàn*.

jūm zelnice | faulbeere, traubenkirsche (*prunus padus*). — *jūm-juž* faulbeerbaum. — *jūm-keu* kern einer faulbeere. — *jūm-sēm* zelnice-szem | eine faulbeere. — *jūmēy* (adj.): *jūmēy ur* zelnicés hegyhát | mit traubenkirschbäumen bewachsener niedriger (länglicher) landrücken. — S. *jōm*, ÉO. *jum, lum*. — Cf. zürj., votj. *lom*.

juma ? kellemes | angenehm; *euma, juma*: vid. *euma*.

jur vízi állatka neve | ein kleines rundliches wassertierchen von schwarzer od. rötlicher farbe, welches 6 füsse u. hörner (?) besitzen soll, wahrscheinlich ein wasserkäfer aus der *dytiscus* art. Dieses tierchen wird gewissermassen für heilig gehalten (cf. «Irt.-Ostj.» I: 133.) = KV. *jur*. — *jur-sört* alte hechte, welche einen grossen kopf besitzen u. in tiefen see'n leben. Sie werden auch für heilig angesehen; vid. *jemēy-sört*.

jūraz, jūroz (AK., I.), Dem., KK. *jōroz* oldal, táj, szél; dolog, ügy | seite, gegend, rand; sache, angelegenheit: *nēyna ankīvet tīvda jūrgat udeden-na, ent udeden?* kennet ihr den umstand dass ihr von einer mutter geboren seid.

juritem (KK.) feledni; magáról megfeledkezni, elalunni (?) | vergessen, sich vergessen; einschlafen (?); *savēy var tābet lōž tum juritem* (II: 96.) wie fest eine aus lehm erbaute wehre mit 7 ecken (den fisch hält), so fest bin ich eingeschlafen; vid. *jaradem*.

juš út, ösvény, nyom | weg, steg, spur. — *jāžta-juš járó út* | weg, auf dem man geht u. fährt. — *kurat-juš* gyalogút, ösvény | steg. — ÉO. *jos, juš* = zürj. *juž*.

jutan (KK.): vid. *jadan*.

jütem (KK.) nyomni; dagasztani; szétmorzsolni | drücken,

kneten, zerbröckeln (mit den händen); vid. *judem*. — *jütetem* (iter.) kneten, zerdrücken, zerbreeken, zerbröchen (mit der hand). — *jütmem* (mom.); *jütmanj* (II : 22.) zerdrückend, zerbröckelnd zerbrechend.

juvem (f. *jidem*, *judem*, *jitem*, KK. *jetem*) jönni; lenni, válni; készülni, akarni (vmit tenni) | kommen; werden, sich bereiten (etw. zu tun), wollen; *man mettena te-jidājem* (II : 146.) ich werde von jemandem besuch erhalten. — *ēneja juvem* gross werden, *esjiga juvem* alt werden; *jima juvem* gesund werden; *man nūrēm-vōje*, *unt-vōje kur ēvetta žui tēda juvem* (II : 146.) ich will den elentier u. rentierjäger auffressen. — *juvidem* (frequ.); *juvmem* (mom.); *kāt löneja juvmemiva* (II : 202.) als ich auf die beiden hunde loskam. — FS. *jugam* ÉO. *jilem* (part. præt. *juvem*, *jum*); cf. *juvem*

Elkövetkezik, abitum paro, valedico, veniam abeundi peto, MA. — A *követ* igét CzF. (MNySz. III. 1139.) a *kel*, *köl* factitivumából származtatta, az *l* és *v* mássalhangzók cseréjével (vö. *kilül*, *kivül*; *belül*, *bévül* stb.) — BUDENZ (NyK. 6: 393) előbb a lp. *čuovo-*, *čuovete-* «követni, sequi» igével vetette egybe, később azonban (MUSz. 14.) ő is csatlakozott CzF. felfogásához; magát a *követ* (legatus, nuncius) főnevet is a **kölet* kopott végű igenévből származtatván.

Az analógián s a jelentésbeli egyeztetetőségen kívül egyéb bizonyítékra, jelesül nyelvtörténeti adataira egyikök sem hivatkozott. Egyikök sem vette észre a KRESZNERICS-nél (1 : 310) följegyzett s minden bizonynyal a Veszprém-Vas határszéli nép ajkáról vett adatot, mely szerint *elkelekezik* a. m. *elkövetkezik* (abit).

Érdekes lenne tudnunk, vajjon az *elkelekezik* él-e még most is ott vagy egyebütt a nép ajakán.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Müller Miksa.

(1823—1900.)

I.

Müller Miksa, a XIX. század tudományos íróinak azon kiválasztott csoportjába tartozik, kik leghathatósabban járultak hozzá, hogy azon nagy tudományos eredmények, melyek a nyelvészetet a szellemi tudományok előkelő rangjára emelték, a század művelt közszellemének tényezőjévé, elengedhetetlen alkotó részévé váljanak.

Ezzel nem csak azt akarjuk mondani, hogy néki sikerült legjobban, a tőle és másoktól talált tudományos igazságokat előadói tehetségének fölülmúlhatatlan tökéletessége, beszédjének varázshatása által a hivatásos tudósok körén túl a műveltség közérdekévé tenni; hanem különösen még azt is, hogy csak kevés embernek sikerült úgy mint ő neki, a legaprólékosabbnak látszó tudományos kérdések nagy vonatkozásait felismerni, reá mutatni azon pontokra, a hol a nyelvészet részletes kutatásai az emberi szellem történetének nagy kérdéseivel érintkeznek, mintegy őskori okmányait szolgáltatják az emberi szellem mibenlétének, nyilatkozása kezdeteinek, fejlődése törvényeinek felismeréséhez.

A nyelvtudomány kérdései az ő elméjében és az ő tolla alatt a filozófiai és erkölcsi tudományok legmagasabb kérdéseivel kerültek kapcsolatba; nyelvtudományi kutatásaiból sugároznak ki azon nagyszabású vallástudományi és metafizikai tanulmányok is, melyeket nagy előszere-ttel folytatott és melyeknek végső eredményeit aggkorának munkáiban vonta le: a híressé vált GIFFORD-előadások három kötetében, úgymint önálló filozófiai munkáiban. Mindezen munkáival mintegy önkéntelen bizonyítékait szolgáltatja annak, hogyan teszi ő a nyelvtudományt és a filológiát a legmagasabb rendű kutatások eszközévé, mennyi rejtett problémának megoldására tartja ő alkalmasnak sőt okvetlen tényezőnek a nyelvtudomány módszerét. Ama kedvelt bölcséleti tétele kifejtésével fog-

lalkozik p. o., hogy a «végtelenség érzete» (sense of infinite) az emberi szellem legősiebb tulajdonát teszi, melyből a vallásra és a művészetre vezető ösztön pattant ki. Nem csupa metafizikai eszközökkel és föltevéssekkel megy neki e finom kérdés elemezésének, hanem kérdőre vonja a nyelveket, belemerül ezek legősiebb tanuságtételeibe, reá nyit az emberiség legnaivabb irodalmi emlékeire és mintegy pozitív feleletre szólaltatja meg őket azokban a dolgokban, melyek a metafizikust csupa spekulatív elmélyedés útvesztőjébe csábítják. A nyelvészetből kiindult kutatásai ekként mindinkább ki is szélesedtek és az emberiség szellemi lényegének a nyelvésztől vajmi távolosó pontjaira is kiterjedtek. Korunk nagy nyelvészeti gondolkodóinak egyike, MICHEL BRÉAL, azt írhatja róla, hogy «a tudomány egy világító pontja volt, a mely felé a művelt világ gondolkodói szívesen irányozzák tekintetüket». («un point lumineux, vers lequel dans le monde entier, les hommes de pensée aimaient à tourner leur regard).»

S mégis minő szeszélyes jelensége az ellentétekben és paradoxonokban gyönyörködni látszó irodalmi fátumnak! Ennek a filozofnyelvésznek a neve vált a XIX. század hatvanas és hetvenes éveiben mintegy jelszavává azoknak, kik abban a meglehetősen jelentőség nélküli szóharczban, hogy vajjon a nyelvtudományt szellemi vagy természeti tudománynak kell-e tekintenünk, az utóbbi véleménynek voltak szószólói. A vita leginkább azon fordult meg, hogy a nyelvtudományi kutatásokban a nyelv tenyészését mint afféle *természeti* productumot, a természettudomány módszerével, vagy pedig mint az emberi szellem nyilatkozásának és fejlődésének tényét filozofiai és históriai eszközökkel vizsgáljuk-e?

Azokban a világraszóló *Felolvasásokban a nyelvtudományról*, melyeket MÜLLER 1861-ben és 1863-ban a Royal Institutionban tartott és melyeket 1875—76-ban SIMONYI ZSIGMOND ültetett át irodalmunkba*), e kérdésre nézve is szint kelle vallania. Nem túloz, a ki azt állítja, hogy e fölolvasások, melyek mindjárt megjelenésök után kiadást kiadás után érve az összes művelt népek nyelvein megtették a világ körüli útjokat, alkották meg legelőször a kapcsolatot a nyelvtudomány kérdései és a közműveltség között, legelőször törtek utat ezen régebben a tudósok

*) MÜLLER MIKSA Felolvasásainak legelső nyoma irodalmunkban HUNFALVY PÁLNAK az Akadémia I. osztályában 1863 márczius 2-án tartott előadása «A nyelvtudományról». Ez előadás, mely a Nyelvtudományi Közlemények II. köt. 69—95. lapjain látott napvilágot, kizárólag MÜLLER MIKSA munkája ismertetésével és méltatásával, úgymint az ural-altaji nyelvészet szempontjából való kiegészítésével foglalkozik.

kalamárisára szorított elmékedéseknek az általános műveltségi tudatban. Ebben áll a Felolvasások legnagyobb és legmaradandóbb érdeme.

Előadásait az imént említett vitás kérdés fejtegetésén kellett kezdenie, mintegy kijelölve azon helyet, melyet a nyelvészet a tudományok összességében a maga számára igényel és mintegy kitűzve azon szempontot is, melyek alatt a hozzá tartozó problémákat szemlélni kell.

A nyelvtudomány előzményei leginkább a filozófiai szemléletnek kedveztek. Hiszen tudjuk, hogy a század elején és közepén a tudományos gondolat a német filozofia spekulatív irányában mozgott. SCHELLINGgel még a természet jelenségeinek megértésére sem kerülték ki a filozófiai módszert. Nem csuda, hogy a szemlélet e módja a nyelvtudományba is sok a priori-ságot vitt bele és hogy e tudomány még legexactabb képviselőinek kezében is leginkább a pszichologia tőszomszédságába került. BERNHARDI A. F. szerint, kinek «Anfangsgründe der Sprachwissenschaft» című munkájáról POTT azt az ítéletet hozza, hogy a «legjelentősebb, legmélyebb és legszellemesebb, a mit az általános nyelvtan terén alkottak», a nyelv «az észnek allegóriája, mely általa természetének megfelelő módon tárja fel magát». A nyelvészeti gondolkodás legfényesebb magaslatát e korszakban HUMBOLDT VILMOS képviseli «Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues» című könyvével, melynek iránya és eredményei évtizedeken át uralkodnak az általános nyelvtudomány kutatásaiban. A nyelvben «az ember szellemi erejének legfőbb működését» látja, «egy meghatározott célra irányuló szellemi munkát», «egyikét azon oldalnak, melyek felől az ember általános szellemi ereje tartós tevékenységet fejt ki». «Mindinkább abstrahálnunk kell attól, a mit a nyelv mint a tárgyak megjelölésének és mint a kölcsönös megértésnek eszköze művel és inkább a belső szellemi tevékenységgel szorosan összekapcsolt eredetére és kölcsönös egymásra hatásukra kell visszamennünk».*) Bár mindezek kétségtelen igazságok, mégsem kerülheti ki a figyelmet, hogy a nyelv tenyésztésében érvényesülő természeti mozzanatokat figyelmen kívül hagyják.

A *nyelvfilozofia egyoldalisága* ellen lépett sorompóba MÜLLER, midőn a nyelvtudományt a természettudományok számára reklamálja és nyelv tenyésztésének megfigyelésére a természettudomány módszerét jelöli ki. A regibb iskola a nyelvben csupán csak az emberi szellem hatását látván, a nyelv fejlődésében mint történelmi alakulásban, sok hatalmat engedett az emberi szellem szabadságának. Ily befolyást

*) WILHELM VON HUMBOLDT, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes (Berlin, Calvary, 1876) 24., 25., 54. lapjain.

a természeti szemlélet legelejétől fogva visszautasít. «Fontoljuk meg először is azt, hogy ámbár folyton változik a nyelv, e változást ember sem elő nem idézheti, sem el nem hárihatja. Épen úgy gondolhatnánk arra, hogy megváltoztatjuk a vérkeringés törvényeit, vagy hogy testünk magasságát megtoldjuk egy hüvelykkel, mint arra, hogy változtatunk a beszéd törvényein, vagy hogy feltalálunk új szavakat a magunk tetszése szerint. Az ember csak úgy uralkodhatik a természetben, ha ismeri törvényeit és hódol nekik: a költő, a bölcsész, is csak úgy uralkodhatik a nyelven, ha ismeri törvényeit és ügyel rájuk»¹⁾. «Azon okok fölött, melyek a nyelvek növést eszközlik, vagy mások szerint történetét alkotják, embernek semmi hatalma nincs. A nyelvnek hangbeli romlása nem a véletlen eredménye: határozott törvények uralkodnak fölötté. Ezeket a törvényeket nem emberek szabják; sőt ellenkezőleg az embernek engedelmeskedni kell nekik, ha nem is tud felőlük semmit.»²⁾

E szemlélet szerint a nyelv ki van véve a történelemben nyilvánuló szellemi szabadság köréből; tisztán a természeti tünemények szoros törvényszerűségének körébe van helyezve, mint a természet szerves productuma. S mai nap már alig tudunk számot adni azon lelkesítő határról, melyet e nagy határozottsággal formulázott tan nemcsak az általános nyelvtudományi szemléletre tett, hanem gyakorlati irányban, az élő nyelvvel való elbánásra is. A nyelv természeti szerves productum. Ahhoz nem nyulhat az emberi önkény. «Mert ámbár költő alkothat akarva és szándékosan új szót, de elfogadása oly körülményektől függ, melyek egyéni befolyást nem engednek.»³⁾

Talán nem csalódunk, ha e természeti szempontok befolyása alá helyezzük azt az élénk nyelvtudományi mozgalmat is, mely nálunk az egyéni szabadság, az eleve feltett szándékos nyelvfejlesztés kiküszöbölését tüzte ki és a nyelv t e r m é s z e t e s tenyésztését ismerte el a nyelvtörténet egyedül jogosult nyilvánulásának. Argumentumait e mozgalom mindenesetre sikerrel erősíthette azon gondolatokból, melyeket MÜLLER MIKSA Felolvasásai ez elmélet javára közközre adtak.

Így tehát nemzedékünk szemében MÜLLER MIKSA, a filozof nyelvész, lett a természettudományi nyelvszemlélet apostolává, bár maga is hivatkozhatott elődökre, kik ugyanazon úton jártak és bár váltig hangoztatja későbbi vitázói irataiban, hogy elméletével az individualizmus önkénye elé óhajtott csak gátat vetni, nem pedig újabb egyoldalúságba merülni. Határozottan tiltakozik azon föltevés ellen, melyet heves pole-

¹⁾ Felolvasások a nyelvtudományról, ford. SIMONYI ZSIGMUND I, 35. l.

²⁾ U, o. 61. l.

³⁾ U. o. 62. l.

mistái, különösen az amerikai WHITNEY, tulajdonítanak neki, hogy szerinte a nyelv olyan természeti productum mint «akár a tehén vagy a krumpli». ¹⁾ Midőn a filozofiai álláspont egyoldalúsága ellen lépett síkra, nem tagadta ki a nyelv jelenségeiből a szellemi élet tényezőit sem; a mérleg másik serpenyőjébe rakta a nyelvalakulás pszichológiai tényeit. A régi iskola mindkét serpenyőt ezekkel rakta tele és figyelmen kívül hagyta a MÜLLER-től rehabilitált természeti tényészetet.

Munkái több helyén nyilatkozik álláspontjának ily jelentőségéről. A «Nyelvtudomány eredményeiről» tartott előadásában, melylyel 1872-ben az újonnan keletkezett strassburgi német egyetemen tartott cursusát bevezette, így nyilatkozik: «A nyelv egyik lábával a természet körében áll, a másikkal a szellem kerületében. Ha évekkkel ezelőtt az volt szándékom, hogy a nyelv természeti elemét egész világosan hozzam érvényre, és ezért nagy nyomatékkal mutattam reá, mily értelemben kell a nyelvtudományt a természettudományok legutolsójának és legmagasabbikának tekintenünk, nem kell mondanom, hogy azért nem tévesztettem szem elől szellemi és történelmi oldalát sem. Az a meggyőződésem, hogy csupán csak a nyelvtudomány révén fogunk abba a helyzetbe jutni, hogy a darvinisták fejlődéstanának terjedését megakasszuk, és hogy élesen megvonjuk a határvonalat, mely a szellemet az anyagtól, az embert az állattól elválasztja.» ²⁾ Az egész definitio-vitát, melyet ellenfelei földéztek, a lényegét nem érintő szóharagnak nyilvánítja. A kérdés eldöntése attól függ, hogy az ember tágasnak vagy szűknek készíti a természettudományok vagy a historiai tudományok «szekrényét». ³⁾ «A nyelvtudomány a természettudományok közé sorolandó, ha a t e r m é s z e t szó jelentését olyannyira kitágítjuk, hogy az emberi természet működésének némely sphaeráit is magában foglalhatja, jelesül azokat, a melyekben az ember nem teljes szabadsággal cselekszik, hanem az összesség szükségképpen közreműködésétől függ. Ellenben a nyelvtudomány meg egy historiai, egy — mint WHITNEY úr akarná — erkölcsi tudomány, ha a historia fogalmát oly tágra szabjuk, hogy oly cselekedeteket is belé foglalunk, melyeket az egyén szándék nélkül és mintegy öntudatlanul végez, és melyek ennél fogva kivüle esnek az erkölcsi ítéletnek.» ⁴⁾

¹⁾ Essays IV. köt. 268. l.

²⁾ U. o. 124. l.

³⁾ Meine Antwort an Herrn DARWIN. Essays IV. 214. l.

⁴⁾ U. o. 217. l.

II.

MÜLLER MIKSA tudományos tevékenységének hátgerince a szanszkrit filológia volt. Ebből indult ki fiatal korában és ennek szolgálatában számos munkái közül a legmonumentálisabb.

A szanszkrit filológiának a múlt század második felében két legnagyobb alkotása: a pétervári nagy szótár és a *Rigvéda* teljes szövegének a *Szájana* kommentarjától kísért kiadása. Ez utóbbi MÜLLER MIKSA nevéhez van kapcsolva.

E munkára az első serkentést Párisban nyerte nagy mesterétől, a Collège de France örökhírű professzorától EUGÈNE BURNOUF-tól, kinek iskolájából indult világgá, önálló tudományos cselekvésre ő is, mint e korszak számos más jelese.¹⁾ Bajosan tudott volna azonban valaki abban az időben ily évtizedeket igénylő munkára vállalkozni azon biztos előrelátás nélkül, hogy fáradtságának gyümölcse tényleg napvilágot is láthat és hogy teljes otiummal élhet ezen az ember teljes szellemi erejét évtizedeken át igénylő feladatnak. Itt csakhamar fenkölt szellemű barátja és pártfogója, a kinek eddig is tudományos munkatársa volt,²⁾ a diplomata-tudós BUNSEN JÓSIÁS volt segítségére. E barátságának állandó emléket állított MÜLLER azon elbájosló 82 levél kiadásával, melyeket 1848—1859 a nagy tudós és államférfi ő hozzá intézett.³⁾ Az ő állandó érdeklődése ütötte csakhamar nyélbe a Rigvéda ügyét is. BUNSEN e vállalatnak megszerezte a Keletindiai Társaság igazgatóinak pártfogását, kik a kiadás teljes költségeit magukra vállalták.

MÜLLER MIKSA most bátran és gondtalanul nekiindulhatott tudományos terve végrehajtásának, mely a szanszkrit filológia akkori állása szempontjából a legidősebb feladat volt. E vállalkozás egyúttal Angolországot jelölte ki MÜLLER állandó tartózkodó helyéül, mert csak itt rendelkezhetett azokkal a kéziratokkal és segédeszközökkel, melyeket nagy munkája igényelt. Életrajzából, melyet ismételve előtárnom semmi szükség, mindenki tudja, hogy második hazájában mily gyorsan sikerült a tudós férfinak a tudományos társadalomban fokról fokra emelkednie, és hogy sohasem volt oka megbánni BUNSEN tanácsát, ki őt első sikerei-

¹⁾ BURNOUF tudományos hatásának jellemzéséről. I. RENAN mint orientalista (Budapest, 1894) 15—19. l.

²⁾ A BUNSEN nagy világtörténelmi munkájához (Outlines of the Philosophy of Universal History I. köt. London. 1854) írt terjedelmes függelékében «On the Classification of the Turanian Languages» lép fel legelőször a «turáni» csoport, mint nyelvosztályozási fogalom.

³⁾ Essays III. köt. 383—513. l. (Briefe von Bunsen an Max Müller aus den Jahren 1848—1859).

nek tapasztaltára a szigetországban marasztalta ismételve és ismételve e mondással: *Spartam quam nactus es orna.*¹⁾ Midőn 1854-ben az oxfordi Taylorian Professorshipre kinevezték, így üdvözlí: «Most biztos alapja van földi existenciájának és szép hatáskör tárul fel Ön előtt az istenáldotta, biztos és szabad szigeten, még pedig oly pillanatban, midőn nehezen mondhatnók, vajjon a fejedelmek trónjai vannak-e nagyobb veszélyben, vagy a népek szabadságai.»²⁾

Ily biztos helyzetben huszonöt éven át dolgozott MÜLLER a Rigvédán és Szájanán, a század szanszkrit filológiája nagy monumentumán, mely végre 1875-ben hat nagy negyedréfű kötetben teljesen állott a tudományos világ előtt, és mely nemcsak Európában, a melynek tudósaihoz szólt, hanem különösen a hinduk között is oly annyira elterjedt, hogy 1893-ban már második kiadást adhatott át a tudományos világnak e munkából, melylyel élete tulajdonképeni célját vélte teljesíteni.³⁾

Ez óriási munkával MÜLLER a szakembereknek legelőször adta kezébe az eszközt arra, hogy a régi ind nép eszmekörébe hiteles és biztos alapon behatoljanak, hogy az ind vallás mythoszi hagyományát legrégebb alakjában megismerhessék.

Az igaz, valamint a nyelvészet sok részletében, úgy a véda-ismeretben is időközben elhagyta a tudomány azt az álláspontot, melyből maga MÜLLER nézte a régi világ e bűbajos vallásos dalait, és nem hiába vetették szemére, hogy második kiadásában a kritikai tudomány e rajta túlmenő vívmányait mintegy semmibe sem vette.

Midőn a negyvenes évek végén e tanulmányának nekifeküdt, az árja emberiség szellemi gyermekkorának megszólalását látták a Védákban, szózatot az emberi szellem legelső hajnalpírkadásának ősi korszakából, midőn még nem volt szervezett kultusz, nem volt megrögzött papi törvény és szertartás, midőn a gyermek-ember közvetlen vágyakodással emelte fel tekintetét a végtelen természet isteni erőihez dalban és fohászbán. Azóta nagyot fordult e himnuszok chronológiája. Nagy részokról lehullott a naiv közvetlenség zománca. Ahhoz értő tudósok az úgynevezett hindu korszakba helyezik keletkezésük idejét; a kifejlett papi szertartásra szánt énekekre ismertek fel bennük. Széteszlott azok álma, kik az árja vallás derengésének tükrözését szemlélték a védákban.

¹⁾ E mondás sokszor ismétlődik a levelezésben, az 1853. május 30-áról kelt 29. sz. levéltől kezdve.

²⁾ 52. sz. 1854. febr. 8.

³⁾ A második kiadásnak, melyből M. egy példányt akadémiánknak is ajándékba küldött, bemutatása alkalmával a munkát igen szépen jellemezte FRÓK KÁROLY: Müller Miksa és a Rigvéda cz. dolgozatban (Budapesti Szemle 1894. LXXIX. köt. 161—159. l.)

Az öregek persze nem tágitottak és közéjük tartozott azon férfú is, kinek legfőbb érdeme, hogy a régi kor ez emlékét filologiai tekintetben tökéletes formában, a megértésére szolgáló eredeti segédeszközökkel együtt adta át a tudományos világnak keleten és nyugaton.

III.

Mikor BUNSEN a Carlton House Terrace könyvtárszobájában — így beszéli MÜLLER MIKSA — «sugárzó szemmel» adta tudtára a fiatal tudósnak, hogy a Rigvéda kiadása immár biztosítva van, egyúttal a következő intelmet intézte hozzá: «Most nagyon szép életfeladat van Önre bízva és sokéves munkába fog kerülni, míg e hatalmas tuskót megdolgozza. De ne feledje el, hogy időről időre néhány szálkát is várunk műhelyéből».

E tanács megfogadásának köszöni az irodalom azt a négy kötetes gyűjteményt, mely MÜLLER változatos értekezéseit és essay-it egybefoglalva e címen *Chips from a German Workshop* (Szálkák egy német műhelyből) látott napvilágot¹⁾. E gyűjtemény felolvasásokat és revue-cikkeket tartalmaz a legkülönbébb tárgyakról: összehasonlító nyelvtudományról, a vallások történetéről, összehasonlító mythológiáról, a népmesékről és vándorlásukról, a kultúrtörténet különféle kérdéseiről, modern francia, német és angol irodalomtörténetről, sőt még actualis társadalmi kérdésekről is.

Ez essaykben nyilatkozik meg leginkább MÜLLER szellemi érdekeinek sokoldalúsága, lelki erejének határtalan kihatása, előadási képességének mesteri fejlettsége és egyéni határozottsága. A legelvontabb tárgyakat, a nagy közönségtől eddig félreesett kérdéseket a műveltség szellemi közérdekévé varázsolja át. «To write as for Ladies» — úgy látszik — BUNSEN e tanácsát²⁾ nem tévesztette szem elől. De a népszerű értelemre való törekvés egy hajszálnyira sem téríti el a tudomány lelkiismeretes követelményeitől. «A ki azt hiszi — úgymond — hogy népszerű előadásban oly dolgokat mondhat, melyeket tudós szaktársai előtt nem igen szeretne elmondani, annak nincsen se tudományos, se erkölcsi becsülete.»³⁾

Legjelentősebb részei e változatos tartalmú essay-knek és felolvasásoknak azon értekezések, melyek a kidolgozásuk alatt folyó Rigvéda-

¹⁾ Egyidejű német fordításban «Essays» cím alatt, I—IV. kötet Lipse (Engelmann) 1868—1876.

²⁾ 1850. decz. 11-én kelt levelében.

³⁾ Essays IV. köt. 216. l.

kiadással állanak szoros kapcsolatban, vele párhuzamosan indulnak és mintegy általános érdekű számadást nyújtanak azon eredményekről, melyeket az ind vallás e régi emlékének mindinkább elmélyedő tanulmányozásából levont.

MÜLLER ez essayk némelyikében alapította meg a *Hasonlító mythologia* azon módszerét, mely ugyan igazság szerint KUHN ADALBERT-ben ismeri első megteremtőjét, de a melynek szélesebb alapköveit mégis csak ő rakta le, a kinek nevére keresztelték is a szaktudósok az új módszert. Legelőször a Nyelvtudományi Felolvasásokban szólott róla; ¹⁾ teljesen azonban a Chips II. kötetében foglalt értekezésekben fejtette ki.

Az ind és görög istenek és mythosi alakok neveinek és a hozzájuk kapcsolt hagyományoknak azonossága védai tanulmányai során mindinkább kétségtelennek tűnt fel neki. A görög és szanszkrit mythosokban ugyanazon személyekről beszélnek és róluk ugyanazon történeteket regélik; a személynevek nyelvi alakjai pedig azon hangtani viszonyban állanak egymáshoz, melyet a két nyelv hangtörvényei e nyelvek egész vonalán felmutatnak. Továbbá: a görög mythosokban előforduló tulajdonnevek a szanszkritban sokszor még mint a természeti tüneményeknek megfelelő istennevek tulajdonságnevei, jelzői szerepelnek. A mythosi tulajdonnevek tehát eredetileg apellativ értelemmel bírtak és csakis a nyelvfejlődés során vesztett ki eredeti jelentésük az emberek tudatából; eredeti értelmük elmállása után mint tulajdonnevek jegeczesedtek meg. A szanszkrit nyelv megőrizte a görög mythosi nevek etymonját; ezeknek világossága mellett kiderült, hogy mindezen mythosokban a régi ember a természet mindennapi jelenségeiről és változásairól, a tünemények egymás elleni harcáról szólt. A szóanyag elmállása okozta a mythosi alakok egyénítését. ²⁾ A mythos eredeti jelentésének, a benne szereplő alakok régi értelmének kulcsát egyedül az összehasonlító nyelvtudomány módszere nyújtja. MÜLLER összehasonlító mythológiáját ennél fogva «nyelvtudományi mythológiának» nevezték. Minthogy magyarázataiban egyfolytán a Nappal és a Hajnallal lehetett találkozni, ellenfelei e módszert némi gúnnyal kiváltképen «Mr. MAX MÜLLERS'S Solar Mythology»-nek szerették elnevezni.

Mythologiai felfogásával csakhamar iskolát alapított. A mi igaz van magyarázó módszerében, az árja mythológián túl a sémi (STEINTHAL) és az egyiptomi valláshagyományokon (LE PAGE RENOUF) is igaznak bizonyult. Követőinek túlzásai (Cox és mások), kik tuskön-bokron át

¹⁾ Második sorozat; IX—XII. felolvasások.

²⁾ Lásd «Az összehasonlító mythologia fejlődése», a Budapesti Szemlében 1881; XXVIII. köt. 1—35. l.

akár minden dajkamesében Solar Mythology-t szimatoltak, nagyon megártottak az új módszer tekintélyének, melyet higgadt követői (BRÉAL, DARMESTETER) nem szüntek meg részletes kutatásaikkal igazolni. A túzásokat a különösen ANDREW LANG irataiban érvényre jutó anthropologiai módszer ellensúlyozza. Ez azonban ismét csak túlzó módon utasítja vissza a nyelvtudományi módszer minden igazát. A józan mythos-kutatásnak szemben a két iskolának nem csekély elkésredéssel vívott harcával, abba kell belenyugodnia, hogy mindegyik módszer túlhajtása tévedésekre és csalódásokra vezet és hogy oly bonyolódott jelentéggnek magyarázatában és megértésében, minő a mythos alakulása és fejlődése, jogos része van mindazon világító eszközöknek, melyek az emberi szellem és társadalom őskorának homályosságára fényt deríthetnek.

MÜLLER azonban végig kitartott elméletének orthodox formulázása mellett. Nem akart tudni arról, hogy az ő indjeinek és görögjeinek megértésére barbar emberfalók szokásainak felhordására szoruljunk. Mindvégig a szatira nyílaival lövöldöztek egymásra a MÜLLER és a LANG iratai. Mindkét vezért tekintélyes táboruk szolgálta. A LANG-ét az utolsó évtizedekben egyre erősödő anthropologiai és ethnographiai tudomány gyarapította. De még ők sem tagadhatták, hogy az összehasonlító mythologia gondolatát, problémáinak kitűzését, abban a terjedelemben, a minőben most érvényesül, MÜLLER MIKSÁNAK köszöni a tudomány.

Mythologiai kutatásai MÜLLERT e téren még távolabbra is vitték. Az emberiség vallásos képzeeteinek őskora körül bűvárkodván megfogamzott benne az összehasonlító vallástudomány gondolata, mely a mythologia fokán túl a vallásos élet jelenségeinek tudományos vizsgálódását tűzte ki feladatul: laikus theologia, mint RÉVILLE ALBERT nevezte, mely minden theologiai és dogmatikai feltételezések nélkül a vallást, mint az emberi szellem általános jelenségét teszi a tudományos vizsgálat tárgyává.¹⁾ Ez új független tudomány kifejtése körül MÜLLER nagy irodalmi tevékenységgel járt elül.²⁾

Az ő hatása alatt csakhamar az új tudomány feladatairól felvilágosító nagyszabású előadási cyclusokat szerveztek Angliában és Amerikában. Elavult felekezeti alapítványokat e cél szolgálatába helyeztek; értelmes hazafiak buzgósága bő eszközöket teremtett az új tudomány terjesztésére. Így keletkezett a Hibbert-Lectures, a Gifford-Lectures, a Burnett-

¹⁾ Lásd: «Az összehasonlító vallástudomány jelen állásáról» a Budapesti Szemlében (1881) XXVII. köt. 203—225. l.

²⁾ Introduction to the Science of Religion (Előadások a Royal Institution-ban) London 1873.

Lectures szervezete. Mindegyik kötetszámra terjedő előadások sorozata adott alkalmat a tudományos értelemben felfogott vallástudomány kifejtésére és módszerének részletes alkalmazására. MÜLLER maga nyitotta meg a Hibbert-előadásokat a régi India vallásainak a vallástudomány módszere szerint történő megvilágításával;*) a glasgowi Gifford-előadásoknak egymaga 1890—94-ig három cyclust nyújtott e címeken: «Physical Religion», «Anthropological Religion», «Ethical Religion», mindegyik előadási sorozatot egy terjedelmes kötetben adván át a tágasabb olvasóközönségnek. E mozgalom hatásának köszönhető, hogy 1878 óta a vallástudomány országos törvénnyel nyert polgárjogot a hollandi egyetemeken, és hogy 1880 óta a Collège de France mellé is felállítottak egy vallástörténeti tanszéket, melyet csakhamar az École des Hautes-Études vallástudományi sectiójának alapítása követett.

Hogy a régi vallások okiratait hiteles fordításokban az érdeklődő szakembereknek és a nagy művelt közönségnek hozzáférhetővé tegye, megindította a Sacred Books of the East (a Kelet szent könyvei) vállalatot, melylyel a vallástörténeti kutatásnak mintegy okirattárát alapította meg. Ezen most már a 30 kötetet is meghaladó gyűjtemény számára a legilletékesebb emberek fordítják és magyarázzák filológiai hűséggel az emberiség szent irodalmát a legelső források alapján. E gyűjtemény egyik hathatós segédeszközévé vált a vallástörténeti tanulmányoknak, melyek körében mind serényebben folyik a gyűjtő és feldolgozó munka az egész művelt világban.

E tudománynak most már magas színvonalon mozgó folyóiratok is szolgálnak Németországban, Franciaországban és Amerikában. 1900 őszén már Vallástörténeti congressus, az első kísérlet e téren, hozta össze Párisban e tudomány különféle irányú művelőit.

A congressus elnökének, az agg RÉVILLE ALBERT párisi professzornak első szava a hódolat szózata volt a vallástudomány atyja, a távollevő MÜLLER MIKSA iránt, ki már csak nagy betegen halálos ágyán fogadhatta megválasztatását a congressus tiszteletbeli elnökévé.

GOLDZIHER IGNÁCZ.

*) Lecture on the Origin and growth of Religion as illustrated by the Religions of India. (London 1878.)

Ismertetések és bírálatok.

Indogermán nyelvészeti folyóirat.

Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogerm. Sprach- und Altertumskunde, herausg. von KARL BRUGMANN und WILHELM STREITBERG. XI. Band, Strassburg, Trübner, 1900. 344 l.

E kötet cikkei közül általános indogermán nyelvészeti kérdéseket tárgyal H. M. CHADWICK értekezése: *Ablaut Problems in the Idg. Verb.* E dolgozat 1. fejezete az *ē*-tövekkel (pl. lat. *vidēre*, ószl. *vidēti*, gót *witan*) foglalkozik. Ez igetövekre vonatkozólag az előző (X.) kötet ismertetése alkalmával említettük HIRT véleményét (NyKözl. XXX, 232): ő ezeket *ēi*-re végződő kétszótagú tövekből vagy akár 'gyökerek'-ből származtatta és szerinte az *ē* nem suffixum, hanem a gyökérnek lényeges alkotórésze. CHADWICK nem fogadja el HIRT-nek, illetőleg BARTHOLOMAE-nek ezt az elméletét, szerinte az *ēi* diphthongus ez esetben valami képzős elemet tartalmaz. Ő más magyarázatot kísérel meg. Figyelmeztet BRUGMANN föltevésére, hogy ez igetövek *ē*-je a conjunctivus *ē*-képzőjével azonos. Szerzőnk szerint az indicativus- és conjunctivus-tövek különbsége bizonyos hangsúlyozásbeli különbségeken alapszik. Pl. a szkr. *áyati*, *áyat* (idg. **éjēti*, **éjēt*) alakok **éjētai*, **éjēto* ősalakokból keletkeztek, a melyek erősebb hangsúlyozás esetén voltak használatosak (ekkor még a második szótagon is mellékhangsúly volt), míg a szkr. *éti* (idg. **éiti*) alak a kevésbé hangsúlyos **éjētai* alakból magyarázódik (ekkor az első szótagon csak mellékhangsúlya volt, a második meg épen redukálódott). A conjunctivus mindig az erősebb hangsúlyozású alakokat mutatja, míg az indicativus esetében nem általános a gyöngült alakok használata. Az idg. igetövek e szempontok alapján következőleg csoportosíthatók: I. Oly tövek, a melyek a gyökérszótagon voltak hangsúlyozva: indicativusi alakjuk gyöngébb hangsúlyozással jár, pl. **éiti*, a conj. alak erősebb hangsúlyozással **éjēt(i)*. II. Eredetileg ezekkel azonos tövek, a melyeknél azonban az erős hangsúlyozású helyzet volt a rendes: **bhēreti*; ezeknek a formáknak itt természetesen conjunctivus-értéke is volt. III. A *tő* végén hang-

súlyozott igetövek, a melyek a mondatban rendszerint gyöngébb hangsúlyozású helyzetben fordultak elő, **uideti*, **uidet*; erősebb hangsúlyozással: **uidēti*, *uidēt*. IV. A *tō* végén hangsúlyozott igetövek, a melyek rendszerint erősebb hangsúlyozású helyzetben fordultak elő: másodrendű raggal **mlġēt*, elsőrendű raggal **mlġēti*. (Látni való, hogy szerzőnk ez esetekben a hosszú *ē* keletkezését a „Dehnstufe” ismeretes elmélete alapján magyarázza, **uidēt* egy régibb **uidēto* alakból való.) Az úgyn. *ē*-tövek már most *e* IV. osztálybeli *igék secundar alakjainak felelnek meg*. — E dolgozat 2. fejezete az idg. *ā*-tövekkel foglalkozik. Ezeknek az *ā*-ja nem nyújtás alapján keletkezett, hanem eredettől fogva hosszú, mint a velük közelebb vonatkozásban levő *ā* végű nőnemű névszótöveknél (lat. *fugāre*: gör. *φυγή*, ófn. *forscōn*: szkr. *prchā*). Ez igetövek az idg. ősnyelvben, úgy látszik, nemcsak másodrendű, hanem elsőrendű ragokkal is fordultak elő. — Az értekezés 3. fejezete az idg. *ē*-töveknek a germán-ságban való történetét vizsgálja. Az ófn. *habēm* és gót *haba*, *habais* stb. alakokat illetőleg elveti BRUGMANN és HIRT magyarázatait s a maga részéről az ófn. *stān* — *stēn*, *gān* — *gēn* alakokkal veti őket egybe. Az ófn. *gē*, *gēn* stb. alakok szerinte a *ghē*-gyökér régi idg. optativus-formái: **ghaiēm*, **ghaimé* (éppúgy a *stā*-gyökérből **staiēm*, **staimé* stb.), az optativus vocalismusa pedig behatolt az indicativusba. Hogy egyes igetöveknek kezdetben mind indicativusi, mind conj. értéke volt, arról már az 1. fejezetben szó volt; a conj. és opt. pedig nagy mértékben összezavarodott a germán-ságban. Így a gót 2. sz. *habais*, 3. sz. *habaiþ* alakok is voltaképp optativus-formák, melyek kiszorították az eredeti *-ēz*, *-ē(þ)* végzetű alakokat, előbb conj., később indic. jelentéssel is; az 1. személyben ellenben az eredeti conj. alak győzedelmeskedett. — A dolgozat 4. fejezete a gót *nēmun*, *gēbun* alakok magyarázatát igyekszik adni. MICHELS-nek (az *Idg. F.* 4. kötetében) és STREITBERG-nek (*Idg. F.* 6. köt.) kifejtett elméletével szemben CHADWICK a **ghēbh*-alakot egy régibb **ghēbha**, a **bhēr*-alakot **bhera**, a **klēp*-alakot **klepa**-ból származtatja a „dehnung” útján: ezek az alakok pedig eredetileg nem a perfectum-, hanem a præsens (vagy az aoristos-) rendszerbe tartoztak; ez említett tőalakok véghangzója pedig egyenesen a „thematikus” tövek *-e/o*-ja lehetett. Bizonyos helyzetekben ily alakok középső szótagjának synkopéja állhatott be s evvel a tőszótag hangzójának meghosszabbodása; az *ē* augmentummal kapcsolatban pl. egy **ē* *ghēbhome* alakból **e* *ghēbhme* lett. Azon hangtörvény szerint, hogy *i*, *u*, *m* stb. hosszú szótagok után sonantikusokká váltak, a **ghēbhme* alakból később **ghēbhme* lett s az ebből keletkezett germ. **zēbume* alak a perfectumnak akkor már czélszerűtlenné vált formáit helyettesítette s különböző analogikus hatások kiegészítették a paradigmát. — CHADWICK értekezésének utolsó (5.) fejezete a germán

gyöngye præteritum kérdésére vonatkozó egyes nehézségeket igyekszik eloszlatni. Az újabb kutatások valószínűvé tették, hogy ez alak eredetileg összetétel, melynek második tagját a *dhē*-ige egyes formái szolgáltatták. Szerzőnk a *nasida*-féle alakra vonatkozólag elfogadja LOEWE elméletét, mely szerint az szótag-dissimilatio következtében keletkezett (germ. **naziādō* egy eredetibb **naziādādō* alakból). A többes g. -*dēdun*, ófn. *tātun* alak szerinte ugyanoly képzés mint pl. *gābun*. Szól azután az egyes germán nyelvekben ez alakra vonatkozólag feltűnő discrepantiákról s végül a *dhē*-ige eredeti ablaut-viszonyairól.

LOUIS H. GRAY *Zur indogermanischen Syntax von *nāman* című cikkében kifejti, hogy az idg. **nāman*, a mikor jelentése 'mit Namen, namens', eredetileg a nomen propriummal appositíóképen használt szó volt; nem szükséges tehát a **nāman* szót mindig accusativusúl (a 'vonatkozás accusativusá'-úl) felfogni, lehet az néha nominativus is. Pl. a Rig Védában: *haviṛ asmi nāma* a. m. 'Havi bin ich, mein Name'; a görögben: *ἐγὼ δ' ὄνομα κλυτὸς Αἰθῶν, ὀπλότερος γενεῆ* (τ 183. 184), azaz: 'ich, der berühmte Aithon mein Name, in Geschlecht mehr angesehen'; vagy: *Σπάρτην ὄνομα καλῶμεν αὐτήν* (Aristophanes, Aves 814), azaz: 'werden wir sie Sparta, ihren Namen, nennen?'. A latinban: *iunentus nomen indidit Scortō mihī* (Plaut. Capt. 69) 'die Junker gaben mir, Scortum, den Namen'. A **nāman* szónak a tulajdonnév genitívusával való összekapcsolása (*nomen insaniae*) alig tekinthető idg. ósnyelvi sajátásnak.

Az árja nyelvágra vonatkozik BARTHOLOMAE *Arica* című cikksorozatának XIII. fejezete.

Görög és latin nyelvészeti kérdésekkel e kötetnek több cikke foglalkozik. BRUGMANN *Griechische und italische Miscellen* című cikkében a gör. *εἶσαν, λάας, πείσμα, πάσμα, πέσμα, τήρσιος*, s a latin *slitibus, cossim, gemipōmus, auscultare* (ennek első része *aus-*, a mint már Bopp kimutatta, a 'fül' jelentésű szó, második része azonban nem a *klu*-gyökérből, hanem a *klei-* 'anleihen, anlegen, hinneigen' gyökérből származtatandó; az *auscultare* második része eredetileg **clitäre* lehetett, az egésznek jelentése 'aurem inclinare') és az oszk *dekatasivū* alakokat magyarázza. — Ugyancsak BRUGMANN *Zur griechischen und italienischen Etymologie und Stammbildungslehre* a következő szóalakokat fejtegeti: 1. A homerosi *ὄλος*, verderblich, perniciosus', a mely — mint *ὄλομενος* is — az *ὀλέσθαι* gyökérből van képezve, eredetileg elvont főnévképzés lehetett, a hagyományban azonban már csak 'Unglücksstifter, unglückstiftend' jelentésben fordul elő (*ὄλος ἀνήρ*, mintegy: 'der Unglücksmensch'). BRUGMANN megbeszéli az egyes helyeket, a melyeken a szó előfordul s mellékesen megemlíti a tőle különböző eredetű *ὄλος*

,kraus, wollig' (v. ö. lat. *lana* **vlānā*-ból), *οἶλος* ,ganz' (régibb **σολφος*, v. ö. ói. *sárvas*), *οἶλε* ,salve' (eredetileg vocat., később imperat.) alakokat is. — 2. lat. *abdōmen*, a mely szerinte **doṽmen*-ből keletkezett s etymologiai kapcsolatban van a gör. *νη-δύς* ,Bauch' szó második részével, a gyökér a *δύομαι* ,ich gehe ein, tauche ein, dringe ein, verberge mich in etwas' igében is megvan. (A *νη-* egy ,unten, nach unten, nieder' jelentésű adverbium.) — 3. A *νήδυμος*, mely Homerosnál az álom mellékneveképen fordul elő, szintén az előbb említett *νη-δύς* szóval rokon, e szerint az álom ,etwas, in das man untertaucht und versenkt wird, wobei es als Hülle einen umschliesst'. — 4. A gör. *δάκτυλος*, melyet hangtani okokból nem lehet a lat. *digitus* vagy az ófn. *zēha* alakokkal egybevetni (a latin és germ. szó tőszótagjának eredeti *i*-vocalismusa van), BRUGMANN már régebben (*Griech. Gramm.*² 74. l.) **δακτυλος*-ból származtatta (v. ö. *τι-τω*: *τίτω*) s a kfn. *zint* és ófn. *zinko*, *zinna*, *Zinne*, *Zacke*' szókkal egyeztette, a melyek valószínűleg az ói. *dānt-* gör. *δοούς* stb. szókkal tartoznak együvé; a *δάκτυλος* jelentésfejlődése tehát ez lett volna: ,Zahn—Zacke—Finger'. Ez etymológiát támogatja egy nemrég felfedezett tanagrai feliratnak *δακχίλιος* alakja, ennek *xx*-ja a beotiai nyelvjárásban nem keletkezhett *κτ*-ből, hanem legegyszerűbben *τχ*-ből magyarázható. Megjegyzendő, hogy a ném. *Zinke* szó is egy ősgerm. **tint-kō*-ból magyarázható s ugyanazt a *q*-féle képzőt mutatja, mint a gör. szó (a gör. **δακτυλος* idg. tőalakja **dnt-qu-lo-*, az ófn. *zinko* idg. ősalakja **dent-qo*-lehetett). — 5. A homerosi *ζαχρηεῖς*, heftig andrängend, ungestüm' melléknév az *ἐχραον*, ,ich fiel an' aoristos-alakkal tartozik együvé s egy *ghrēu-*gyökérből származtatható; ide tartozik a lat. *ingruo*, litv. *griāuju* is. — 6. A *ὕπερχύδας* (melynek helyes értelmezése ,ciner, der übermässig Ruhmens macht, prahl'), *ἄναξ*, *ἑμᾶς* (tulajdonkép ,der Fesseler, Anbinde', azután ,Riemen'), és *ἀνδριᾶς* (,Menschenbild, Standbild', eredetileg ,Darsteller menschlicher Wesenheit') szók eredetileg nom. agentis féle képzések s a bennük rejlő *-τ*-képző közel viszonyban van az ismeretes *-τᾶ*-képzővel (*κλέπτης*, *χοιτής*) s a kettő váltakozik is (*Μέλας*: *Μελάντης*).

HÜBSCHMANN a gör. *ροικός* ,krumm, gebogen' és *ριχνός* ,gebogen, gekrümmt' alakokat már 1881-ben egy idg. *vriki*¹ (a ma szokásos átírás szerint *vriki*) ,sich drehen, wenden' gyökérből származtatta s most PRELLWITZ-czel (a ki ez alakokat a *ρίσχος* ,Kiste' szóval veti egybe) és másokkal szemben ismét erősítgeti ama magyarázatát. A *ροικός*, valamint a zend *urvaesō* ,Drehung', a németalf. *wreeg* alakok egy idg. *vroiki¹os* [**vrioi¹kos*], a gör. *ριχνός* germ. *wriikka* alakok egy idg. *vriki¹nó-* [**vrii¹no-*] alakból származtatandó.

HATZIDAKIS *Zur Ethnologie der alten Makedonier* című dolgozatában kifejti, hogy a macedonok nyelve az úgyn. *centum*-nyelvekhez (a

melyekben t. i. az idg. palatalis-hangoknak *h*-, *g*-féle hangok felelnek meg) s nem a *satem*-nyelvekhez (a melyekben a palatalisoknak *s*-, *z*-féle hangok felelnek meg) tartozik. Ama nyelv tehát nem az illyr, thrák, phryg nyelveknek, hanem a görögnek (a mely a Balkán-félsziget egyetlen *centum*-nyelve) közelebb rokona. Ez kitetszik nemcsak a palatalis-sor hangjainak megfeleléseiből (pl. magában a *Maxeðoves* szóban is ilyen *k* van), hanem a velarisok, továbbá a *s*-, *j*-, *f* spiransok, a szótagképző *r* és a *tj* hangcsoport fejlődéséből is. Minthogy pedig e nyelvet nem lehet egész különálló nyelvnek tekintenünk, egyszerűen a görög nyelv egyik dialektusának mondhatjuk.

A latin nyelvnek egy fontos kérdését fejtegeti SOMMER F. terjedelmes értekezése *Die Komparationssuffixe im Lateinischen*. A dolgozat első része a középfokképzőit tárgyalja. Ezek közt elsőnek említi a *io*-képzőt, mely valószínűleg úgy keletkezett, hogy *-i* végzetű régi locativusokat az egyszerű *-o* képzővel továbbképeztek. Így pl. az 1. szemnévmás úgyn. 'birtokos genitívus'-alakját **mei*, **moi* melléknévvé változtatták: **meios*, **moios* (egy idg. ősnyelvi **ekuos mei* kifejezésből **ekuos meios* alakult). Az idg. **deksios* (gör. *δεξιός*) egy **deksi*-basisból van képezve, ez pedig voltaképp egy **dekos*-tőnek (lat. *decus*) locativusa lehetett. Az **alios* alakban is egy **ali* (vagy **ali*) 'ott' jelentésű loc. lappanghat, **alios* jelentésfejlődése e szerint ez lehetett: 'der dort befindliche, — der andere'. (Talán ugyanez az **ali* loc. rejlik az *ali-quis*, eredetileg 'dort wer', *alicubi* 'dort wo' stb. kifejezésekben is.) Ez a *io*-képző csupán az illető szavak gyökérbeli jelentése alapján öltött magára bizonyos 'comparativusi' árnyéklatot, de maga ez a funktiója is csak az összehasonlító szembeállításra ('vergleichende Gegenüberstellung') szorítkozott s a *io*-igazán termékeny képzővé nem vált.

Terményebbekké váltak az *-r*-es képzők: *-ero*- és *-tero*-. Ezek valószínűleg *-er* és *-ter* végű localis vagy temporalis adverbiumoknak az *-o*-képzővel való továbbképzése útján keletkeztek (*aliter* adverbiumból **aliteros*, **alteros*, *alter*). A latinban vannak mindenekelőtt egyszerű *-ero*-képzésű szók, pl. *superus*, *inferus* (idg. **ndheros*, ósital. **entheros*, **enperos*; v. ö. gót *undar*, ném. *unter*), *posterus*. A *-tero*-képző már az ősnyelvben is szélesebb értelemben 'comparativusi' funktiójú volt, a görög és árja nyelvekben azután a középfok rendes képzőjévé vált. Legrégibb képzéseknek itt is azok tekinthetők, a melyeknek névmástó vagy praepositívó szolgált alapjául, efféle tövek a latinban: *ci-tero*-, *extero*- (a hangtörvények szerint **estero*- volna a szabályos alak), *in-tero*-, *ultero*- stb.; ide sorolandók *dexter* (**dexiteros*), *noster* és *vester* is. SOMMER ezzel a képzővel kapcsolja össze a *-ster* végzetű, helyet jelölő melléneveket is (*paluster*, *equester*, *campester*), a melyeknek képzőjében mások az idg.

stā- 'állni' gyökérnek a -ter-, -tor- képzővel képezett nomen agentis-ét (-st-tor-) látták. A -ster-rel való képzés szerinte oly esetekből indult ki, a melyekben az s-nek hangtani jogosultsága volt, pl. a *sequos- 'Seite' tőből *sequester* eredetileg, zur Seite, daneben befindlich'; *equestris* eredetibb **equet-tris*, *palustris* **palud-tris* alakokból. Később azután az *equestris*-t az *equus* származékának kezdték érezni s így egy -ester-, -estris képző vált termékenynyé. Hogy az így képzett mellékevek később jórészt a 'harmadik' declinatióba csaptak át, az az -(e)stis végűek (*agrestis* stb.) hatásának tulajdonítható.

Combinált képző az -is-tero-, melynek első része kétségkívül a -ies-comparativusi képző gyöngült alakja (Tiefstufe'); ide tartozik *sinister*, melynek gyökere, BRUGMANN szerint, *sen*, 'ein erstrebtes Ziel erreichen'. BRUGMANN (legutóbb *Grundr.* II, 179. l.) arra is figyelmeztetett, hogy több idg. nyelv a 'bal' fogalmát egy 'jó'-féle jelentésű gyökérből ép amaz -is-tero- kombinált képzővel képezett alakkal fejezi ki, pl. gör. ἀριστερός az ἄριστος 'legjobb' mellett, őfn. *winis-tar* a *wini* 'kedves' szóból stb. (A jelentésfejlődésre vonatkozólag BRUGMANN a gör. εὐώνυμος 'link' analogiájára figyelmeztet; érdekes, hogy a magyarban viszont a *jobb* mutat efféle jelentésváltozást.) Ezek alapján SOMMER is arra a következtetésre jut, hogy a 'bal' kifejezésére már az idg. ősnyelv is az -istero- kombinált képzővel élt, hogy azonban az egyes nyelvi alakok közül melyik felel meg az ősnyelvnek, azt már nem lehet kimutatni (a többi azután ennek a hatása alatt keletkezhetett). — Ugyanez a képző mutatkozik a *magister* és *minister* szókban is (mindkettő legalább is ósitaliai eredetű), SOMMER a kettő közül régiebbnek a *magister*-t tartja, ez befolyással lehetett a *minister* alakulására (ennekt. i. voltaképp **minuster*-nek kellene hangoznia) SOMMER ezután még az -astro- deterioratív-képző'-ről (a melyben ugyan csak a -tero- képzővel való kapcsolatot igyekszik kimutatni) szól s bizonyos hangtani és ragozástani jelenségeket fejteget, a melyek az -ero- és -tero- képzőknél mutatkoznak. Hosszabb kitérésben szól a latin synkope törvényeiről (**vesperos*, **vespers*, **vesper*, ellenben **agros*, **agrs*, **agr*, *ager*), de maga is megvallja, hogy e fejtegetései egyelőre 'allzu unsichere Kombinationen'.

A latin nyelvnek rendes középfok-képzője -ior egy idg. -ios-nak felel meg, a mely eredetileg primær-képző volt, tehát egyenesen a gyökérhez járult (pl. a latinban még *maior* = **mag-īos*, a *mag-nus* 'positivus'-szal szemben, *sen-ior* ellenben : *senex* stb.), de még az őskorban secundær-képzővé lett, mivel a középfok alakjait a meglévő positivusok mellett úgy fogták fel, mintha ezekből volnának képezve (l. BRUGMANN, *Grundr.* II, 102. l.). E képző keletkezésének eddigelé nincsen kielégítő magyarázata: BRUGMANN szerint az «eine Erweiterung des komparativisch fungierenden

-*io-* durch *s-* Suffix», de SOMMER evvel szemben helyesen megjegyzi, hogy nincsen biztos példánk arra, hogy a *-io-* és *-ios-* egyazon szóban egymás mellett meglettek volna. Az azonban bizonyos, hogy a *-ios-* képző már az idg. ősnyelvben comparativusi jelentésű volt. Sok vita folyt arról, vajjon e képző alakja *-ions-* vagy *-ios-* volt-e. Ma általában a nasalis nélküli alakot tartják eredetinek (a gör. *-iων* magyarázatára vonatkozólag I. THURNEISEN, *Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung* 33. k. 551. l.), a képző különböző ablaut-formái: *-ies-*, *-ios-*, nyujtással *-iēs-*, *-iōs-*, gyöngüléssel *-is-*. A mi a latint illeti, a régi grammatikusok *s-*-es alakokat is említenek (VARRO: *meliosem, meliorem*); a neutr. *-ius* régibb *-ios-*-nak felel meg (a régibb latinságban erre is kiterjedt a kiegyenlítésre való törekvés: *prior bellum, foedus prior*), később itt megint eltűnt az *-r*, talán *plus* hatása alatt? A középfok nőnemű alakjának végzete eredetileg *-iēsī* volt, utolsó nyoma talán a *mulier* szóban maradt meg, melyet már régen comparativusnak magyaráztak: ISIDORUS szerint *mulier = mollior* és most SOMMER is a *mel* 'weich machen' gyökérből képezett **ml-iēsī* alakot lát benne, a melynek eredeti jelentése 'die weichere, weniger widerstandsfähige, die schwächere' lehetett. Az ide tartozó *-is* végű adverbiumok (*magis*) az ősnyelvi neutr. sing. nom. és acc. alakjának felelhetnek meg, ép így *plus* is eredetileg **plō-is*, **plois*. SOMMER ezután az *-ior* képzőnél mutatkozó anomaliákat beszéli meg. A *minor*, *minus* alakok szerinte nem igazi comparativusok: e jelentésük már az alapul szolgáló *mei-* 'kisebbiteni' gyökérben rejlett, e gyökérnek *mi-* alakjából a *nu-* képzővel egy *minu-* tö (v. ö. *minu-ere*, gör. *μινύθω*, gót *minniza* **minu-iza-*ból) *s* ebből képződött a rendes *-es-*, *-os-* neutr. képzővel egy **minuos* főnév 'kisebbség', a mely **minos*, *minus*-szá vált. Azután — mint azt már BRUGMANN föltételezte, *Grundr.* II, 406 — a főnév melléknévvé vált (v. ö. *vetus*), ellentétbe került *maius*-szal *s* a *maior* mintájára keletkezett a *minor*. — A *primores* alak SOMMER szerint a *prior*- és *primo-* tövek contaminációjából magyarázódik. — A *frugalior*, *frugalissimus* alakok egy régi **frugalis* positívusnak felelnek meg, a melyet később *frugi* szorított ki, ez tudvalevőleg a *frux* sing. dat.-a, a mely efféle kifejezésekben: *frugi est*, adverbiummá, azután pedig ragozhatatlan melléknévvé (*servus frugi*) lett. Ép így a *nequior* és *nequissimus* alakok egy **nequo-* töből képezvék, a megfelelő positívust a *nequam* adv. szorította ki. A *-dicentior*, *-ficientior*, *-volentior* alakok is eredetibb *-dicens* stb. 'positívus'-oknak feleltek meg, ezeket a positívusokat azonban kiszorították a *-dicus*, *-ficus*, *-volus*-féle alakok. A *maior* alak SOMMER szerint, régibb **magiōs*-ból való stb. Végül a két-képzős comparativusokról szól szerzőnk, a latin nyelvnek efféle alakjai részben az idg. ősnyelv korából valók (*-is-tero-*), későbbi keletkezésűek a *superior*, *dexterior*-félék; a kései latin-

ság termékei egyrészt *plurior*, másrészt *extremior*, *infimior*, *novissimior* stb.

SOMMER dolgozatának második része a felsőfok képzőiről szól. Az idg. ősnyelvben ilyes képzőkül egyrészt *-(ŋ)mo-*, *-tŋmo-*, másrészt *-isto-* szerepelnek. Emez kétségkívül a comparativusi *-ies-* képző gyöngült alakjának (*-is-*) a *-to-* képzővel való bővülése, az *-m-*es alakok képzése ellenben a rendszámnevekből indult ki (idg. **dekŋmó*, 'a tizedik' voltaképp a **dekŋ*, 'tíz' számnévből az egyszerű *-o-* képzővel képződött, ebből azután egy *-(ŋ)mo-*féle egységes képző válhatott le).

A latinban van egy pár *-mo-*, illetőleg *-ūmo-*, *-īmo-* képzős alak, a melyekben amaz ősnyelvi *-mo-*, *-ŋmo-* képviselőit láthatjuk: *summus*, *infimus*, *imus* (ennek az eredete még homályos, talán **īdh-s-mos*, a mely a gör. *ιδύς*-szel tartozhatnék együvé), *dēnum*, *postumus*, *minimus* (**mīnū-mos*), *ferme* (**ferimē*), *brūma* (**breŋi-mā*, azaz 'brevissimus dies'). A lat. *-tūmo-*, *-tīmo-*féle képzésmód az ősnyelvi *-tŋmo-* (ói. *-tama-*, gót *-duma-*, *-tuma-*) képzésnek felel meg, pl.: *citimo-*, *intimo-*, *ultimo-*; ide tartoznak *finitimus*, *legitimus*, *maritimus* és *optumus* is (SOMMER szerint az *ops*, *opes*-ből: **opi-tŋmos*, 'in engster Beziehung zur Hülfe stehend = am geeignetsten zur Hülfe', 'der beste').

Az idg. *-isto-* superlativusképző (ói. *svádiŋthas*, gör. *ἕδιστος*, gót *sutists*, ófn. *suozisto*) a latinban egészen kihalt, egyetlen nyoma talán a *iuxta* adv. illetőleg *præpositio* (**iugistā*, 'am engsten verbunden'). Az *-isto-*féle képzésmód helyébe új alakulatok léptek. Ilyenek mindenekelőtt *plurimus* (= **plō-is-ŋmo-s*) és *primus* (= **pri-is-mo-s*); ez az *-is-ŋmo-* képző a kelta nyelvben rendes superlativus-képzővé lett. Ezt a képzőt láthatni az *-er* végű melléknevek *-errimus*-féle superl. végzetében is (*pigerrimus* ebből: **pigr-is-ŋmo-s*, **pigrsemos*, **pigerremos*). A *facilis*-féle melléknevek *facillimus* felsőfoka is **facil-isŋmos*-ból magyarázódik. Néhány *-simus* képzésű superlativusban (*maximus*, *proximus* stb.) azonban szerzőnk nem ezt az *-is-ŋmo-* képzőt látja, hanem csupán *-s-ŋmo-*t, ez a képzésmód pedig — a mint azt már BRUGMANN is magyarázta — régi *s-* tövekből indult ki; a *maximus*-ra vonatkozólag l. pl. ói. *mahás*-nagy', ama superlativus töve tehát eredetileg **maġ-s-ŋmo-* lehetett.

A latin nyelv rendes superlativusképzőjének, az *-issimus*-nak keletkezése eddigelé nincsen még teljesen megmagyarázva: nehézséget okoz a kettős *s*, némelyek *-sth-*ből (ói. *-iŋtha-*), mások *-ts-*ből származtatták; BRUGMANN a *vicentissimus*-féle rendszámnevek hatásából magyarázta, ehhez járulhatott a *pessimus* hatása is. SOMMER is ezeknek a tényezőknél hajlandó az *-isŋmos*, *-isemos* végzetnek *-issemos*-szá való átalakulását tulajdonítani. — Az *extrēmus*, *postrēmus*, *suprēmus* alakokat

úgy magyarázza, hogy ezekben az *extero*-féle tő a superl. képzővel **extremos*-szá bővült.

A dolgozat függelékében SOMMER a fokozó képzők *funciójának fejlődéséről* szól. Magát a comparatiót — BRUGMANN alapján — így határozza meg: «Komparation ist im wesentlichen der *formelle Ausdruck* für den Begriff der vergleichenden Gegenüberstellung und der nur relativ Gültigkeit dessen, was ein Adjectiv besagt». A két szó között levő comparativusi viszonyt különféleképp fejezheti ki a nyelv, pl. ha két fáról (*A* és *B*) van szó, *jelentésre* nézve mindegy vajjon a német ember azt mondja, hogy «*A* übertrifft *B* an Höhe», vagy: «*A* ist hoch im Verhältnis zu *B*», vagy: «*B* ist nicht so hoch als *A*», vagy pedig: «*A* ist höher als *B*», — a *comparatiós alak*» (Komparationsform) névre azonban csak az utolsó kifejezés mód tarthat számot. Az idg. nyelv már most emez 'összehasonlító szembeállítás' külső kifejezésének eszközéül az illető melléknemeknek bizonyos képzőkkel való ellátását választotta: ezek a képzők egész véletlenül kínálkoztak, még pedig oly szókön, a melyek már alapjelentésüknél fogva ('ihrem etymologischen Werte nach') valami comparativusi viszonyt fejeztek ki, ez a jelentés azután a képzőre is rászállt s ez aztán mint 'comparativus-képző' tova terjeszkedett. SOMMER azután ily szempontból tekinti át az előbb tárgyalt latin képzőket. Az **uper* adverbiumból képződött pl. egy **uper-os* melléknév 'a fent lévő', ez, mivel egy 'alant lévő' jelentésű melléknév (**ndheros*) állott vele szemben, már magában véve is 'comparativusi' viszonyt, bizonyos térbeli összehasonlítást fejezett ki s ez a jelentés azután magához az *-ero* képzőhöz fűződhetett. Az összehasonlító szembeállítás azután nemcsak az absolut ellentétben levő melléknemekre (pl. 'új' : 'rég') terjedt ki, hanem oly esetekre is, a mikor csak bizonyos korlátolt ellentét forog fenn ('új' valamivel szemben, a mi nem annyira új) s így fejlődött az összehasonlításból a *fokozás* jelentése (comparatio — gradatio). Egyes idg. nyelvekben ezekből még egyéb jelentések is fejlődhettek, a hasonlóság vagy azonosság jelentése (pl. az ír nyelv *aequalis* nevű alakja). A superlativus-képzőknek a rendszámnevek képzőiből való keletkezése jelentéstanilag is érthető: itt egy fogalomnak különböző másokkal szemben való kiemelése forog fenn. A superlativusi jelentésnek bizonyos esetekben való elhalványodása is könnyen megmagyarázható: *maritimus* tulajdonkép 'in nächster Nähe des Meeres' azután 'am Meere befindlich'. A tulajdonosság normalis mértékét jelentő 'gradus positivus'-nak alakulása oly melléknemeknél, a melyekhez már gyökérbeli jelentésüknél fogva valami összehasonlító értelem fűződött, természetesen aránylag késő időbe esik. Ezért van az, hogy az ilyeneknek positivusa gyakran egész más gyökérből való (*multus*, — *plus*, *plurimus*), vagy hogy nem a pusztá gyökeret tünteti

fel, hanem annak valami továbbképzését (*magnos*, — **mag-iōs*, **mag-semos*).

A latin nyelv egyes hangtani kérdéseit tárgyalja ugyancsak SOMMER FERDINÁND-nak *Lateinischer Vocalumlaut in haupttonigen Silben* című értekezése. Azokat az eseteket foglalja össze, a melyekben hangsúlyos vocalisokra bizonyos assimiláló hatással vannak szomszéd szótagok vocalisai. Megkülönbözteti az utóbbi vocalisoknak conserváló és átalakító hatását. Az első esetnek, a vocalis színezete megóvásának példája a *nūrus* szó (régibb **snusus*): a tőszótag *ū*-jának egy *s*-ből keletkezett *r* előtt *ō*-vá kellett volna válnia (v. ö. **fu-se* : *fōre*), de a másik szótag *u*-jának hatása megakadályozta e hangváltozást. A másik esetre vonatkozó szabályt ekkép fogalmazza SOMMER: Nyílt szótagban levő *ē* egy rákövetkező *i* hatása alatt *ī*-vé, *o* hatása alatt *ō*-vá válik, ha a két magánhangzó között zöngés mássalhangzó vagy a *h* hehezet van. Példák: I. *ē* > *ī*: **ptēlia* (gör. *πετέλια*): *tīlia*; **scēliqua*: *sīliqua*; **sēmīlis*: *sīmīlis*; **uēgil*: *vīgīl* (a *uēg*-gyökérből, v. ö. ném. *wachen*, *wecken*); **tēbei*: *tībī*, **sebei*: *sībī*; **mēhei*: *mīhī*; **nēhīl(om)*: *nīhīl*. Az assimilációt megakadályozta intervocalikus *v* (*brēvis*, *lēvis*), *s*-ből keletkezett *r* (*hēri*), a *melior*, *venio*, *medius* stb. esetekben pedig az a körülmény, hogy az *i* gyors ejtéskor *ī*-nek hangozhatott: *mel-īor* [ekkor az *e* voltaképzéssel zárt szótagba is került]. — II. *ē* > *ō*: **rēlō*: *rolō*; **duēnōs*: *bonos*, *bonus*; **hēmō* (v. ö. **nēhēmō*, *nēmō*): *homo*. Ez az *o*-umlaut *r* előtt abbamaradt: *fērus*, *mērus*. Számos esetben analogikus hatások keresztettkék a hangtörvényt, pl. *peritus* (**pīritus* helyett: vagy a régi **perior* praes. hatása alatt, vagy mivel a *per*-praepositívót látták benne; *cedo* (**codo* helyett, mivel régebben érezték még benne a *ce* partikulát, azonkívül a többes *cette* alakban az *e*-nek a hangtörvények szerint úgyis meg kellett maradnia. Ez a latin nyelvbeli 'umlaut' tehát csupán az *ē* hangot illette s csakis az említett helyzetekben, a többi vocalisra és az egyéb helyzetben levő *e*-re vonatkozólag nem lehet ily hatást kimutatni.

A latin *mille* szóra vonatkozó újabb magyarázatokról már volt szó e folyóiratban, l. NyK. 23,418 és 30,235. Most FAY E. W. *Latin mille again* című cikkében ellenvetéseket tesz SOMMER magyarázatára, őslatin vagy itáliai formának ismét a **sm-(h)īlia* alakot mondja, idg. alapformának pedig egy **sm ghes-lyo*-féle képzést. Erre megint SOMMER válaszol s arra utal, hogy FAY emez idg. formájából a latin hangtörvények szerint csakis **singēlium* válhatott volna, — a mi ugyan kevésbé hasonlít a meglevő *mille* alakhoz!

GREINBERGER *Zur Duenosinschrift* című kis cikkében e felirattal egy pár alakjához fűz magyarázatokat, *iouesat* szerinte = *iūrat*, *iouesat deiuos* 'iurat deos', azaz 'iurat per deos', az alany a következő

mondatban rejlik: *goi med mitat*, tehát: 'es schwört bei den Göttern, der mich sendet' stb. — Az itáliai nyelvészet körébe tartozik végül EHRlich HUGO cikke: *Über die sekundäre Aktivendung der 3. Person Pluralis im Oskisch-Umbrischen*.

Germán nyelvészeti kérdésekkel ezúttal csak egy dolgozat foglalkozik: JELLINEK M. H. *Die Endung der 2. Person Plur. Praes. im Althochdeutschen* című cikke, mely BERNEKER E. ugyane tárgyú cikke (*IdgF.* 9, 355) ellen irányul. BERNEKER a szóban levő ófn. alakok (-*et*, -*at*, -*it*) közül az -*it* végzetet tartotta eredetinek, a többit analogikus képzésnek magyarázta; JELLINEK szerint a hangtörvényeknek megfelelő alak az -*et*, míg az -*it* analogikus képzés, melynek mintája az egyes 3. szem. végzete volt; okul az szolgált, hogy a II. és III. ragozású gyöngre igéknél is egyforma volt a két alak (*salbôt*, *habêt*); hasonló eset az, ha pl. ma Ausztriában *ihr fährt*-féle alakokat lehet hallani a műveltebbek beszédében, a közbeszédben *wirdts*, *gibts*, *nimts*-féle alakok is hallhatók.

A szláv nyelvészet körébe tartozik BRUGMANN K. *Aksl. župa*, 'Bezirk' című kis cikke. A szó szerinte az ói. *gōpǎ*- 'Hüter, Wächter', *gōpǎyá-ti* 'er behütet, bewahrt' stb. alakokkal tartozik együvé, jelentése eredetileg 'die Hut', azután 'das, was in Hut und Pflege genommen ist', a helyre való vonatkozással is. Ósszláv alakja **geupā* lehetett, itt is érvényesült az a hangtörvény, hogy idg. *eu* az ósszlávban *ū*-vá vált az előző mássalhangzó lágyulásával (l. *NyK.* 30, 238). A szónak továbbképzése a közös szláv *županъ* 'Vorsteher einer župa'. — SOMMER F. *Das slavische Iterativsuffix -v a t i* című cikke e képző keletkezését ekkép magyarázza: -*ū*- végű gyökökhez az egyszerű -*ati* képző járult abban az időben, mikor az *ū > y* hangváltozás még nem ment végbe, pl. **mū-ati*; e helyzetben azután egy *u*-féle átmeneti hang fejlődött: **mū-u-ati*, ez utóbbit az egyszerű **mūti* mellett **mū+uati*-nak elemezték és a -*uati* (= *vati*)-t képzőnek érezték. Ez a képzésmód azután (főleg *byvati* hatása alatt) termékenynyé vált. Ép így magyarázódik a -*jati* képző keletkezése *i*- végű igéknél (*liti*: *prě-lj-j-ati*) s így az -*ati*, -*vati* és -*jati* típusok voltaképp egyazon -*ati* iterativképzőnek különböző hangtani módosulásai.

PETZ GEDEON.

A szavak jelentése.

JOH. STÖCKLEIN. *Bedeutungswandel der Wörter. Seine Entstehung und Entwicklung*. München. J. Lindauersche Buchhandlung. 1898.

K. O. ERDMANN. *Die Bedeutung des Wortes*. Leipzig. Avenarius. 1900.

A nyelvtudománynak egyik legérdekesebb s eddigelé még ki nem aknázott része az, a mely a szavak jelentésével, a jelentések változásával

foglalkozik. Ha fogalom és szó mindig födné egymást, mennyi haszontalan szóvita, irodalmi tollharcz lett volna fölöslegessé, s mennyi időt nyerne ma is a tudomány komoly és hasznos munkára. Csakhogy a szó gyenge és tökéletlen mása a gondolatnak; tartalma határozatlan, ingadozó, és szükségünk van sok egyéb segítő eszközre, ha azt akarjuk, hogy beszédünket világosan megértsék. A ki idegen nyelvek tanításával, fordítással foglalkozik, vagy ha abba a helyzetbe került, hogy egy-egy szó jelentését kellett megmagyaráznia, tudja, mily nehéz dolog egy-egy szó tartalmát, jelentését világossá tenni mások előtt.

A szavak jelentésének e határozatlanságával s a jelentésváltozások okainak kutatásával foglalkozik e két könyv, s mind a kettőnek olvasása érdekes és igen sok tekintetben tanulságos.

STÖCKLEIN könyve céljául ezt a kérdést tűzi ki: Mi az oka, hogy a szavak jelentése változik? S mielőtt e kérdésre a feleletet keresné, előbb utal arra, hogy az egyes szónak nincs állandó, határozott jelentése, hanem folytonos ingadozásban van, s határozott jelentéshez csakis a mondatban jut. Valósággal egyjelentésű szó alig van a nyelvben, mindegyiknek van több jelentése, s beszéd közben a jelentésárnyalatok, a finomságok még szaporodnak. Igen helyes ERDMANNnak az a megjegyzése, hogy rendszeren a két vagy többértelmű szót tartják kivételnek, pedig a nyelvben az igazán egyértelmű szó a ritka kivétel; ilyenek pl. a számszavak, egyes tudományos műszók, a kémiában az elemek nevei. míg a közhasználatú szavaknak mindig igen sokféle az értelmük. (i. m. 17. l.) Erre a megfigyelésre alapítja STÖCKLEIN is az ő további fejtegetéseit, A jelentésváltozás szerinte három fokon megy át: 1. A szót olyan összefüggésben, kapcsolatban használjuk, a melyben valami új jelentésárnyalat fűződik hozzá. 2. Többször ismétljük a szót ez újabb összefüggésben, mi által a jelentés új árnyalata megerősödik és kiemelkedik. 3. Idővel az új jelentés kerekedik fölül, s így a jelentésváltozás megtörtént. Például említi a német *Tisch* szó jelentésének változását. Ez eredetileg csak az asztalt, mint bútort jelent; de már az ilyen kifejezésekben: *einen zu Tisch laden, bei Tisch sein, zu Tisch kommen*, hozzá csatlakozik az étkezés mellékértelme is, s az ilyen kifejezések útján jutott e szó idővel az eredetitől egészen eltérő jelentéshez ezekben a kifejezésekben: *die Familie hat einen guten Tisch; der Arme genießt einen Freitisch*. Minden szónak van a főjelentése mellett több mellékjelentése is, s ez mind okúl vagy alkalmúl szolgálhat újabb jelentések fejlesztésére.

A jelentésváltozás leggyakoribb okát STÖCKLEIN a *d a e q u a t i o*-nak nevezi, midőn a szó jelentése alkalmazkodik egy-egy különös használathoz. Így pl. az *anziehen* igének egész más a jelentése, ha cipőről vagy ha ruháról használjuk; ismét más az ilyen összefüggésben: *die*

Sehne des Bogens anziehen, der Magnet zieht etwas an, stb. Ha az ily kifejezéseket más nyelvre fordítjuk, mindjárt kitűnik, mily nagy különbség van ugyanazon egy szónak különböző használata között.

A jelentés alkalmazkodásának (így nevezhetjük magyarul az a d a e q u a t i ó t) egyik gyakori oka az, hogy a szó gyakran nem fűdi a fogalmat, a melyet meg kell jelölnie. Ilyenek pl. a *szabó* és *varrónó* elnevezések; a *szabó* nemcsak *szab*, s a *varrónó* nem csak *varr*; ilyen kifejezések még az *asztalos*, *lakatos*, a *szülők* (gyakran még az atyát is *szülőnek* nevezzük); németben: *der Zwicker*, *der Schnitter*, *der Jünger* (a. m. tanítvány), *die Jungfrau*, *der Junggeselle* stb. A jelentésváltozásnak másik, szintén elég gyakori oka, hogy a tárgy vagy a fogalom változik, a név pedig megmarad. Ennek legvilágosabb példája a *toll*, mely eredetileg csak a madár tollát jelentette, a melylyel írtak is; s most a mikor aczélszerszámmal írunk, ezt is tollnak nevezzük. Ilyen változott jelentésű szók a németben: *König*, *Marschall*, *Herzog*, *Minister*; továbbá ilyen szók a *tragédia* és *komédia*, s gyakori az ilyen jelentésváltozás a pénzek nevében is. A legvilágosabb példa erre a mi *hatosunk*, melynek értéke hat krajczár volt; később a tízkrajczáros lett a *hatos*, s most már a húszfillérest kezdjük *hatosnak* nevezni.

A jelentésváltozásra alkalmúl szolgál az is, ha a dolgot nem akarjuk a maga nevéen nevezni, s egy más, illendőbb szót használunk helyette (euphemismus). Ilyenkor aztán ez az új szó sülyed mintegy értékben, s obscen értelművé válik egészen ártatlanul. Ilyen a német *Glied*, latin *penis*, továbbá a németben *abseits gehen* (magyarban: *hátra megy*) s ilyen az emberi dolgokra vonatkozó többi kifejezés is mind. A német *stinken* s a magyar *büz*, *büzlük* szók jelentése eredetileg csak az, hogy valaminek valamilyen, akár jó, akár rossz szaga van, s csak utóbb sülyedt rossz jelentésűvé. — A szavak jelentését mintegy elkoptatja s ez által aztán át is alakítja a túlzás, mely a beszédben gyakran megfigyelhető. Egész közönséges eseményekre mondjuk, hogy *borzasztó*, *rettenetes*, *rémítő*, s ilyen a legújabban fölkapott *rém* szó (*remnagy*, *rémsokan* stb.); mily könnyen mondjuk, hogy valamit *ezerszer* mondtunk, *százszor* megparancsoltunk. Így keletkezett az a kifejezés is, hogy valami *több mint bizonyos*.

A jelentésváltozásnak ez a módja már a képes beszédhez vezet, s a nyelvnek ez a költői ereje a leggazdagabb forrása új szavak és új jelentések keletkezésének. Nem kísérhetjük végig STÖCKLEINT a jelentésváltozások összes tárgyalt esetein, csak be akartam mutatni a főbb szempontokat, a melyek szerint ő a szavak jelentésváltozásait tárgyalni óhajta.

ERDMANN könyve nem rendszeres tárgyalása a szavak jelentésének, hanem inkább az a célja, hogy könnyen érthető és élvezhető for-

mában foglalkozzék a jelentésváltozások érdekesebb eseteivel s keresse a változások okait. A könyv egyes fejezetei külön is megjelentek egy-egy szaklapban.

A jelentésváltozások okát ő is abban látja, hogy majdnem minden szónak sokféle jelentése van, s mi beszéd közben majd az egyik, majd a másik jelentést használjuk; így pl. ez az elnevezés *német* (*der Deutsche*) jelentheti 1. a német birodalom kötelékébe tartozó polgárt; 2. minden német származású egyént; 3. minden német anyanyelvű egyént. Beszélhetünk tehát olyanokról, a kikre mind a három szempontból ráillik az elnevezés, másokra csak két szempont illik, míg igen sokan lehetnek, a kiket csak egy-egy szempontból nevezhetünk németeknek. Van tehát a szó jelentésének egy bizonyos magva, s ezt körülveszi egy nagy elmosódó terület, mely a jelentések sokféleségének ad helyet. S mivel a szavak jelentése ennyire ingadozó, természetes, hogy bő alkalom nyílik a félreértésre s a szavak jelentésének sokféle magyarázatára. S ép a közszájon forgó szavak azok, melyeket a legkülönbözőbb módon értelmeznek. Helyesen hivatkozik rá E., hogy egy népgyűlésen a szónokok legkülönbözőbb tartalommal fogják fel a *demokratia*, *socialismus*, *evolutio* stb. hangzatos szavakat, s nálunk is hányféle különböző tartalommal ruházták fel az *egységes középiskola* elnevezést barátai épúgy, mint az ellenségei.

De ha a szó jelentése ily sokféle, hogy lehetséges mégis a kölcsönös megértés? kérdi ERDMANN. Hogy tudja a hallgató, hogy a szónak számtalan jelentése közül ép melyikre gondol a beszélő? Legtöbb esetben a beszéd tartalma, összefüggése adja meg a fölvilágosítást, továbbá a környezet s a tárgy, a melyről szó van, szintén útbaigazításul szolgál. Mindamellettt megesik, hogy a vitatkozók nem értik meg egymást, mert mind-egyik más tartalommal ruházza föl a szóban forgó kifejezéseket.

ERDMANN a többértelmű szavaknak három fokát, illetőleg fajtáját különbözteti meg. Az első csoportban *suppositio*-ról beszél, vagyis azt mutatja ki, hogy a beszéd közben használt szó alkalmi jelentését mindig a mondatból alkotjuk meg. Vessük pl. össze a következő mondatokat: 'A pápa latin eredetű szó.' 'A pápa küldte szt. Istvánnak a koronát.' 'A pápa ma fogadta a zarándokokat.' 'A pápa a katholicizmus feje.' E mondatokban a közös *pápa* szó mindig mást meg mást jelent. — A szavaknak ez a sokféle elágazó jelentése gyakran szükségessé teszi a szavak magyarázatát, a fogalmak meghatározását, a mi a legtöbb esetben igen nehéz dolog. Néhány találó példával világítja ezt meg E. könyve 3. szakaszában. (*Wortanalyse und Wortbegrenzung*.) A második csoportba a 'relatív' jelentésű szavak tartoznak, vagyis azok, a melyeknek igaz értelmét csakis az összefüggésből ismerhetjük meg. Így pl. ha *új levélbélyegről* beszélünk, ez lehet még el nem használt bélyeg, vagy egy újon-

nan készült, új rajzzal bíró, vagy pedig a gyűjteménybe legutóbb szerzett bélyeg. Végre a harmadik csoportba tartoznak az igazán többértelmű szók, mint pl. a németben *Schloss* vagy *Strauss*, a magyarban *ár*, *sír* stb.

A szavak jelentésének megértésére igen fontos, a mit ERDMANN a 4. szakaszban tárgyal (*Nebensinn und Gefühlswerth der Worte*). Minden szónak van a maga fogalmi tartalmán kívül egy vagy több mellékértelme s gyakran némi érzelmi tartalma is, vagyis az a tulajdonsága, hogy az emberben bizonyos érzelmet, hangulatot kelt. Így pl. a *kikelet* és *tavasz*, másrészt *harczos* és *katona* egyet jelentenek ugyan, de más-más mellékértelmmel. Viszont más meg más érzelmi tartalmuk van e szavaknak: *Weib*, *Frau*, *Gattin*, *Gemahlin*, *Ehefrau*; vagy a magyarban: *asszony*, *nő*, *hölgy*, *fehércseléd*. A szavak jelentésének ezen a sajátosságán alapszik a prózai és költői stílus különbözősége s az is, a mit gyakran tapasztalhatunk, hogy költeményeket nem lehet ugyanazokkal a szavakkal áttenni prózába.

S a midőn a szerző így megvilágította a szavak különböző értelmét, áttér arra a kérdésre, hogy vannak-e egyjelentésű szavak is. Természetes, hogy csak a legritkább esetben mondhatjuk, hogy egy nyelvnek két vagy több szava teljesen födi egymást; a synonymák is csak részben egyező jelentésűek. A fogalom tartalma lehet közös, de a mellékértelme vagy pedig az érzelmi tartalom már különböző. S ugyan az áll az idegen szavakra is, a melyeket csak ritkán lehet teljesen ugyanolyan értelmű eredeti szóval helyettesíteni, s a szerző különbséget is tesz föltétlenül és föltételesen nélkülözhető idegen szavak közt. A következő szakasz a szavak megértésével foglalkozik s részletesen tárgyalja azt a kérdést, vajjon vannak-e a dolgokról elvont, általános fogalmaink; végül utal arra, hogy a szavak, melyeket hallunk, igen különböző s egymástól erejükre, minőségükre nézve nagyon eltérő lelki hatásokat keltenek bennünk, melyeknek elemzése rendkívül nehéz. Külön szakaszban tárgyalja a nyelv szemléletességét, különösen a költői előadásban.

Az utolsó szakaszban (*Gedankenloser Wortgebrauch und sein Nutzen*) igen érdekes példákkal világítja meg ERDMANN, hogy beszéd közben mennyire nem gondolunk a szavak eredeti jelentésére, hanem mindig csak az az értelem lebeg előttünk, a melyhez a szó használat közben jutott. A nyelvek története számtalan példával bizonyítja, hogy a szó eredeti jelentése lassanként elvész, mihelyt új értelemárnyalat fűződik hozzá; s ép ez az alapja és magyarázata a nyelvek folytonos fejlődésének, gazdagodásának.

BALASSA JÓZSEF.

Kisebb közlések.

Szómagyarázatok.

I.

Ír-mag. Ezen összetétel előtagját, az *ír* szót SZILY KÁLMÁN tudvalevőleg gyökérnek magyarázta (Adal. 429.). Azonban a szó török származású és eredeti jelentése ugyancsak mag, továbbá család, nemzetség. Az adatok a következők: *ur-luk* ,same'; kaz. t. *orlok* ,mag, szem, vetőmag' BAL.; kaz. t. *or-luk* сѣмя, зерно BUD. Más képzővel: alt. *üren* ,mag, nemzetség'; koib-kar. *ürän*, *üren* ,same' CASTR. — csag. *uruk*, familie, kern, samen, mandel (einer Frucht)'; — Cod. Cum. *uru* ,semen', *uruk* ,proles'; kaz. t. *oru* ,geschlecht, stamm, familie'; oszm. *irk* ,race, génération'. Végre csuv. *wur*, *wurlox* ,mag, сѣмя, mely átment a cseremiszbé: *woja* ,nemzetség, származás'; *wurlok*, *worlok* ,mag'. Ezen adatokból világosan kiválik egy *ur*, *ür*, *or*, *or*, *ír* tőszó, melynek a mi *ír* szavunk felel meg. Sőt tán nem csalódom, ha ide vonom a következő szókat: vogK. L. *oar* ,anyai részről való rokon; finn *oras* (töve *oraha*-s analogiával *orakse*-, v. ö. *orainen*) ,vetőmag, saatkeim'.

Így tehát *ír-mag* magyarázó összetétel volna, a minő *áspis-kigyó*, *bü-bánat*. De miként értsük a *likasír* szót, a melyről SZILY, mint látszik, biztosan kimutatta, hogy h é z a g gy ö k é r a jelentése? Azt gondolom, hogy eredetileg *likas-ér* volt, a mint a NSz.-ban is olvasható, s ezt bizonyítja még talán az *ér-fü* is (Nyr. XIII. 287.), állítólag a. m. ,pimpinella'; tehát másfajta növény, mint az *aristolochia*. Magában véve ez nem volna nyomatékos ellenbizonyíték, különösen miután *érfü* jelentése sincs nagyon biztosítva; s végre *ér* ,vena' esetleg gyökeret is jelenthet vagy jelenthetett. Sőt még az is lehetséges, hogy *likasír* nem is a h o h l - w u r z e l szószerinti fordítása. Különben így vagy úgy, a bizonytalan *likasír* aligha változtat az *ír* szónak szinte kétségtelen származtatásán és jelentésén.

Fér-fl, férj. Ezt a szót a MUSz. tudvalevőleg a cser. *pörgö*, *püerge* szóval azonosítja, s helyesen; azonban sok s talán fontos kérdést hagy

függőben. A cser. szónak is most pontosabban ismerjük a változatait. Ezek: *pör, pörge, püerge, püerga, püergé, püerga, pörgén*, továbbá *pör-jij, pörge jij, pör-jej, pör-jöj, pörjei jei* (megjegyzendő, hogy a legjobban megbízható, t. i. a GENETZ s PORRKA-féle szövegek útmutatása szerint olvassuk *g*-nak a *g*-t a föntebbi szavakban, v. ö. *erge* Gn. 2.). A cser. (s a magyar) szóösszetétel s előtagja legteljesebb alakjában *pü* ∞ m. *fi*, a melynek azonban a magánhangzója a *pör* szóban már összeolvadt az utótag kezdő hangzójával, v. ö. *pörge* ∞ *pü-erge*. A teljesebb alakú szónak különben ismeretes az utótagja is, t. i. *erge* *fiu*, s ebből következik, hogy a *pör* utótagja is, mely csak *er* lehetett, szintén ilyen jelentésű. Mégpedig önálló szó volt, mert az lehetetlen, hogy *pör* a *pörge* alakból rövidült volna. Bizonyossá is válik ez a föltevés, mivel az *er* szót az ural-altaji nyelvek nagy csoportjában megtalálhatjuk. A tatár nyelvjárásokban *är*, mann, ehemann, gatte, held'; *er* id. s. felnőtt ember', *ir* id. RADL., BUD.; csag. *er*, *ir* ,férfi, hős'; *ir bala* ,fiu' BUD.; khiv. t. *er*, kaz. t. *ir* ,férj'; kún *er* ,mas, masculus, masculinus, maritus'; alt. *er*, jak. *är*; kojb.-kar. *ir*, *er*, *êr*, *ier* ,mann' CASTR.; oszm. *er* ,homme, mann'; csuv. *ar* ,férfi', *ara* мужество ZOL. — Végre mong. *ere* ,mann, männlich, mannhaft' SCHM.

Ha már így bebizonyult az *er* szó ural-altaji rokonsága, nagyon valószínűnek látszik, hogy az *erge* szó is ebbe a családba tartozik. S csakugyan megtaláljuk az idézett nyelvekben a neki megfelelő kicsinyítő képzős szót is. A tatárban *är-käk*, kaz. *ir-käk* ,férfi, hím'; kirk. *er-käk bala* ,knabe, solange er auf dem arme getragen wird' RADL.; tat., oszm. *irkek* ,hím, férj' BUD.; alt. *erkek* ,hím'; kojb.-kar. *irgäk, êrgäk, ergäk* ,männchen' CASTR.; oszm. *erkek* ,mâle, homme'; kún *erka* ,férfi, férj, hím'; — mong. *erekin* ,das männchen beim federvieh und den vögeln überhaupt'. (Egyéb származékok: tat. *erlik, irlik* мужество, kirk. *erese* ,14 éves fiú' BUD.; csag. *erket* VÁMB.; oszm. *ergen, erken* ,junggesell'). Az említett szókban tehát világos a *-käk* kicsinyítő képző, a mely viszont nem lehet más mint összetétel *-kâ+k*. a mint a kún *er-ka* még föl is tünteti az egyszerű kicsinyítő képzőt s valamint oszm. *erken*, csag. *erket* szókból is csak **erke* következtethető. Ezen *erka* (< **erkä*) megfelelője pedig a cser. *erge*, *erga*.

Így aztán a magyar kettős alak is megvilágosodik, úgyhogy *fér* ∞ cser. *pör*; *férj(e)* cser. *pörge*, mert hogy *fér*, *férj* valamiképp egymásból keletkeztek, arra, azt hiszem, nem igen lehet gondolni. Különben egy ilyen *ge*, *ga*, *ge*, *ga* (*g* ∞ *g* váltakozás a szomszéd megelőző hangtól függ) kicsinyítő képző, a mely az *erge* szón mutatkozik, még található a csere-miszben, de minden jel arra mutat, hogy egyebütt is csuv.-tatár eredetű, pl. cser. *kopšanje* < csuv. *kopšanga*, ,bogár'; cser. *karžanga, korsanje* < csuv. *koržanga, korzanak* ,lapu'; cser. *olange* < csuv. *olanga* ,süger';

cser. *parenge* < csuv. *paranga*, tat. *bäränge* 'krumpli' stb., a melyek mind állat- s növényneveken fordulnak elő. Világosan látható még a képző cser. *čarlan*, *čarlango* ∼ csuv. *čarlan* 'gólya'; cser. *orlänge* 'vakondok', *arlán* 'patkány' ∼ csuv. *arlan*, tat. *ärlän*, alt. *erlen*; cser. *joškar* ∼ *joškarge* 'vörös'; cser. *kašar* ∼ *kasarge* 'hegyes'; cser. *kusteleč* 'könnyűség' ∼ *kuštelgo* 'könnyű'; cser. *šerenge* ∼ csuv. *šüren* 'barna'; cser. *šibä*, *šobaga* ∼ csuv. *šoba*, tat. *šibaga*, sors', cser. *luwurga* ∼ csuv. *lugur* 'iszap' szavakban. Sőt még a tat. *-ka* kicsinyítő képző megfelelője is található: cser. *lap*, *lapka* ∼ csuv. *lap* 'alacsony'; cser. *laksa* ∼ *lak-saka* 'mélyedés, üreg'; cser. *kopa* ∼ *kopka* 'tenyér'; cser. *kütkä*, 'buta' ∼ tat. *kötü* 'schlecht'. Ha végre tekintetbe veszünk még ilyen világosan kicsinyített madárnevet: cser. *sogorčok*, *šogorčok* ∼ csuv. *šogors*, tat. *šigürčik* 'seregély', a fentebbiekkel összevetve valószínűleg kicsinyítő képzőt tételezhetünk föl ezekben is: cser. *nerge* 'borz', *pütürange* 'denevér', *šädängä* 'búza', *šaleje* 'harkály'; sőt úgy sejttem, hogy *-že* is kicsinyítő képző a *preže* ∼ csuv. *pru* 'borjú' szóban, melyet a Cser. Szótárban még összetételnek gondoltam (csuv. *pru* + tat. *bizau*, *bzau*); továbbá *-čo*, *-čo* képző ebben *puldorčo*, *puldurčo* 'fürj', v. ö. vogk. *poltä* AL. *pol'ta* 'fajd', v. ö. még cser. *šargenže* ∼ *šargenčo* ∼ *šargene* 'sörte'.

Térjünk most ismét vissza a *pörge* s *erge* szavakra. Az eddigiekből, úgy hiszem, eléggé bebizonyult, hogy a *-ge* itt kicsinyítő képző, meg valószínűvé vált az is, hogy nem cseremisz eredetű képző, hanem hogy az *erge* mindenestül a tat. **erke* megfelelője. Erre a következtetésre utal bennünket még a következő megfontolás is. Látjuk, hogy a *férj* egészen megfelel a cser. *pörge* szónak; ha most már a kicsinyítő képző eredeti cseremisz volna, a magyarban is eredeti képzőt kellene elvárunk, mert azt nem lehet föltételezni, hogy a magyar szó kölcsönvétel a cseremiszből. Akkor pedig a magyarban *-ke* volna okvetetlenül a képző, annyival is inkább, mivel, ha eredeti, a cseremisz *-ge*, *-ge* < *-ke*-ből származik akár hangzóközi helyzetben, akár a megelőző sonans illet. *l*, *r* miatt (v. ö. tat. *ka* ∼ *ga*), míg a magyarban ez a változás ismeretlen. A magyar *férj*-ben a *j*, ha nem eredeti, csakis egy *g*-féle hangból keletkezhetett, de *k* hangból még közvetve sem. Nincs tehát más mód a megfejtésre, mint az, hogy már valamelyik tat. dialektusban **erge* volt a szó alakja (v. ö. kojb.-kar. *irgäk*) s így kapta a cseremisz is meg a magyar is. Ezt könnyen el lehet fogadni s ez a legvalószínűbb is, de akkor meg egy újabb s még nehezebb, előttem még megfejtetlen kérdés merül fel. Ugyanis azt bátran elhihetjük, hogy *er*, *erge* a cseremiszben s a magyarban is jövevény szó, melyet mind a két nyelv akár együtt, akár külön vett át a tatárból. Lehet, hogy megvolt az utóbbi mint jövevény szó az egész finn-ugorságban, ha igaz, hogy a finn *yrkä*, lp. *irke* 'völegény' is ide

tartoznak, mint a MUSz. állítja. De nincs tudomásunk róla, hogy a cseremiszek s a magyarok valaha többi rokonaiktól elválva együtt laktak volna; hogyan történt tehát, hogy a *fér-fi*, *férj* szóra ugyanazon összetételt, sőt változataiban is egyformán alkalmazták. Lehet ez véletlen találkozás, vagy mi egyéb? Azt már kevésbbé, sőt épen nem tartom figyelemre méltónak, hogy valamint a magyarban a *fér-fi* tulajdonkép tautologia, ugyanez mutatkozik a cser. *pör jin*, sőt még jobban túlozva *pörjen jen* kifejezésekben.

Ehhez hasonló még a cser.-ben *ergo-aza*, 'knabe', tkp. 'hím gyermek', mint a kirg. *erkäk bala*; sőt még előfordul *aza-püerge* is szintén 'knabe' értelemmel, a mi azt bizonyítja, hogy a szók itt is kétféle jelentésűek ('hím, férfi'), valamint a tat. nyelvekben.

Végre van még egy ide tartozó összetétel a cseremiszen: *erbeze* 'gyermek, fiatal', *irveze* id.; *orweze* 'kicsi, fiatal'; *erweze* 'gyermek', *erwezö* id.; *urweze*, *urbeze*, *rweze*, *rweza*, *rweze* ugyanazon jelentéssel, mint az előbbiek. A különböző alakok külön nyelvjárásokból valók, a mint a CserSzt.-ból kiki meggyőződhetik. Mindezek pedig a fönnt említett *ergo-aza* mintájára alakult összetételek, de megemlítendő, hogy *aza* még *ajza*, *ajzä*, *äzä* változatokban is használatos. Mikor aztán az összetétel tagjai annyira összeforrtak, hogy önállóságát mindegyik elvesztette, megtörtént legvégül a *g. ∞ w* változás (v. ö. *sügö ∞ süwö*; csuv. *lugur ∞ cser. lu-uruga*) s ezzel beállt a teljes szakítás az új szó s alkotó tagjai között.

SZILASI MÓRICZ.

II.

Bakcsó: 'gémfajta vizimadár, vakvarjú', (*ardea nycticorax*) MTsz. — Csak hozzávetéskép állítom vele szembe a šori (*kara-*) *pakči* 'der staar' alakot (RADL. Wb. II. 135.).

Csardak: 'hajón levő házikó' (Szeged): *csërdak*: 'pitvar' (Moldvai csáng.) MTsz. — Mind a kettő oszmanli eredetű szó, de az előbbit szerb, az utóbbit oláh közvetítéssel kaptuk. V. ö. 1. oszm. چارطاق vagy چارداق (*čardag*; *čartak*), à quatre colonnes; petite chambre carrée ouverte de tous côtés, placée sur la terrasse et servant communément à sécher le linge ou à prendre le frais. Pavillon, belvédère, loge sur le devant d'une maison'. (Perzsa eredetű szó; v. ö. چار (*čár*) négy; ZENK. I. 339. c. tkp. négy oszlopos). 2 szerb. чардак: 'die warte, eine wachthütte auf pfählen an der grenze; behältniss für die kukuruzkolben' (KARADŽ. 819.).

A *csardak* szó, úgylátszik, szerb hajósok révén került Szegedre. A moldvai *csërdak* oláh eredetije *cerdac*: 'dans les maisons paysannes à la montagne petit pavillon en saillie audessus auquel se trouve l'entrée

de la cave.' (DAMÉ, I.) A *csárda* alak mindenesetre régebbi átvétel, de megjegyzendő, hogy a nép nyelvében még mindig él az oszm. *čardak*-nak pontosan megfelelő jelentéssel: 1. az álló bárka farán levő elzárt hely, a melyben szerszámot tartanak; 2. vándor halászok gyékénysátra (MTsz.).

Kar: BUDENZ (VÁMBÉRY-vel szemben) finn-ugor szónak tartja (MUSz. 5.); szerinte (NyK. X. 85.) ebben az esetben nem átvétellel, hanem ősrökönsséggel van dolgunk. Adatai, a melyekre támaszkodik: votj. *gir*, *gir-puy* 'ellenbogen, elle' (MUNK. Votj. Sz.-ban: *gir-pum* (Sar.) *gēr-puy* (Kaz.), 'könyök, rőf; elle': *gir-puyki* (Sar.), 'könyökleni' | zürj. *girža* id. | lpF. *garńel* 'könyök'; lp. *kardńel* id. A lapp alakok szerinte így tagolódnak: *gar-ńel*, *kar-dńel* (*dń*: *ń* úgy mint *bm*: *m*; nyomatékos ejtéssel.) A *ńel* szó értéke nyilván az, a mi a votj. *puy*-é: 'vég, kiálló vég.'

Ezzel szemben a következő alakilag és jelentésileg is közelebb álló török alakokat idézhetjük: kirg. *kar* 'der oberarm' (RADL. Wb. II. 132.) | ujj. *kari* 'der arm' | bar., tel., alt. *kari* 'der oberarm'; *koš kari* 'der unterarm' | kún. *kar* 'brachium' (Cod. Cum. 262.) | (RADL. Wb. II. 167.) | csag. قارى (*kari*) قاراع; قراع (*karay*) قارو (*karu*) 'arm, ellenbogen' (RADL. Wb. II. 167., 150., 187.) | oszm. قراچه (*karaža*) 'der oberarm' (ungebr.) فاروجه (*karuža*) (veralt.) id. (RADL. Wb. II. 162., 189.) | jak. *zarĩ* 'die gegend oberhalb des handgelenkes. (BÖHTL. 81.) || mong. *ghar* 'die hand, der ganze arm' (SCHMIDT. 193 a.)

Kar török eredete mellett szól: 1. az a körülmény, hogy a BUDENZ felhozta zürj. *girža* alak képzőstül a törökségből került s nem eredeti zürjén szó (v. ö. az idézett oszm. *karuža*, *karaža* alakokat.); 2. HALÁSZ déli lapp szótárának adatai BUDENZ feltevését a lapp alakok tagolódását illetőleg kétségesé teszik: *karäggera*, *karägger* F. *kareñäre* U. *kardńel*, *karrdńel* 'könyök, ellenbogen' (Ug. Füz. X. 35.).

Csak mint feltevést említem, hogy talán a MTsz. idézte *karjos*, *karjus* (= *karos*), *karvas* 'az aratók karvédő uja', *karó-tő* (tréf. ?) 'kartő' egy régebben megvolt *karγ* alak maradványai. A török alakok nem mondanának ellen e feltevésnek.

Koslat: 1. 'párosodik'; 2. (átvitt értelemben) 'ide-oda jár, jön-megy, lótfut, kóborol, csatangol' (MTsz.) — V. ö. oszm. قوجالاق (*kočla-mak*) 1. 'mit den Hörnern stossen, mit den Köpfen aneinander rennen (auch von Menschen)', 2. 'die Schafe bespringen (vom Widder)' (RADL. II. 617.).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtítkár. Tizenegyedik kötet. 1900. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Jsmerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizsmeelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Uj folyam. XX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és mütörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s mütörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és deczember hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-títkár. Kilenczedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.

XVIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, feltéve, hogy a köveleményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczadik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szimyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj 1900. folyam. I. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kézírattárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.